

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΗΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ :
«ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ,
ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Βασίλης Ιωακειμίδης

Το Γλωσσικό ζήτημα μέσα από την ματιά των
πρωταγωνιστών των «Ευαγγελιακών»

Φλώρινα

2024

Περιεχόμενα

Περίληψη

Εισαγωγή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ :ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ

1.1 Τα επιχειρήματα των καθαριστών

1.2 Τα επιχειρήματα των δημοτικιστών

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:ΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΚΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΑΘΕ ΠΛΕΥΡΑΣ

2.1 Τα επεισόδια των Ευαγγελιακών

2.2. Τα Επιχειρήματα των καθαριστών σε σχέση με την μετάφραση

2.2.1 Το Εθνικό επιχείρημα

2.2.2 Το θρησκευτικό επιχείρημα

2.3 Τα επιχειρήματα των δημοτικιστών σε σχέση με την Μετάφραση

2.3.1 Το εθνικό επιχείρημα

2.3.2 Το γλωσσολογικό επιχείρημα

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ :ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΚΩΝ

3.1 Συνέπειες στην Εξέλιξη του Γλωσσικού Ζητήματος και στην Εκπαίδευση

3.2 Πολιτικές συνέπειες

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Βιβλιογραφία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την σχέση μεταξύ του γλωσσικού ζητήματος και της εξέλιξης των αιματηρών επεισοδίων το 1901 που ονομάστηκαν «Ευαγγελιακά». Οι εθνικές επιδιώξεις του 19^{ου} αι., που αποτέλεσαν σημείο σύγκλισης τόσο των δυνάμεων του εκσυγχρονισμού όσο και των συντηρητικών δυνάμεων σε πολιτικό αλλά και σε ιδεολογικό επίπεδο αποτυπώνονται και στο Γλωσσικό Ζήτημα. Αρχαϊστές και Καθαριστές υποστηρίζουν πως ο μόνος τρόπος να «φωτιστεί» το γένος και να παράγει λογοτεχνία αντάξια αυτής της αρχαιότητας είναι να γράφει και να εκπαιδεύεται στην αρχαία ή στην καθαρεύουσα αντίστοιχα. Αντίθετα, οι δημοτικιστές υποστηρίζουν την δημοτική αλλά από τον άξονα επίσης της εθνικής ανόρθωσης και της προόδου του ελληνικού γένους. Σκοπός της εργασίας είναι να αναδείξει την σύνδεση του Γλωσσικού ζητήματος με τα Ευαγγελιακά, ακολουθώντας το νήμα της εθνικής ιδεολογίας που τα συνδέει και καθορίζει τον τρόπο σκέψης των «πρωταγωνιστών» των Ευαγγελιακών, που κατά κύριο ρόλο αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες και στην γλωσσική διαμάχη. Η εργασία δεν στέκεται στα αίτια των Ευαγγελικών που έχουν μελετηθεί επαρκώς από την βιβλιογραφία αλλά επιθυμεί να μελετήσει την πορεία του Γλωσσικού ζητήματος στην στροφή του 19^{ου} αι. μέσα από τα γραπτά και τις θέσεις των πρωταγωνιστών των «Ευαγγελιακών». Γι' αυτό δίνει έμφαση και στην πορεία που είχε τα επόμενα χρόνια η γλωσσική μεταρρύθμιση, καθώς και οι πολιτικές εξελίξεις. Τα «Ευαγγελιακά» είχαν τον αντίκτυπό τους στις νομοθετικές επιλογές του κράτους σε σχέση με την εθνική γλώσσα και την εκπαίδευση, πράγμα που επηρέασε και την δράση των δημοτικιστών. Ο κοινοβουλευτισμός πέρασε μία ταραχώδη περίοδο, ενώ ενισχύθηκε η θέση και πολιτική εμπλοκή του βασιλιά.

Λέξεις Κλειδιά: «Ευαγγελιακά», μετάφραση της Γραφής, Έθνος, Αλ. Πάλλης, «πανσλαβισμός»

Abstract

This paper deals with the relationship between the language question and the development of the bloody incidents in 1901 known as the "Evangelika." The national aspirations of the 19th century, which became a point of convergence for both the forces of modernization and the conservative forces at a political and ideological level, are also reflected in the Language Question. Archaists and Purists argue that the only way to "enlighten" the nation and produce literature worthy of antiquity is to write and be educated in ancient Greek or Katharevousa respectively. In contrast, the Demoticists support the demotic language but also from the perspective of national uplift and the progress of the Greek nation.

The purpose of this paper is to highlight the connection between the Language Question and the Evangelika, shedding light on the thread of national ideology that connects them and determines the mindset of the "protagonists" of the Evangelika, who also played significant roles in the linguistic controversy. The paper does not dwell on the causes of the Evangelika, which have been sufficiently studied in the literature, but aims to study the course of the Language Question at the turn of the 19th century through the writings and positions of the protagonists of the "Evangelika." For this reason, it also emphasizes the course of linguistic reform in the following years, as well as political developments. The "Evangelika" influenced the state's legislative choices regarding the national language and education, which in turn affected the actions of the Demoticists. Parliamentarism went through a turbulent period, while the position and political involvement of the king were strengthened.

Εισαγωγή

Η διγλωσσία είναι ένα φαινόμενο το οποίο εμφανίστηκε στην Ελλάδα ήδη από τα πρώτα χρόνια της ρωμαϊκής κατάκτησης της χώρας, σύμφωνα μάλιστα με τον Κορδάτο εκείνη την περίοδο υπήρχε τριγλωσσία. Συνυπήρχαν, ταυτόχρονα, τόσο η «καθαρή αττική» η οποία υποστηριζόταν από τους οπαδούς του αττικισμού με πρωτοπόρο τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσεά, όσο και μία πιο μετριοπαθής λόγια γλώσσα που διατηρούσε στοιχεία από την γραμματική και το συντακτικό της αττικής αλλά και στοιχεία της απλής γλώσσας και τέλος η γλώσσα του όχλου, η κοινή γλώσσα του λαού.¹ Η διαμάχη αυτή ανάμεσα στις γλωσσικές μορφές αποτυπώνεται και στην παράδοση των εκκλησιαστικών κειμένων. Είναι χαρακτηριστικό πως η μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης από τους Εβδομήκοντα και η Καινή Διαθήκη είναι γραμμένες στην ελληνιστική κοινή και έχει μεγάλη απόκλιση, όπως σημειώνει ο Τριανταφυλλίδης, από την κλασική αττική διάλεκτο. Ήταν μάλιστα η γλώσσα που μιλούσαν μεταξύ τους τα κατώτερα στρώματα των Ελλήνων και των Ρωμαίων και άλλων λαών της Ανατολής.² Ένας βασικός εκπρόσωπος του Αττικισμού, ο Φρύνιχος, που έζησε τον 2^ο αι. μ.Χ., στο βιβλίο του με το οποίο απευθύνεται σε όσους επιθυμούν να μιλούν σωστά, συγκέντρωσε τα συχνότερα γλωσσικά λάθη, τα περισσότερα από τα οποία απαντώνται και στην Καινή Διαθήκη. π.χ. η λέξη κράββατος αντί για σκίμπους.³

Ωστόσο, μετέπειτα, με την εξάπλωση του χριστιανισμού, άλλαξε και το γλωσσικό όργανο της εκκλησίας και έγινε η απλή λόγια γλώσσα.⁴ Κατά την διάρκεια του Βυζαντίου, από τον 6^ο αιώνα κι ύστερα, η λαϊκή γλώσσα βαφτίστηκε από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα ως χυδαία. «Η γραπτή γλώσσα των λογίων είναι προσκολλημένη στην αττική διάλεκτο και με τον συγκεντρωτισμό του Βυζαντινού κράτους η

---

¹ Γ.Κορδάτος, *Ιστορία του Γλωσσικού Ζητήματος*, Αθήνα:1973, σ.14-15

² Μανόλης Τριανταφυλλίδης, *Ευαγγέλιο και Αττικισμός*, σ.3

³ Ο.π.σ.4

⁴ Γ.Κορδάτος, *Ιστορία του...σ.16-17*

Κωνσταντινούπολη γίνεται κέντρο του γλωσσικού εξαρχαϊσμού και της αττικιστικής παιδείας». ⁵Από τον 12^ο αιώνα κι έπειτα υπάρχουν ωστόσο κάποια δείγματα λαϊκής γραφής όπως είναι τα λαϊκά τραγούδια του Πτωχοπρόδρομου και τα Ακριτικά. Έπειτα, την πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας ευνοήθηκε ακόμα περισσότερο η δημοτική παράδοση, καθώς η παλιά αριστοκρατία μαζί με το Πατριαρχείο έχασαν την παλιά τους δύναμη σε συνδυασμό με το ότι πολλοί αμόρφωτοι δεσποτάδες ανήλθαν στην ιεραρχία του κλήρου. ⁶

Στα μέσα του 18 ου αιώνα η άνοδος του εμπορίου και της αστικής τάξης στην Ελλάδα, η οποία έρχεται σε σύγκρουση με την παλιά φεουδαρχική διοίκηση και με το Πατριαρχείο, καθώς και η επίδραση του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού ανοίγει τον δρόμο για «τον πνευματικό φωτισμό του έθνους και την μεταφορά στην Ελλάδα των νέων ιδεών και της προοδευμένης επιστήμης της δυτικής Ευρώπης» ⁷ και κατά συνέπεια για την ίδρυση σχολείων σε πολλά εμπορικά κέντρα της Ελλάδας π.χ. Ήπειρος, Θεσσαλία, Πήλιο. ⁸Σε αυτά τα σχολεία δίνεται έμφαση στις φυσικές επιστήμες, στα μαθηματικά και στην φιλοσοφία, σύμφωνα και με το πρόγραμμα σπουδών των ευρωπαϊκών χωρών. Παράλληλα, προκύπτει και η ανάγκη για την ανάδειξη της γλώσσας του λαού σε γλώσσα του εκπαιδευτικού συστήματος, ώστε να επιτευχθεί ο εγγραμματισμός της πλατιάς λαϊκής μάζας. Χαρακτηριστική είναι η μετάφραση ενός γαλλικού εγχειριδίου της Φυσικής από τον Ρήγα Φεραίο σε απλή γλώσσα. ⁹Η αντίδραση προφανώς ερχόταν από την τάξη των κοτζαμπάσηδων και το Πατριαρχείο που θεωρούσαν πως στα σχολεία τα παιδιά αρκεί να μαθαίνουν την περίφημη γραμματική του Λασκάρεως και το Ψαλτήρι. Μέσα στην τάση των δημοτικιστών εκείνης της περιόδου δεν υπήρχε ομοιογένεια. Υπήρχαν οι απόλυτοι υποστηρικτές της λαϊκής

---

⁵ Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ΜΙΕΤ, 'Δ έκδοση Αθήνα: 1985, σ. 7

⁶ Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του...*, σ. 27-28

⁷ Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ΜΙΕΤ, 'Δ έκδοση Αθήνα: 1985, σ. 13

⁸ Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του...*, σ. 43

⁹ Ο. π. σ. 50

γλώσσας, όπως ήταν π.χ. ο Βηλαράς, ο Ψαλλίδας κ.α. αλλά υπήρχαν και οι οπαδοί μίας πιο απλοποιημένης αρχαϊζουσας με εξέχοντα τον Κοραή.¹⁰

Ο Κοραής προτείνει τη συμβιβαστική λύση της «μέσης οδού», με σκοπό να επιτευχθεί πιο άμεσα η μόρφωση της αστικής τάξης καθώς η λαϊκή γλώσσα ήταν ακαλλιέργητη και θα έπαιρνε χρόνο για να εκφράσει σύνθετες ιδέες. Η «μέση οδός» αντιστοιχεί σε μία γλώσσα που προέρχεται από την λαϊκή αλλά είναι «‘διορθωμένη’ και ‘καλλωπισμένη’ πάνω στο πρότυπο της αρχαίας», δηλαδή στην «καθαρεύουσα»¹¹. Μέσα στην επανάσταση, το γλωσσικό ζήτημα παραμερίστηκε, καθώς κυρίαρχο μέλημα αποτελούσε η απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό. Βέβαια, καθώς οι μορφωμένοι ηγέτες της Επανάστασης έγραφαν σε λόγια γλώσσα, η καθαρεύουσα επικράτησε εν τέλει και ως επίσημη γλώσσα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Ταυτόχρονα, η δημοσίευση του βιβλίου του Γερμανού λόγιου Φαλλμεράγιερ «Ιστορία της Χερσονήσου του Μοριά», που αμφισβητούσε την συγγένεια των σύγχρονων Ελλήνων με τους αρχαίους, προκάλεσε ένα ακόμα κύμα επιστροφής στην αρχαία γλώσσα. Στην λογοτεχνία, η οποία είχε επηρεαστεί από την δημοτική παράδοση και είχε δώσει δείγματα όπως αυτά του Βηλαρά, του Χριστόπουλου και πιο πρόσφατα του Σολωμού και της Επτανησιακής Σχολής αξιοσημείωτης γραφής σε δημοτική γλώσσα, συναντούμε την υπερκαθαρεύουσα γλώσσα, αφήνοντας στην άκρη ακόμα και τα διδάγματα του Κοραή, με πρωτοστάτες τους αδελφούς Σούτσους, τον Ραγκαβή, τον Παράσχο κ.α.¹²

Από το 1880 και εξής όμως συντελέστηκαν έντονες κοινωνικοπολιτικές αλλαγές με άξονα τόσο την Μεγάλη Ιδέα και την παράλληλη άνοδο των εθνικισμών άλλων χωρών των Βαλκανίων καθώς και τον ανταγωνισμό Αγγλίας και Ρωσίας ως ιμπεριαλιστικές δυνάμεις στην περιοχή όσο και με την ανάδειξη της εκσυγχρονιστικής αστικής κυβέρνησης του Χαρίλαου Τρικούπη και την καθιέρωση της «αρχής της δεδηλωμένης», που θεμελιώνει την λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η Ελληνική κοινωνία, μετά την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, βρισκόταν σε μία κοινωνικοπολιτική αστάθεια. Η κοινή γνώμη καταλόγιζε μεγάλο μέρος της ευθύνης της

---

¹⁰ Ο.π.σ.70

¹¹ Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της...*, σ.13

¹² Ο.π.σ.108-109

ήττας στο στέμμα, ενώ αντιμετώπιζε εξίσου εχθρικά τον κοινοβουλευτικό θεσμό και τις εκσυγχρονιστικές τάσεις που αυτός κόμιζε στην ελληνική κοινωνία. Το όραμα της «Μεγάλης Ιδέας» συντρίβεται, ωστόσο οξύνεται ο ανταγωνισμός στα Βαλκάνια με την ανάδειξη νέων εθνών-κρατών και μεγαλώνει η ανάγκη για την ανάδειξη πιο δυναμικού εθνικισμού ο οποίος θα αξιώνει το κυριαρχικό ρόλο της Ελλάδας στην περιοχή.

Το ταραχώδες αυτό πλαίσιο δεν θα ήταν δυνατόν να μην επιδράσει πάνω στο ιδεολογικό πλαίσιο της κοινωνίας. Οι εξελίξεις γύρω από το γλωσσικό ζήτημα, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, είναι πολύ συμπτυκνωμένες και έχουν άμεση σχέση με την κορύφωση της σύγκρουσης μεταξύ των δύο αντίθετων πόλων της γλωσσικής διαμάχης, η οποία συντελείται στο 1901 με τα Ευαγγελιακά.

Τα Ευαγγελιακά μπορεί να προκλήθηκαν με αφορμή την μετάφραση της Αγιά Γραφής, ωστόσο αποτέλεσαν σημείο σύγκρουσης πολιτικών, κοινωνικών και ιδεολογικών αντιθέσεων. Αναπόσπαστα κομμάτια της εποχής τους αλλά και πρωτοπόροι ταυτόχρονα, υπήρξαν οι πρωταγωνιστές των επεισοδίων οι οποίοι είτε από την πλευρά των καθαριστών είτε από την πλευρά των δημοτικιστών επέδρασαν καθοριστικά οι περισσότεροι στην πορεία του γλωσσικού ζητήματος και την πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας. Η παρούσα εργασία επομένως έχει την στόχευση να ανιχνεύσει και να ερευνήσει βιβλιογραφικά την ματιά και την πρόσληψη του γλωσσικού προβλήματος των πρωταγωνιστών αυτών, οι οποίοι πήραν όχι μόνο θεωρητική αλλά και πρακτική θέση απέναντι σε ένα πρόβλημα που ταλάνιζε όπως είδαμε την ελληνική κοινωνία κατά την διάρκεια των αιώνων. Πώς οι πρωταγωνιστές συνέβαλαν στα επεισόδια των Ευαγγελιακών με αποτέλεσμα να γίνει το ζήτημα της γλώσσας του Ευαγγελίου ένα ιδεώδες που ξεσήκωσε πλατιά κοινωνικά στρώματα; Ποια είναι τα επιχειρήματα της κάθε πλευράς, κατά πόσο αλληλεπιδρούν με ευρύτερους φόβους, ανασφάλειες, την κουλτούρα και την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής και σε ποιο σημείο συγκλίνουν τόσο οι υπερασπιστές της μετάφρασης όσο και οι αρνητές της; Είναι ερωτήματα που θα προσπαθήσει να απαντήσει αυτή η εργασία, όπως επίσης και να διερευνήσει τις βασικές συνέπιες των επεισοδίων στην ελληνική κοινωνία τόσο σε εκπαιδευτικό και γλωσσικό επίπεδο όσο και σε γενικότερο κοινωνικό-πολιτικό.

Στο Πρώτο Κεφάλαιο πραγματοποιείται μία γενικότερη θεώρηση του γλωσσικού ζητήματος, προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, στρέφοντας την προσοχή μας γύρω από τους βασικούς πρωταγωνιστές της περιόδου, τόσο από την πλευρά των καθαριστών όσο και από αυτήν των δημοτικιστών και γύρω από το Εθνικό επιχείρημα το οποίο αποτελεί κοινό γνώμονα στις θεωρίες των δύο πλευρών και βασικό παράγοντα που επηρεάζει τόσο την επιστημονική-γλωσσολογική συζήτηση όσο και την πολιτική αντιμετώπιση του γλωσσικού ζητήματος από το ελληνικό Κράτος. Η παρουσίαση αυτή είναι σημαντική για την παρούσα εργασία γιατί μας εισάγει στους κύριους προβληματισμούς γύρω από την επιλογή της επίσημης γλώσσας του Κράτους και φανερώνει το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν τα γεγονότα των Ευαγγελιακών.

Στο δεύτερο Κεφάλαιο γίνεται αναλυτική παρουσίαση τόσο των προηγούμενων μεταφράσεων της Αγίας Γραφής, ώστε να αναδειχθεί ακόμα περισσότερο η πραγματική αιτία της εξέγερσης, καθώς και επισκόπηση της πορείας και της διάρθρωσης των γεγονότων που αποτέλεσαν τα Ευαγγελιακά. Έπειτα, επιχειρήθηκε η εξέταση των βασικότερων επιχειρημάτων κατά την άποψη του γράφοντος είτε των καθαριστών είτε των δημοτικιστών, τα οποία συνδέονται και με τα επιχειρήματα υπέρ της καθαρεύουσας και της δημοτικής αντίστοιχα. Μέσα από αυτό το Κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια να κατανοηθούν και να διαλευκανθούν τα κίνητρα γύρω από τα Ευαγγελιακά και οι πραγματικές αιτίες.

Στο Τρίτο Κεφάλαιο, η παρούσα εργασία πραγματεύεται τις συνέπειες τόσο στην εκπαίδευση όσο και γενικότερα στην εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος στην κοινωνία, δηλαδή των στάσεων που αναπτύχθηκαν απέναντι στην καθαρεύουσα και την δημοτική αλλά και των δράσεων και των αποφάσεων που πάρθηκαν από τους πρωταγωνιστές του ζητήματος, ώστε να προωθήσουν τις απόψεις τους και πώς αναπτύχθηκε αυτή η μάχη μεταξύ τους. Στο δεύτερο μέρος του Κεφαλαίου μελετώνται οι πολιτικές συνέπειες των γεγονότων, το αποτύπωμα δηλαδή που άφησαν αυτά στην πολιτική ζωή της χώρας, η στάση των εφημερίδων και η προσπάθεια εκμετάλλευσης της κοινωνικής έντασης προς ίδιον πολιτικό όφελος, οι αντικρουόμενες απόψεις και οι θέσεις των πολιτικών παραγόντων, κυβέρνησης, βασιλιά, εκκλησίας.

Στο Τέταρτο κεφάλαιο προχωρώ σε κάποια συμπεράσματα σε σχέση με τα επιχειρήματα των καθαριστών και των δημοτικιστών και τις επιμέρους διαφορές που παρουσιάζουν ακόμα και οι υποστηρικτές της ίδιας γλωσσικής μορφής, τα σημεία σύγκλισης μεταξύ των αντίθετων ομάδων και τον αντίκτυπο που τελικά είχαν στην κοινωνία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ:ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ

1.1 Το εθνικό επιχείρημα των καθαριστών

Στα τέλη του 19 ου αι «...ακόμα και η μετρημένη και καλαίσθητη καθαρεύουσα του Κοραή μετατρέπεται σιγά σιγά σε μια όλο και πιο άκρατη αρχαϊζουσα. Ο γλωσσικός αυτός αρχαϊσμός φτάνει με τον Κ. Κόντο στο κορύφωμα του γύρω στο 1880».¹³Ο ΓιάννηςΚορδάτος θεωρεί πως βασική αιτία της τάσης για εξαρχαϊσμό της γλώσσας είναι η μαζική παρουσία και συνύπαρξη της αστικής τάξης, η οποία είχε υιοθετήσει το ιδεολόγημα της Μεγάλης Ιδέας, με το Πατριαρχείο και τους συντηρητικούς κύκλους του πανεπιστημίου (Μιστριώτης, Κόντος, Χατζιδάκης κ.ά.).Η «υπερκαθαρεύουσα» αποτελούσε γι' αυτούς την ενότητα του ελληνισμού και αποδείκνυε την προέλευση των νεοελλήνων από τον αρχαίο κόσμο.¹⁴Η συνείδηση της εθνικής ενότητας ήταν πάρα πολύ σημαντική καθώς, όπως επισημαίνει ο ΦερνάνΜπρωντέλ, η συνείδηση της ενότητας αποτελεί ταυτότητα.¹⁵Από την δεκαετία του 1870, η εθνική ενότητα πραγματωνόταν, σύμφωνα με την Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, σε δύο άξονες. «Πολιτικά η εθνική ενότητα πραγματωνόταν στην βάση του αντιπροσωπευτικού συστήματος και του κοινοβουλευτισμού.Ιδεολογικά πραγματωνόταν στη βάση της ενιαίας εθνικής Ιστορίας,της σύζευξης δηλαδή της Ιδέας της ελληνικής αρχαιότητας με την ιδέα της βυζαντινής Αυτοκρατορίας και του χριστιανισμού.»¹⁶Η σύζευξη αυτή επιτεύχθηκε με την Ιστορία του Ελληνικού Έθνους του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου το 1875.¹⁷

---

¹³ Λ. Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, σ. 208.

¹⁴Γ. Κορδάτος, *Δημοτικισμός και Λογιωτατισμός. Κοινωνιολογική μελέτη του γλωσσικού ζητήματος*, Αθήνα 2 1974, σ. 82-84.

¹⁵Ρένα Σταυρίδη - Πατρικίου, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Αθήνα 2008, σ.13

¹⁶ Ο.π., σ.27

¹⁷Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, «Παλαιές ιδέες και νέοι φόβοι», στο *Ευαγγελικά (1901) – Ορεσσειακά (1903). Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σ. 14.

Ο Κωνσταντίνος Κοντός, ο οποίος υπερασπιζόταν με θέρμη την επιστροφή στην αρχαία γλώσσα και «αναδείχθηκε κυριότερος υποστηρικτής του αττικισμού»,¹⁸ κατηγορεί στον πρόλογο των *Γλωσσικών Παρατηρήσεων* μέχρι και τον Κοραή ότι δεν είναι ούτε μεθοδικός, ούτε έχει κατανοήσει πλήρως την «φύσιν του ελληνισμού», καθώς πολλές φορές «εβαρβάρισε ή εσολοίκισεν».¹⁹ Κατά την γνώμη του, ενώ οι σύγχρονοι Έλληνες φαίνεται ότι επιθυμούν να μεταχειρίζονται σωστά την γλώσσα, καταλήγουν να μην την σπουδάζουν με την πρέπουσα εργατικότητα και φροντίδα. Γι' αυτό παλιά λάθη διαιωνίζονται και παράγονται καινούργια με αποτέλεσμα αυτή να κινδυνεύει να καταλήξει άμορφη και αλλόκοτη.²⁰ Σε όλα αυτά απάντησε ο Δ. Βερναρδάκης με το έργο του *Ψευδοαττικισμού έλεγχος*, ο οποίος κατηγόρησε τον Κοντό πως δεν έχει κανένα σύστημα ούτε επιστημονικό-γλωσσολογικό αλλά ούτε και αρχαϊστικό το οποίο να ακολουθεί στις παρατηρήσεις του.²¹

Μία πιο μετριοπαθή τοποθέτηση σε σχέση με την γλωσσική μορφή έχει ο Γ. Ν. Χατζιδάκης, οποίος διαφωνεί με την υπερβολή των αρχαϊστών να εισάγουν αρχαίες λέξεις, αρχαίους γραμματικούς τύπους και συντακτικούς κανόνες και αποκαλεί τις προτάσεις τους παραδοξολογίες. Ορίζει τρεις κανόνες σύμφωνα με τους οποίους οι νεοελληνική γλώσσα θα αποκτήσει κύρος. Ο πρώτος είναι να αποφεύγονται τα στοιχεία της γλώσσας είτε αρχαία είτε χυδαία που θα προκαλούσαν αρνητική εντύπωση στις ανώτερες τάξεις σε επίσημες εκδηλώσεις. Ο δεύτερος είναι να μην χρησιμοποιούνται λέξεις που δεν γίνονται άμεσα αντιληπτές και επιδέχονται μετάφραση και ο τρίτος να επιλέγεται ανάμεσα σε δύο στοιχεία, εκ των οποίων κανένα από αυτά δεν είναι ούτε αρχαϊκό ούτε χυδαίο εκείνο που συνδέεται με την λόγια παράδοση.²² Έτσι, επισημαίνει

---

¹⁸ Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, Μπουκουμάνη, Αθήνα:1973, σ.122-129 στο Α.Βερεβή, «Ευαγγελικά και Ορεσטיακά, Το χρονικό των γεγονότων» στο «Ευαγγελικά (1901) ...», σ.31

¹⁹ Κωνσταντίνος Σ. Κοντός, *Γλωσσικά Παρατηρήσεις αναφερόμενοι εις την νέαν Ελληνικήν Γλώσσαν*, εκ των καταστημάτων Ανδρέου Κορομηλά, Εν Αθήναις 1882, σ.β'

²⁰ Ο.π.σ. ζ'

²¹ Δημήτρης Βερναρδάκης, *Ψευδοαττικισμού έλεγχος* Ήτοι Κ. Σ. Κόντου γλωσσικών παρατηρήσεων αναφερομένων εις την νέαν ελληνικήν γλώσσαν ανασκευή, Τύποις του αυστρουγγρικού Λόυδ, Τεργέστη:1884, σ.12

²² Γ.Ν.Χατζιδάκης, *Σύντομος Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα:1915 σ.124

ο Χατζιδάκης θα συνδέονται οι Έλληνες όχι μόνο με το παρελθόν τους και την εκκλησία αλλά και μεταξύ τους. Κατηγορεί έπειτα, τους δημοτικιστές επειδή αρνούνται πλήρως την γραπτή παράδοση και φτάνουν σε σημείο μάλιστα να εισάγουν νεολογισμούς ή ξένες λέξεις για να μην χρησιμοποιήσουν την αντίστοιχη λόγια.²³

Ακόμα, ο Γ.Ν Χατζιδάκης χαρακτηρίζει την Ελληνική γλώσσα «αληθώς εθνική», ότι είναι ριζωμένη στις ψυχές όσων την μιλούν και άμεσα συνδεδεμένη με κάθε πτυχή του παρελθοντικού βίου τους.²⁴Κάνει μία ιστορική αναδρομή στην χρήση της ελληνικής γλώσσας ανά τα χρόνια καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως η γλώσσα που μιλάνε τώρα σε πόλεις και χωριά είναι πιο κοντά στα ελληνικά του Πολύβιου παρά του Όμηρου.²⁵Αυτό εξηγείται μέσα από την ιστορικά άρρηκτη επαφή των Ελλήνων, ήδη μετά της Ρωμαϊκής κατάκτησης, με τον αρχαίο πολιτισμό.Συγκεκριμένα, αναφέρει «Από τον Διονύσιο τον Αλικαρνασεύ και μέσω όλων των αιώνων σώζεται ο θαυμασμός και η μίμησις της απαθανατισμένης γλώσσας στα αθάνατα μνημεία», «η διατήρησις της αρχαίας παραδόσεως εξελήφθη εθνικόνκαθήκον».Έκτοτε το αρχαίο θεωρήθηκε Κανών.²⁶ Ωστόσο, στα πρώτα χρόνια του μεσαίωνα υπήρχε παράλληλα με την Αττικίζουσα γραπτή γλώσσα και μία ακόμη πολύ πιο απλούστερη η οποία ήταν σαφής και αντιληπτή και στον λαό.Αυτή η γλώσσα προερχόταν από τα βιβλία τα σχολικά και της εκκλησίας με το τυπικό, το συντακτικό και το λεξιλόγιο τους, αλλά με την πάροδο των χρόνων απέβαλλε τα στοιχεία τα οποία ήταν αλλότρια προς τον αμόρφωτο λαό.Αυτός ο μεικτός λόγος έγινε αργότερα η γραπτή γλώσσα του ελληνικού έθνους.Συγκεκριμένα, τον 18^ο αιώνα, όταν ο ελληνικός λαός αντιλήφθηκε ζωηρότερα την εθνική του ενότητα και ήταν ανάγκη να βρεθεί μία γλώσσα που θα αποτελέσει το όργανο φωτισμού του έθνους, πολλοί λόγιοι όπως ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Νικηφόρος Θεοτόκης και ο Αδαμάντιος Κοραής διαπίστωσαν πως τον ρόλο αυτό μπορούσε να

---

²³Ο.π., σ.125-126

²⁴Γ.Ν.Χατζιδάκης, *Περί του Γλωσσικού Ζητήματος εν Ελλάδι εκ του τυπογραφείου Π.Α.Σακελλαρίου, εν Αθήναις, 1903*, σ.15

²⁵ό.π.,

²⁶ Ο.π. σ.15

επιτελέσει η γλώσσα της εκκλησίας, αλλά καθαρισμένη από χυδαιολογίες, ξένες ή διαλεκτικές λέξεις, απαρχαιωμένες. Έτσι, προέκυψε λοιπόν η καθαρεύουσα.²⁷

Έτσι, Ο Γ.Ν Χατζηδάκης στηρίζει την άποψη του πως οι Έλληνες ως έθνος δεν καλούνται να επιλέξουν ή να σχηματίσουν την γλώσσα τους σήμερα αλλά είναι κληρονομιά τους από τους προγόνους τους και αυτήν την κληρονομία μεταχειρίζονται από πάντα.²⁸ Έχει δίκιο ο Steinthal, όταν υποστηρίζει πως η Ελληνική Γλώσσα διαφέρει από την Γερμανική και την Λατινική Γλώσσα, καθώς βρίσκεται πολύ πιο κοντά στην αρχαία απ'ό,τι οι άλλες.²⁹

Κατά τον Γεώργιο Μυστριώτη (1868-1912), τακτικό καθηγητή του Εθνικού Πανεπιστημίου, η σύνδεση του εθνικού με την γλώσσα είναι αδιαμφισβήτητη, διότι όπως αναφέρει «Λαός δ'εχων γλωσσάνα τελεστάτην είναι ανάξιος, ινα αποτελεση εθνος ανεξαρτητον, και ανεπιτήδειος, όπως σταδιοδρομήσει εν τω αγωνι του πολιτισμου».³⁰ Γι' αυτόν τον λόγο εξαίρει το γεγονός πως αμέσως μετά την απελευθέρωση, όλοι οι λόγιοι, όχι μόνο οι δάσκαλοι εργάστηκαν για να καθarisουν την γλώσσα η οποία είχε μολυνθεί εξαιτίας της υποδούλωσης του έθνους.³¹ Επιπλέον, είναι ο ιδρυτής της «Εταιρείας υπέρ της διδασκαλίας αρχαίων δραμάτων», σκοπός της οποίας ήταν «η ακριβής και εν τη πρωτοτύπω γλώσση» διδασκαλία των αρχαίων δραμάτων. Επίσης, η Εταιρεία ευελπιστούσε στις καλοκαιρινές παραστάσεις τους να έρχονται πολλοί ξένοι και αυτό να συμβάλλει ώστε να γίνει η αρχαία ελληνική διεθνής γλώσσα ανάμεσα στους επιστήμονες και να εγκαταλείψουν την ερασμιακή προφορά³². Εδώ, συναντάμε στοιχεία ξενοφοβίας και υπεροχής του ελληνικού έθνους και της γλώσσας τα οποία συναντάμε και στους *Ρητορικούς Λόγους*, όπου καταφέρεται και απέναντι στην

---

²⁷ Γ. Ν. Χατζηδάκης, *Σύντομος Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, 1915, σ.116-117

²⁸ Γ. Ν. Χατζηδάκης, *Περί του Γλωσσικού Ζητήματος εν Ελλάδι, εκ του τυπογραφείου Π.Δ.Σακελλαρίου, εν Αθήναις, 1903*

²⁹ Γ. Ν. Χατζηδάκης, *Σύντομος Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, 1915, σ.115

³⁰ Γ. Μυστριώτης, *Ρητορικοί Λόγοι*, Αθήνα, 1903, σ.15

³¹ Ο.π.

³² Γ. Σιδέρης, «Το αρχαίο θέατρο στη νεα ελληνική σκηνή», Ίκαρος [1976], σ.116 στο Δ. Σπάθης «Ο σκηνοθέτης και η παράσταση της Ορέστειας στο βασιλικό Θέατρο», σ.246 στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορέστειακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σ.149-150

εισαγωγή ξένων γλωσσών στο σχολικό πρόγραμμα καθώς, όπως επισημαίνει, έχει δύο σκοπούς, είτε την εισαγωγή κερδοσκοπικών επαγγελμάτων είτε την υποδούλωση του έθνους.³³ «Ημείς έχομενακράδαντονπεποιίθησιν εις το μέλλον του ημετέρουγένους, εις την πλήρωσιν της κοσμοϊστορικήςαυτούεντολής, και νομίζομεν, πως οι εκδιώκοντες την ωραίανημώνγλώσσαν εκ των σχολείων και εμβάλλοντες εις τα μητρικά χείλη ξενας γλώσσας δεν εξευγενίζουσιν τα τέκνα αυτών, αλλά σφυρηλατούσι τα δεσμά της δουλосύνης». Η ιστορική πορεία επομένως, του ελληνικού έθνους, η ανεξαρτησία του αλλά και η πολιτισμική του άνθηση, εξαρτώνται πλήρως από την καθαρότητα της γλώσσας.³⁴

Η συγκεκριμένη στάση απέναντι στην εισαγωγή ξένων γλωσσών στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του σχολείου μπορεί να κριθεί και ως αποτέλεσμα μίας γενικότερης φοβίας απέναντι στον εξευρωπαϊσμό και στην Δύση. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με την Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, μετά από την ήττα του 1897, αναπτύχθηκαν στην ελληνική κοινωνία έντονες τάσεις απέναντι στο πολιτικό σύστημα του κοινοβουλευτισμού αλλά και του νεωτερικού τρόπου ζωής που αυτός έφερε, καθώς «θεωρήθηκαν όχι μόνο επιβλαβείς για τους καθιερωμένους τρόπους ζωής, αλλά και επικίνδυνες για τη συνειδησιακή βάση της εθνικής ενότητας».³⁵ Ένας μάλιστα πρωταγωνιστής του Γλωσσικού ζητήματος, καθηγητής του Εθνικού Πανεπιστημίου και πρόεδρος της Εταιρείας «Ελληνισμός», ο Νεοκλής Καζάζης, έγραφε το 1909 «Το ελληνικόν πολίτευμα (...) κατέστη τι ικρίωμα, εφ' ου απαγχονίζεται οσημέραι η εθνική συνείδησις και ιδέα».³⁶ Το εκσυγχρονιστικό σύστημα διακυβέρνησης και οι καινούργιες αντιλήψεις που προσκόμιζε στην ελληνική κοινωνία προερχόταν από τις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες. Ο Νεοκλής Καζάζης αναλαμβάνει τον ρόλο του αμύντορα των εθνικών ιδεωδών απέναντι στον ευρωπαϊκό νεωτερισμό, πράγμα το οποίο αποτυπώνεται και στην άποψη την οποία διατύπωσε ως κριτής στο Λασσάνειο διαγωνισμό, για τον ρόλο του αρχαίου και του νεώτερου δράματος «... άποστολήν έσχον... νασυνεχίσωσι το έργον τής θρησκευτικής

---

³³ Γ. Μιστριώτης, *Ρητορικοί Λόγοι*, Αθήνα, 1903, σ. 20.

³⁴ *Ο.π.* σ. 20

³⁵ Ρένα Σταυρίδη - Πατρικίου, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Αθήνα 2008, σ. 13

³⁶ Νεοκλής Καζάζης, *Ο Κοινοβουλευτισμός εν Ελλάδι*, Αθήνα, τύποις «Πανελληνίου Κράτους», 1910, σ. 34.

διδασκαλίας...» και «... τὸ δρᾶμα καὶ σὺν αὐτῷ τὸ θέατρον διεκδικοῦσι μεγάλην ἀποστολήν... ἐπιδιώκουσι δὲ ἀνώτερον καὶ εὐγενέστερον, ἐθνικώτερον σκοπόν», «... διδάσκον τὰ μεγάλα παραγγέλματα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς φιλοπατρίας». ³⁷

Ο φόβος του εξευρωπαϊσμού φαίνεται και στον Γ. Μιστριώτη, όταν επισημαίνει πως, αν ο σκοπός της εισαγωγής των ξένων γλωσσών αποσκοπεί στην εισαγωγή κερδοσκοπικών επαγγελμάτων, τότε «οι τουτουθηρευταί ας δαπανήσωσιν ἐξ ἰδίων πρὸς κτήσιν πλουτοφόρων επαγγελμάτων διότι ο γεωργός δεν προσφέρει τον φόρον αὐτοῦ, ὅπως παρασκευάζει ιδιερμηνεῖς καὶ θαλαμηπόλους ξενοδοχείων». Διακρίνεται ἐδῶ μία στάση ἀντίθετη πρὸς νέα ἐπαγγέλματα τα οποία ἀναπτύσσονταν στο πλαίσιο του ἐξαπισμοῦ καὶ τῆς ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας. Οἱ φορεῖς τῶν ὁποίων εἶναι μάλιστα αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι φέρουν τὶς τάσεις τῆς νεωτερικότητος στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία ³⁸ καὶ ἐν τέλει, γιὰ τὸν Μιστριώτη, εἶναι ἀνάχωμα γιὰ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα.

Το ἀφήγημα τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας το ὁποῖο φαίνεται πως ἐπαίξε κομβικὸ ρόλο στὴν ἐξέγερση τῶν Εὐαγγελιακῶν καὶ στὴν ἐνταση τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος οξύνθηκε ἰδιαιτέρα τα τελευταία χρόνια τοῦ 19^{ου} αἰῶνα ἀπὸ τὴν ἀνάδειξη τῆς φοβίας τῶν Σλάβων. Εἰδικότερα, ἡ Ρένα Σταυρίδου Πατρικίου ἀναφέρει «Ἐχθροὶ κατὰ το τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19^{ου} αἰῶνα γίνονται πλέον οἱ Σλάβοι, καὶ ὁ ἐθνικιστικὸς λόγος διαμορφώνεται στὴ βάση αὐτῆς τῆς ἀπειλῆς.» ³⁹ Ἡ περίοδος ἀπὸ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο ἕως τὸ 1878 χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀνθιση τῶν σλαβικῶν κινήματων, τὴν δυναμικὴ ἐμφάνιση τοῦ βουλγαρικοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ τὴν ἐδραίωση τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνικοτήτων. ⁴⁰ Ἡ Ρωσία ὑποστηρίζει τὸ δικαίωμα τῶν χριστιανικῶν λαῶν νὰ διεκδικοῦν πλέον μόνοι τοὺς ἀναγνώριση ἢ χειραφέτηση. Τὸ Πατριαρχεῖο ἐπιχειροῦσε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ὁμοιογένεια τῶν ὁμόδοξων πληθυσμῶν τῶν Βαλκανίων ἀπέναντι στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἐνῶ οἱ τοπικὲς ἐκκλησίες ἐξέφραζαν τὶς ἐπιδιώξεις ἀνεξαρτησίας τῶν

³⁷ «Τὸ Λασσάνειον διαγώνισμα», *Τὸ Ἄστυ* 374 (16-17.12.1891), 1.

³⁸ Ρένα Σταυρίδου - Πατρικίου, *Οἱ φόβοι ἐνός αἰῶνα*, Ἀθήνα 2008, σ.30

³⁹ *Ο.π.*, σ.41

⁴⁰ Ἄντα Διάλλα «Εὐαγγελικά καὶ Πανσλαβισμός: Ὁ Παράδοξος Συσχετισμός;» στο *Εὐαγγελικά (1901) - Ὀρεσטיακά (1903) Νεωτερικὲς πιέσεις καὶ κοινωνικὲς ἀντιστάσεις*, Ἀθήνα 2005, σ.47

επιμέρους κινημάτων.⁴¹Ιδιαίτερα μετά το βουλγαρικό σχίσμα, η στάση της Ρωσίας να αναγνωρίζει και άλλους συνδικδικητές του διαφιλονικούμενου οθωμανικού χώρου προσλαμβάνεται ως εχθρική απέναντι στα ελληνικά συμφέροντα. Έτσι, εδραιώθηκε ο «πανσλαβισμός» στην ελληνική ιδεολογία ως απειλή. Με τον όρο «πανσλαβισμός» εννοείται από την ελληνική δημοσιογραφία και δημοσιολογία η διεθνής συμπεριφορά του ρωσικού κράτους.⁴²

Το Συνέδριο του Βερολίνου, το 1878, θα διαιρέσει την Βουλγαρία όπως είχε οριστεί από την Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, σε τρία μέρη, σε μία Ηγεμονία μικρής έκτασης μεταξύ Δούναβη και Αίμου, στην υποτελή στον Σουλτάνο Ανατολική Ρωμυλία και στην Μακεδονία αποδίδοντάς την στην Τουρκία.⁴³Η ελληνική εξωτερική πολιτική στράφηκε έπειτα από το Συνέδριο του Βερολίνου προς την Αγγλία, πράγμα που αποτέλεσε και σαφή επιλογή του Χαρίλαου Τρικούπη, καθώς πίστευε πως μία τέτοια συμμαχία θα προωθούσε τις ελληνικές διεκδικήσεις στα Βαλκάνια⁴⁴και ακόμη, πως θα βοηθούσε την ανάπτυξη της εσωτερικής ελληνικής οικονομίας μέσω της ανόδου μίας ελληνικής αστικής τάξης σε χώρες όπως η Αίγυπτος όπου βρισκόταν υπό Αγγλική επιρροή.⁴⁵Αυτό αποτυπώνεται και σε κείμενα της περιόδου. Ο Νεοκλής Καζάζης γράφει το 1902: «Έὰ ν ἐξ ε τε λ ε ἴ τ ο ἡ σ υ ν θ ῆ κ η τ ο ὗ Ἀ γ ἰ ο υ Σ τ ε φ ἄ ν ο υ , σ ῆ μ ε ρ ο ν ἐ ν Ἀ θ ῆ ν α ἰ σ θ ἄ ἐ κ υ ρ ἰ ἄ ρ χ ο υ ν ο ἰ Σ λ α ὡ ἰ ! Π ρ ὸ τ ο ἰ α ὗ τ η ς κ α τ α σ τ ἄ σ ε ω ς π ρ α γ μ ἄ τ ω ν ε ὑ ρ ἔ θ η , ὡ ς ε ἴ ν ε γ ν ω σ τ ὸ ν , ὁ ἄ π ὸ μ η χ α ν ῆ ς θ ε ὸ ς τ ῆ ς Ἑ λ λ ἄ δ ο ς : ἡ Ἀ γ γ λ ἴ α ! »⁴⁶

1.2 Τα επιχειρήματα των δημοτικιστών

---

⁴¹Ρένα Σταυρίδη - Πατρικίου, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Αθήνα 2008, σ.41

⁴²ΆνταΔιάλλα «Ευαγγελικά και Πανσλαβισμός:Ο Παράδοξος Συσχετισμός;» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεσטיακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σ. 45

⁴³Σπ.Καραβάς, «Η Μεγάλη Βουλγαρία και η «ΜΙΚΡΑ ΙΔΕΑ» στο «εν έτει...», Αθήνα 2008, σ.22-23.

⁴⁴Κ. Τσουκαλάς, «Η ανορθωτική προσπάθεια του Χαρίλαου Τρικούπη...», σ. 17.

⁴⁵Ο.π. σ. 18.

⁴⁶Νεοκλής Καζάζης, *Η Μακεδονία και τα ελληνικά δίκαια. Δέκα διαλέξεις*, Αθήνησιν 1903, σ.10.

Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, η αντίληψη για την δημοτική γλώσσα αρχίζει σταδιακά και αλλάζει. «Ένα μέρος των νέων αστικών στρωμάτων, που συσπειρώνεται γύρω από τις τρικουπικές μεταρρυθμίσεις, θα ζητήσει πιο γενναία βήματα σχετικά με τη γλώσσα, ενώ ταυτόχρονα θα θέσει τη γλωσσική μεταρρύθμιση στο επίκεντρο της εθνικής ανόρθωσης.»⁴⁷

Οι ιδέες του Ψυχάρη περί γλώσσας υπάρχουν ήδη πριν από *Το ταξίδι μου* στο κεφάλαιο του πρώτου τόμου των *Essais de Grammaire historique Neogrecque*. Ειδικότερα, αναφέρει «Εξελιγμένη κανονικά από τ' αρχαία ελληνικά, καθώς όλες οι γλώσσες, βρίσκεται στην ίδια θέση με τις άλλες σημερινές φιλολογικές γλώσσες στην αρχή τους. Τις περισσότερες δυσκολίες που γεννά η καθιέρωσή της είχαν να τις αντικρίσουν και εκείνες άμα πρωτογράφονταν.»⁴⁸ Και επίσης, «Χρειάζεται βέβαια κάποιος συμβιβασμός. Απαραίτητη είναι όμως μία βάση αντικειμενική, έξω από τα ατομικά γούστα, και ο σεβασμός των νόμων της γλώσσας του έθνους (ήρωας, ρήτορας). Να γράφονται οι λαϊκές λέξεις, λόγιες-όταν μας χρειάζονται αληθινά-να συμμορφώνονται στη νέα φωνητική και μορφολογία.»⁴⁹ Εδώ, ο Ψυχάρης εμφανίζεται περισσότερο συμβιβαστικός απ' ό,τι στο μετέπειτα έργο του, με το οποίο πρότεινε ένα συγκεκριμένο γλωσσικό σύστημα ως απάντηση στην καθαρεύουσα, κατά τον οποίο έχρηζε άμεσης εφαρμογής. Αυτό το γλωσσικό σύστημα ήταν μάλιστα τόσο αυστηρό, που δεν επέτρεπε καμία χρήση λόγιων λέξεων, ακόμα κι αυτές είχαν ενσωματωθεί στον προφορικό λόγο κατά την διάρκεια των χρόνων.⁵⁰

Ο Ψυχάρης ξεκινάει τον πρόλογο του έργου *Το ταξίδι μου* λέγοντας «Γλώσσα και πατρίδα είναι το ίδιο. Να πολεμά κανείς για την πατρίδα του ή για την εθνική του γλώσσα, ένας είναι ο αγώνας. Πάντα αμύνεται περί πάτρης».⁵¹ Δηλώνει πως ίσως, είναι η πρώτη φορά που γράφεται η δημοτική γλώσσα με ενότητα και συνοχή. Τονίζει στους

---

⁴⁷ Πέτρος Διατσέντος, « Το γλωσσικό Ζήτημα» στη Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_12/index.html προσπελάστηκε στις 7/5/2024

⁴⁸ Μανώλης Τριανταφυλλίδης, «Ο Ψυχάρης και το γλωσσικό ζήτημα», *Νέα Εστία* 70,(15.11.1929), σ. 950

⁴⁹ *Ο.π.* σ.950

⁵⁰ Παύλος Νιρβάνας, «Ψυχαρισμοί», *Νέα Εστία* 70,(15.11.1929) σ. 933

⁵¹ Γιάννης Ψυχάρης, *Το ταξίδι μου*, «Βιβλιοπωλείον της Εστίας», Β' έκδοση, Αθήνα 1905, σ.23.

αναγνώστες πως προσπάθησε να την γράψει κανονικά, να δώσει προσοχή στην μορφολογία της, την φωνολογία της, το τυπικό και την σύνταξή της. Επισημαίνει όμως, πως «το πρόβλημα που μας βασανίζει όλους», εννοώντας την διγλωσσία, για να λυθεί, απαιτείται προσωπικός κόπος του καθενός κι ακόμη, να γραφτούν γραμματικές και να διδάσκεται στα σχολεία και στο πανεπιστήμιο.⁵² Ο Μ.Τριανταφυλλίδης επιβεβαιώνει πως ήδη από τον Ψυχάρη «ωρίμασε η ιδέα, που μας έκαμε αργότερα πιο συνειδητή ο Φωτιάδης, πως είναι αδύνατον να αναγεννηθεί η ελληνική παιδεία όσο δεν κάνει όργανό της την μητρική μας γλώσσα» αλλά και «γενικότερα [...] κατορθώθηκε η αληθινα «απολυτρωτική» μεταστροφή ενός βαρυσήμαντου νεοελληνικού κοινωνικού ιδανικού: η παμπάλαιη βαθιοριζωμένη παράδοση του αρχαϊσμού άρχισε να υποχωρεί στο δημοτικισμό».⁵³ Ο Γιάννης Ψυχάρης «με *Το Ταξίδι μου* πρόσφερε στην δημοτική γλώσσα την επιστημονική και κυρίως την ιδεολογική υποδομή που χρειαζόταν για να γίνει εθνικός σκοπός νέων κοινωνικών δυνάμεων.»⁵⁴ Κατά τον Τριανταφυλλίδη, εξέφρασε με μεγαλύτερη επιτυχία απ' ό,τι οι πρόδρομοί του την ιδέα πως είναι πραγματική ανάγκη να τιμήσει και να εφαρμόσει το έθνος την μητρική του γλώσσα σε κάθε περίπτωση ατομική, κοινωνική, κρατική.⁵⁵ Ο Ψυχάρης μάλιστα επισημαίνει ότι η εθνική ψυχή έχει μόνο νόημα και ουσία γι' αυτόν και όχι το άτομο, γι' αυτό κάθε φορά που αναφέρεται στον εαυτό του, στην πραγματικότητα αναφέρεται στο σύνολο. «Ένα έθνος καταχτά τη θέση του στον κόσμο άμα έχει εθνική ζωή και γι' αυτό χρειάζεται καθορισμένη εθνική γλώσσα».⁵⁶

Ο Ψυχάρης, ακολουθώντας την ίδια λογική με τον Παπαρρηγόπουλο, φέρνει την έννοια του λαού στο προσκήνιο,⁵⁷ αντλεί έτσι στοιχεία από το πολιτικό κίνημα του φιλελευθερισμού και της νεωτερικότητας.⁵⁸ Ακολουθώντας αυτήν την διαδρομή, πέτυχε

---

⁵²Ο.π. σ.24.

⁵³Μανώλης Τριανταφυλλίδης, «Ο Ψυχάρης και...», σ. 950-956

⁵⁴Ρένα Σταυρίδη - Πατρικίου, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Αθήνα 2008, σ.113-114

⁵⁵Μανώλης Τριανταφυλλίδης, «Ο Ψυχάρης και το γλωσσικό ζήτημα», σ.952

⁵⁶Ο.π.σ.950

⁵⁷Ρένα Σταυρίδη - Πατρικίου, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Αθήνα 2008, σ.113

⁵⁸Ο.π. σ.116

να δώσει στον δημοτικισμό τα χαρακτηριστικά ενός πολιτικού κινήματος. «Στο βιβλίο του λοιπόν υπήρχε τονισμός του εθνικού περιεχομένου της δημοτικής και της εθνικής συνέχειας.»⁵⁹ Στο *Ταξίδι μου* επισημαίνει χαρακτηριστικά «Το γλωσσικό ζήτημα είναι ζήτημα πολιτικό· ό,τι πολεμά να κάμη ο στρατός για τα φυσικά σύνορα, θέλει η γλώσσα να το κάμη για τα σύνορα τα νοερά, πρέπει και τα δυο τους να παν πολύ μακριά, να πάρουν πιότερο τόπο».⁶⁰

Η Ρ.Σταυρίδη Πατρικίου συγκρίνει τις κοινωνικές δυνάμεις που συγκρότησαν το κίνημα του διαφωτισμού στα τέλη του 19^{ου} με τις αστικές δυνάμεις που εκπροσώπησαν τον νεοελληνικό Διαφωτισμό ήδη κατά τα προεπαναστατικά χρόνια και ανακαλύπτει ότι συγκλίνουν τόσο ως προς την σύνθεση όσο και ως προς την στόχευσή τους. Συγκεκριμένα, αναφέρει «Οι άνθρωποι αυτοί παλεύουν, όπως και τότε, με τον λόγο τους αλλά και με το χρήμα τους, για την προαγωγή της εθνικής συνείδησης μέσα κι έξω από την Ελλάδα, σε συνθήκες κοινωνικής αρρυθμίας και εθνικής κρίσης, τις οποίες έχουν προκαλέσει η πτώχευση του 1893 και ο πόλεμος του 1897. Παλεύουν με όπλο τις ιδέες που τους έχει κληροδοτήσει ο Διαφωτισμός, αλλά όπως τις έχει προσαρμόσει στις ανάγκες του ο πολιτικοκοινωνικός φιλελευθερισμός της ευρωπαϊκής επιχειρηματικής τάξης, με την οποία συνεργάζονται.»⁶¹ Οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι πίστευαν πράγματι, όπως και οι διανοούμενοι στην εποχή του Διαφωτισμού, πως κινητήριοις δυνάμεις του κράτους για οικονομική πρόοδο, κοινωνική δικαιοσύνη και επίλυση του εθνικού ζητήματος, το οποίο θα γινόταν με προσάρτηση των εδαφών που κατοικούνταν από χριστιανικούς-ορθόδοξους πληθυσμούς, ελληνόφωνους στην πλειοψηφία τους και με ελληνική εθνική συνείδηση, ήταν η πλατιά μόρφωση του λαού. Αυτή αντιμετωπίζεται μάλιστα, ως απαραίτητη για την πολιτική επαγρύπνηση του λαού, αφού η παλιά αριστοκρατία, τα φιλοβασιλικά κόμματα, το παλάτι, και οι λίγοι

---

⁵⁹ Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, «Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική», Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, στο https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_d2/08.html

⁶⁰ Γιάννης Ψυχάρης, *Το ταξίδι μου*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Αθήνα, Ερμής, 1971, σ.201

⁶¹ Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου. *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*. Αθήνα, 1999, Ολκός, σελ. 135-140 στο http://www.komvos.edu.gr/glwssa/odigos/thema_d2/d_2_popup11.htm. Προσπελάστηκε 8/1/2024]

γαιοκτήμονες της Θεσσαλίας αποβλέπουν στην άγνοια του λαού με σκοπό την εκμετάλλευσή του.⁶²

Υπό αυτό το πρίσμα, ο γιατρός Φ.Φωτιάδης εκδίδει και το βιβλίο του «Το γλωσσικόν πρόβλημα και η εκπαιδευτική μας αναγέννησις», το οποίο μας αναδεικνύει την σημασία της ένταξης της δημοτικής στην εκπαίδευση και θέτει τα θεμέλια για τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό ο οποίος θα συνδέσει την γλώσσα με την γενικότερη αναγέννηση της παιδείας. Η γενικότερη κατεύθυνση των δημοτικιστών πίσω από την ανανέωση της εκπαίδευσης αποκρυσταλλώνεται και στην διακήρυξη της «Εθνικής Γλώσσας», εταιρεία που ιδρύθηκε το 1904 και η οποία τονίζει πως η χρήση της δημοτικής σε όλους του τομείς του κοινωνικού βίου θα καθιστούσε περισσότερο αντιληπτή την πολιτική και την ιδεολογία του κράτους και θα κινητοποιούσε τον λαό της Μακεδονίας για την ένταση του αγώνα και την επέκταση των συνόρων.⁶³ Ο Κορδάτος επισημαίνει μάλιστα, την συσχέτιση που υπάρχει ανάμεσα στον εθνικισμό των καθαριστών και των δημοτικισμών με μόνη απόκλιση την διαφορετική γλωσσική επιλογή.⁶⁴

Ο Αλ.Πάλλης εμπνεύστηκε από το κήρυγμα του Γ.Ψυχάρη και «θεώρησε τη δημοτική γλώσσα ως τη μόνη λύση για την απαλλαγή της Ελλάδας από την πολιτισμική της φτώχεια»⁶⁵. Σε επιστολή μάλιστα του Ψυχάρη προς τον Πάλλη υπάρχει η εξής πρόταση: «Λες όμως κι άλλο ένα, λες και νομίζεις πως η απόφαση είναι στα χέρια του και πως άλλη πολιτική δεν είναι πραχτική. Νομίζω από άκρη σε άκρη το εναντίο. Η πολιτική του συμβιβασμού —να μην τονέ λωλαίνουμε που λες δηλαδή- μου φαίνεται πολιτική ολέθρια» αναφερόμενος σε επιστολή στην οποία ο Πάλλης τον ενημέρωσε πως άφησε τον Δροσίνη να δημοσιεύσει τα άρθρα του σύμφωνα με την δική του κρίση⁶⁶. Ο Ψυχάρης ξεκαθαρίζει εδώ την σκληρή στάση που πρέπει να έχουν, κατά την γνώμη του,

---

⁶² Άννα Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση Και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι*, Κέδρος, Αθήνα: 1977.

⁶³ Ιωάννας Σκριβάνου, *Οι κοινωνικές αντιστάσεις στις πρώτες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 20ου αιώνα*, διπλωματική εργασία, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2008, σ.18

⁶⁴ Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, εκδ. Μπουκουμάνης, Αθήνα 1973, (1η έκδ. 1943), σ. 160.

⁶⁵ Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Ίκαρος, Αθήνα 1987, σ.358 στο Α.Βερεβή, «Ευαγγελικά και Ορεσטיακά, Το χρονικό των γεγονότων» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεσטיακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σ.31.

⁶⁶ Ψυχάρης προς Πάλλη [456-457] 14/12/1899

οι δημοτικιστές κόντρα στον συμβιβασμό, από την οποία επηρεάστηκε και ο Πάλλης. Στις επιστολές που έχουν ανταλλάξει φαίνεται η κοινή τους προσπάθεια στην οργάνωση και στην χρηματοδότηση του δημοτικιστικού κινήματος. Μοίραζαν από κοινού τα έξοδα για την πληρωμή των εφημερίδων τόσο του *Άστρ* όσο και του *Νουμά* μετέπειτα, έτσι ώστε ο Κακλαμάνος και ο Ταγκόπουλος αντίστοιχα να δημοσιεύουν άρθρα τα οποία τα ανέθεταν επί πληρωμή στον Παλαμά αλλά και των ίδιων και να φιλοξενούν τον διαγωνισμό συγγραφής πεζού στην δημοτική.⁶⁷ Εντοπίζεται μάλιστα, και διαφορά στην αντίληψη των προτεραιοτήτων, καθώς ο Ψυχάρης θεωρεί ανώφελη την χορηγία του περιοδικού της *Εθνικής Αγωγής* και την έκδοση βιβλίων, που είχε σε προτεραιότητα ο Πάλλης.⁶⁸

Γι' αυτό επιχείρησε και αρκετές εκδόσεις βιβλίων. Μέσα σε αυτές βρίσκονται πρωτότυπα έργα όπως ποιητικές συλλογές π.χ. ο «Ταμπουράς και Κόπανος», φιλολογικές εργασίες, όπως υπομνηματισμοί και διορθώσεις σε κλασσικούς συγγραφείς και στο Ευαγγέλιο καθώς και μεταφράσεις, Το 1892, προχώρησε στην μετάφραση της *Ιλιάδας* σε δεκαπεντασύλλαβο, που ο Κ.Παλαμάς⁶⁹ χαρακτήρισε ως «αψεγάδιαστο» και αργότερα ο Λίνος Πολίτης στην *Ιστορία* του αναφέρθηκε σε αυτό ως «σύμβολο πίστης της γενιάς αυτής»⁷⁰. Λίγο πριν από τις μεταφράσεις των Ευαγγελίων χρηματοδότησε μάλιστα το βιβλίο του Αργύρη Εφταλιώτη, *Η Ιστορία της Ρωμοσύνης*, το οποίο ήταν γραμμένο σε αυστηρή ψυχαρική γλώσσα και προκαλεί έντονες αντιδράσεις.⁷¹ Ο Εφταλιώτης, μέσα στους δύσκολους καιρούς της ήττας, υπερασπίζεται με σθένος την επιστροφή στις βασικές αξίες του «ρωμείου πολιτισμού». Αντιμετωπίζει την αντιγραφή

---

⁶⁷Ψυχάρης προς Πάλλη [469-472] 17/3/1900

⁶⁸ Ψυχάρης προς Πάλλη[472-475]18/3/1900

⁶⁹Λ.Πολίτης,*Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1985, σ.211 στο Α.Βερεβή, «Ευαγγελικά και Ορεσטיακά, Το χρονικό των γεγονότων» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεσטיακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σ.31.

⁷⁰Λ.Πολίτης, ό.π., σ.212 στο Α.Βερεβή, «Ευαγγελικά και Ορεσטיακά, Το χρονικό των γεγονότων» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεσטיακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005 σ.31.

⁷¹Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, «Παλαιές ιδέες και νέοι φοβου» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεσטיακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σ.20.

των ξένων ηθών και ιδεών σαν «σημάδι αλάθευτο μισοβαρβαρισμού» και την «βαρβαροσύνη» σαν απουσία ηθικής.⁷²

Ο Εφταλιώτης «διδάσκει την αγάπη στην πατρίδα, την ανάγκη της θετικής δουλειάς και της υποταγής του ατομικού συμφέροντος στο γενικό καλό, χτυπά την ξενομανία και το ψέμα του λογιωτατισμού και σημαδεύει τις ολέθριες συνέπειές τους, έχει όμως την αφέλεια να πιστεύει πως φτάνει η καλή θέληση για να λείψουν τα στραβά και ν' απλωθεί στην Ελλάδα η πρόοδος και η ευτυχία.[...]»⁷³ Η *Ιστορία της Ρωμιοσύνης* δέχτηκε σφοδρή κριτική, όχι όμως γιατί ήταν γραμμένη στην δημοτική αλλά, γιατί έκανε χρήση του όρου «Ρωμιοσύνη», που είχε συνδεθεί με την προσφώνηση των Ελλήνων επί Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Είναι αξιοσημείωτο πως ο Γεώργιος Σωτηριάδης δημοσίευσε κείμενο στην εφημερίδα *Ακρόπολις* με το οποίο έκανε κριτική για τον παραπάνω λόγο ενώ είχε ήδη μεταφράσει την *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας* του Καρλ Κρουμπάχερ και είχε υπόψη του την ερμηνεία του όρου *Ρωμιός* που έκανε ο φιλόλογος.⁷⁴

---

⁷² Ν. Μπουγά, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (1000 - 1977)*, εκδόσεις Σταφυλίδη, [Αθήνα], 1977, σ. 422 - 423.

⁷³ Θρ. Σταύρου. (επιμ.), *Ψυχάρης, Εφταλιώτης, Πάλλης, Βλαστός*. Αθήνα, Αετός, 1956 (στη σειρά Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 26), σ. 22.

⁷⁴ Σταυρίδη-Πατρικίου, «Παλαιές ιδέες και νέοι φοβου» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεσטיακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σ.22.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΚΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΑΘΕ ΠΛΕΥΡΑΣ

2.1. Οι προηγούμενες μεταφράσεις του Ευαγγελίου

Η Ορθόδοξη Εκκλησία, πριν τον 17^ο αιώνα, δεν καταδίωξε, ούτε απαγόρευσε ποτέ τις μεταφράσεις της Αγίας Γραφής, καθώς αυτές δεν συνδέθηκαν με το δόγμα του προτεσταντισμού. Η πρώτη μετάφραση της Αγίας Γραφής που εγκρίθηκε από το Πατριαρχείο ήταν του Μάξιμου του Καλλιπολίτου που συντελέστηκε όταν ήταν πατριάρχης ο Κύριλλος Λούκαρης και, κατά τον Κωνσταντινίδη, ήταν προϊόν προσηλυτισμού από την Εκκλησία των Καλβινιστών.⁷⁵ Η συμμετοχή σε αυτήν της Ολλανδικής Κυβέρνησης δημιούργησε εντάσεις και εν τέλει οδήγησε στην απαγόρευσή της. Συγκεκριμένα, βρήκε ενάντια τον Πατριάρχη της Αλεξάνδρειας Γεράσιμο και το 1642 και 1672 οι Σύνοδοι καταδικάζουν την ανάγνωση της Αγίας Γραφής από τον λαό καθολικά, αν αυτή δεν ερμηνεύεται από την Εκκλησία.⁷⁶ Έπειτα άλλες μεταφράσεις του Ευαγγελίου έγιναν κατά τον 19^ο αιώνα, όπως αυτή της βρετανικής Βιβλικής Εταιρείας το 1810, με την έγκριση του οικουμενικού Πατριάρχη Κύριλλου Στ', αυτή της Ιουνίου Βιβλικής Εταιρείας το 1819, του αρχιμανδρίτη Ιλαρίωνα το 1828 για την Αγγλική βιβλική Εταιρεία, η οποία καταδικάστηκε από την Ιερά Σύνοδο, παρά την άδεια που είχε πάρει από τον Πατριάρχη Γρηγόριο Έ. Ακόμη, αρκετά σημαντική θεωρείται η μετάφραση του Νεόφυτου Βάμβα, καθηγητή της Φιλοσοφίας στην Ιόνιο Ακαδημία, εκ μέρους της Αγγλικής Βιβλικής Εταιρείας. Το 1834 καταδικάζεται η μετάφραση από τις Εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης και της Ελλάδας. Ο Βάμβας χαρακτηρίζει την μετάφρασή του ως «έργο ευσεβές και εις όλας τας γενεάς των ομογενών του ωφέλιμον, σωτήριο, κατασταίνων δια της μεταφράσεως γνωστά εις τον λαόν του Θεού, τα μεγαλεία αυτού, τας διδασκαλίας αυτού, και τα προστάγματα αυτού»⁷⁷ και τεκμηριώνει τον λόγο του στην εντολή των Πατέρων της

---

⁷⁵ Εμμανουήλ Κωνσταντινίδης, «Τα Ευαγγελικά. Το πρόβλημα της μεταφράσεως της Αγ. Γραφής εις την νεοελληνικήν», σ.19

⁷⁶ «Η Μετάφρασις του Ευαγγελίου, Υπόμνημα της Θεολογικής Σχολής προς την Ιεράν Σύνοδον», Αθήνα 1902, σ.9

⁷⁷ Εμμανουήλ Κωνσταντινίδης, «Τα Ευαγγελικά. Το πρόβλημα της...», σ.36-84

Εκκλησίας, και του Κύριου Χριστού, η οποία ήταν να ερευνάνε και να μελετάνε όλοι οι πιστοί τις Γραφές.⁷⁸

Λίγο πριν τα Ευαγγελικά, εκδόθηκαν άλλες δύο μεταφράσεις Ευαγγελίων, οι οποίες όμως δεν προκάλεσαν τόσο έντονες αντιδράσεις. Μία από αυτές ήταν η ερμηνευτική παράφραση σε απλή καθαρεύουσα του Κατά Ματθαίον Ευαγγελίου και προήλθε από τον θρησκευτικό σύλλογο «Ανάπλασις», το 1900. Η προσπάθεια αυτή εγκρίθηκε τόσο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, μετά από την διόρθωση των χωρίων που υπέδειξε η Πατριαρχική Κεντρική Εκκλησιαστική Επιτροπή, όσο και από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος.⁷⁹

Η άλλη μετάφραση εκδόθηκε επίσης το 1900 και αποτέλεσε πρωτοβουλία της βασίλισσας Όλγας, η οποία κατά την διάρκεια των επισκέψεων της στα νοσοκομεία, μετά τον πόλεμο του 1897, διαπίστωσε πως οι τραυματίες δεν καταλαβαίνουν την γλώσσα του Ευαγγελίου. Σε γράμμα της προς την Ιερά Σύνοδο εξηγεί μάλιστα, τους λόγους που θεωρεί αναγκαία την μετάφραση του Ευαγγελίου και αναφέρει «Ίσως η απλή γλώσσα δεν ικανοποίησε τις απαιτήσεις των λογίων και φιλολόγων, αλλ' εδώ δεν πρόκειται εάν η γλώσσα της παραφράσεως είναι καθαρεύουσα και καθ' όλους τους αυστηρούς κανόνες της γραμματικής και της συντάξεως, πρόκειται μόνον να γίνη το Ευαγγέλιον καταληπτόν εις την καρδίαν του Ελληνικού λαού, και διά τούτο μεταχειριζόμεθα την ζωντανήν γλώσσαν, εις την οποίαν ο λαός ομιλεί και την οποίαν φυσικά και καταλαμβάνει.»⁸⁰ Η βασίλισσα ανέθεσε το μεταφραστικό αυτό έργο στην γραμματέα της Ιουλία Σιωμάκη, η οποία το ανέλαβε με την βοήθεια του θείου της Ιωάννη Πανταζίδη, καθηγητή ελληνικών στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Η μετάφραση των περικοπών των τεσσάρων Ευαγγελίων πήρε την έγκριση του Μητροπολίτη Αθηνών Προκοπίου, μετά από έλεγχο της, καθώς και Επιτροπής αποτελούμενης από τον μητροπολίτη, τον Ιωάννη Πανταζίδη, τον Φίλιππο Παπαδόπουλο και τον Διονύσιο

---

⁷⁸ Νεόφυτος Βάμβας, *Σύντομος απάντησις περί της ανάγκης της μεταφράσεως των ιερών Γραφών Υπό του αοιδίμου Νεοφύτου Βάμβα*, Εν Αθήναις Τύποις, Λακωνίας 1889.

⁷⁹ Εμμ. Κωνσταντινίδης, «Τα Ευαγγελικά. Το πρόβλημα της μεταφράσεως της Αγ. Γραφής εις την νεοελληνικήν», σ. 107-118

⁸⁰ Ο.π., σ. 123

Μεσσαλά.⁸¹ Παράλληλα θετική απάντηση έδωσαν και καθηγητές της Θεολογικής Σχολής. Ωστόσο, ο υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως Αντ.Μομφεράτος, ζήτησε πρώτα την έγκριση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, προκειμένου να παρέχει την απαραίτητη Συστατική Εγκύκλιο.⁸²Ωστόσο, η Ιερά Σύνοδος απάντησε αρνητικά και στις δύο επιστολές της βασίλισσας Όλγας, χρησιμοποιώντας το επιχείρημα πως η Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία «ουδέποτε ενέκρινεν έκδοσιν του Ιερού Ευαγγελίου, εν γλώσση χυδαία και ταπεινή, εδραϊαν και ακράδαντον και ειλικρινή πεποίθησιν στερρώς έχουσα ότι τυγχάνει πάντως αδύνατον, ώστε να μετενεχθή και κατά ακέραιον διατηρηθή εν τη παραφράσει η καθαρά και αγνή και πιστή έννοια του Ιερού Ευαγγελίου του γραφέντος κατ' έμπνευσιν του Αγίου Πνεύματος».⁸³

2.2 Τα επεισόδια των Ευαγγελιακών

Το σύνθημα για την Εξέγερση των Ευαγγελιακών, που κατέληξε με 8 νεκρούς και 70 τραυματίες,⁸⁴ εδόθη από τους φοιτητές του Εθνικού Πανεπιστημίου, ύστερα από την δημοσίευση της μετάφρασης των Ευαγγελίων του Αλ. Πάλλη, δημοτικιστή και διευθυντή του εμπορικού οίκου του Ράλλη, τον Σεπτέμβριο του 1901 στην εφημερίδα *Ακρόπολις*. Οι λόγοι που οδήγησαν τον Αλ. Πάλλη σε αυτό το εγχείρημα ήταν σύμφωνα με τον Εμμανουήλ Κωνσταντινίδη, να φανερωθεί η δυνατότητα της δημοτικής και να το αποκτήσει ο λαός σε απλή και κατανοητή γλώσσα.⁸⁵Επιπλέον, η γλώσσα που χρησιμοποιήθηκε έβριθε από φωνητικές ομαλοποιήσεις, νεολογισμούς, ιδιοματισμούς, χωρίς να κάνει καμία έκπτωση στο σύστημα του Ψυχάρη και, σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη, υπήρχαν γραμματικοί τύποι που θα μπορούσαν να ενοχλήσουν

---

⁸¹Ο.π., σ.125

⁸²Καρόλου Σιωμάκη,σ.137.

⁸³Ο.π., σ.145

⁸⁴ Γιάννης Μπέτσας, Δημήτρης Χαραλάμπους, «Είμεθα οι μόνοι θεματοφύλακες και κλειδοκράτορες των προγονικών κειμηλίων». Οι φοιτητές στην υπηρεσία της γλωσσικής καθαρότητας(1901)» στο *6ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης «Ελληνική γλώσσα και εκπαίδευση*, σ.4.

⁸⁵ Εμμανουήλ Κωνσταντινίδης, «Τα Ευαγγελικά. Το πρόβλημα της...», σ.149.

κάποιον μορφωμένο⁸⁶, πράγμα που δημιούργησε μία σημαντική μυθολογία γύρω από τις επιλογές του μεταφραστή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η συκοφαντία πως ο Πάλλης μετέφρασε το «μνήσθητί μου, όταν έλθης εις την βασιλείαν σου» από το κατά Λουκάν (23,42) ως «θυμήσου με, αφεντικό», που το είχε γράψει «θυμήσου με, όταν πας στη βασιλεία σου».⁸⁷

Οι φοιτητές παρακολουθούσαν με αγωνία τα γεγονότα της μετάφρασης του Ευαγγελίου από τον Πάλλη στην εφημερίδα *Ακρόπολη* και την αδράνεια των πολιτικών και εκκλησιαστικών αρχών. Έτσι, στις 5 Νοεμβρίου, αρκετές ημέρες δηλαδή, από την δημοσίευση της μετάφρασης του Πάλλη στην εφημερίδα αλλά και από την παύση της κυκλοφορίας της στις 20 Οκτωβρίου ξεκίνησαν οι κινητοποιήσεις⁸⁸. Ένας λόγος που ενδεχομένως, επηρέασε την έναρξη των φοιτητικών κινητοποιήσεων την συγκεκριμένη ημέρα είναι το υπονομευτικό άρθρο της παραπάνω εφημερίδας προς τους καθηγητές της Θεολογικής σχολής, το οποίο αναφέρεται σε αυτούς ως «Ανθρωπάκια» που δεν γνωρίζουν τίποτα περισσότερο απ' όλους τους υπόλοιπους πιστούς και που εμπορεύονται την πίστη τους.⁸⁹

Στα επεισόδια πρωτοστάτησαν φοιτητές ιατρικής, πρώτος ο Αλ.Σπανός ο οποίος απευθύνθηκε στους φοιτητές της Θεολογικής Σχολής καλώντας τους να δημιουργήσουν Επιτροπή η οποία να διαμαρτυρηθεί «κατά της ανιέρου τούτης πράξεως» και να ζητήσει την επέμβαση της Ιεράς Συνόδου ώστε να σταματήσει η γελοιοποίηση «των τιμελφεστάτων του Έθνους Κειμηλίων». Έπειτα, στην συγκέντρωση των φοιτητών της Ιατρικής στο Αμφιθέατρο για να ακούσουν τον Ρ.Νικολαΐδη τον λόγο παίρνει ο Ηλίας Πυλαρινός, ο οποίος ξεκινάει την ομιλία του με την εκφώνηση «Χριστιανοί και Έλληνες Φοιτηταί!»⁹⁰ Η ομιλία αυτή λειτουργεί ως κάλεσμα των Φοιτητών να

---

⁸⁶ Μανώλης Τριανταφυλλίδης, «Γλωσσικό ζήτημα και γλωσσοεκπαιδευτικά Β'. Αγώνες για την επιβολή της δημοτικής», *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, τ. Ε', Θεσσαλονίκη 1981, σ.394.

⁸⁷ Μανώλης Τριανταφυλλίδης, «Γλωσσικό ζήτημα και γλωσσοεκπαιδευτικά Γ'. Δημοτικισμός και αντίδραση», στο *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, τ. Στ', Θεσσαλονίκη 1960, σ.197.

⁸⁸ *Ο.π.*, σ.3.

⁸⁹ *Ο.π.*

⁹⁰ Γ.Σωτηρίου, Α.Ματλή, Δ.Λεονταρίδου, *Φοιτητικές Σελίδες του 1901*, Αθήνα 1902, σ.29.

αναλάβουν δράση, καθώς τους αποκαλεί τους μόνους «θεματοφύλακες και κλειδοκράτορες των προγονικώνΚειμηλίων» και η ταύτιση του αγώνα ενάντια στην μετάφραση, με την προάσπιση της εθνικής ταυτότητας και την υλοποίηση του εθνικού οράματος της εποχής για την ένωση του Ελληνισμού, είναι το κύριο επιχείρημα του εκφωνητή. Καταγγέλλει μάλιστα, τον Πάλλη ότι προσπαθεί να κατακερματίσει το Έθνος και γι' αυτό τον θεωρεί αρνησίπατρι.⁹¹

Έτσι,οι φοιτητές της Ιατρικής ενθουσιασμένοι συνενώθηκαν με τους φοιτητές της Νομικής και προχώρησαν προς τα προπύλαια. Ο Καθηγητής Μιστριώτης, που δίδασκε εκείνη την στιγμή στην Φιλοσοφική, διέκοψε το μάθημα του και άφησε τους φοιτητές να κατέβουν στην διαδήλωση. Έπειτα, προσχώρησαν στο πλήθος και οι φοιτητές της Θεολογίας και μετέβησαν στα γραφεία της *Ακρόπολεως*, όπου εκλέχθηκε επιτροπή για να μιλήσει με τον αρχισυντάκτη της εφημερίδας *Πώπ*, ο οποίος τους ενημέρωσε πως η δημοσίευση της μετάφρασης είχε σταματήσει ήδη και πως η απάντηση που δόθηκε από την εφημερίδα στους καθηγητές της Θεολογικής σχολής δεν αφορούσε τους ίδιους αλλά την γνώμη τους πάνω στο θέμα της μετάφρασης. Στα γραφεία κατέφθασε και ο διευθυντής της Αστυνομίας Βούλτσος, ο οποίος προσπάθησε να κατευνάσει τα πνεύματα και εγγυήθηκε πως τα αιτήματα των φοιτητών θα ικανοποιηθούν.⁹²Οι φοιτητές, έπειτα πήγαν στις εφημερίδες *Καιροί και Σκρίπ* και ζητωκραύγασαν υπέρ τους, ενώ κατέφθασαν και στα γραφεία της εφημερίδας *Το Άστυ*, της οποίας ήταν έτοιμοι να καταστρέψουν τα πιεστήρια αλλά τελικά σταμάτησαν μετά την παρέμβαση του Βούλτσου.⁹³

Επόμενη στάση ήταν το μητροπολιτικό Μέγαρο, στο οποίο εξέλεξαν πάλι επιτροπή που συνομίλησε με τον Μητροπολίτη. Το σώμα των φοιτητών, αφού πείσθηκε πως ο Μητροπολίτης θα συγκαλέσει Ιερά Σύνοδο η οποία θα λάβει μέτρα κατά της μετάφρασης, προχώρησε στην πλατεία Μητροπόλεως, όπου και έδωσε ραντεβού στα Προπύλαια την αυριανή μέρα.⁹⁴

---

⁹¹Ο.π., σ.30.

⁹²Ο.π., σ.32

⁹³Ο.π., σ.33

⁹⁴Ο.π., σ.35

Την Τρίτη 6/11 οι φοιτητές συγκεντρώθηκαν πάλι στα Προπύλαια, ενώ έξω από το πανεπιστήμιο μαζεύτηκαν και τα εργατικά σωματεία. Ο πρύτανης του πανεπιστημίου Σακελλαρόπουλος προσπάθησε να κατευνάσει τα πράγματα και να προτρέψει τους φοιτητές σε διάλυση, αφού το ζήτημα είχε απαντηθεί από τους καθηγητές της Θεολογικής Σχολής. Ωστόσο, οι φοιτητές πήραν την απόφαση να προχωρήσουν προς το κτίριο της εφημερίδας «Ακρόπολις» για να σωφρονίσουν την διεύθυνσή της. Εκεί, κατέφθασε η αστυνομία με το ιππικό, το οποίο κινήθηκε προς τους διαδηλωτές εγκλωβίζοντάς τους μπροστά από τα γραφεία της «Ακροπόλεως». Οι διαδηλωτές ξήλωσαν και κατέστρεψαν την πινακίδα της εφημερίδας και ύστερα, προχώρησαν στην εφημερίδα «Άστυ» για να επαναλάβουν αυτήν την διαδικασία.⁹⁵ Έπειτα, συγκλήθηκε Επιτροπή η οποία μίλησε με τον Γενικό Υπασπιστή και από τον οποίο ζήτησε να μεταφέρει τα αιτήματά της στον Βασιλιά, τα οποία ήταν να διαταχθεί η κυβέρνηση να απαγορεύσει την κυκλοφορία των μεταφράσεων και να επιβάλει ποινές στις εφημερίδες που εξύβρισαν τους καθηγητές της Θεολογικής σχολής.⁹⁶ Στη συνέχεια δημιουργήθηκε Επιτροπή η οποία κάλεσε σε συλλαλητήριο στις 4 η ώρα στα Προπύλαια. Εκεί, έβγαλε λόγο καθηγητής της Θεολογίας, ο οποίος τους ζήτησε να διαλυθούν για να μην δώσουν λαβή στους εχθρούς του Πανεπιστημίου να επιτεθούν. Ο πρύτανης Σακελλαρόπουλος είπε πως θα διευθετήσει αυτός την υπόθεση των δύο εφημερίδων.⁹⁷ Οι φοιτητές πίστευαν πως η Κυβέρνηση είχε σκοπό να καταλάβει εκείνη την νύχτα το πανεπιστήμιο, κι έτσι πήραν την απόφαση να το περιφρουρήσουν κατά την διάρκεια της νύχτας.⁹⁸

Την Τετάρτη, στις 07/05, οι φοιτητές βρισκόταν σε δίλλημα σε σχέση με την πραγματοποίηση συλλαλητηρίου ή όχι. Ο πρύτανης του πανεπιστημίου καλούσε τους φοιτητές να διαλυθούν ησύχως και η επιτροπή των φοιτητών ανακοίνωσε πως συμμορφώνεται προς την επιταγή αυτή.⁹⁹ Ωστόσο, η απόφαση της Συγκλήτου δεν είχε ανακοινωθεί ακόμα και γι' αυτό οι φοιτητές αποφάσισαν να ξεκινήσουν συλλαλητήριο

---

⁹⁵Ο.π., σ.44

⁹⁶Ο.π., σ.47

⁹⁷Ο.π., σ.52

⁹⁸Ο.π., σ.54

⁹⁹Ο.π., σ.57

προς το Μητροπολιτικό Μέγαρο.Εν τέλει, όμως, θέλοντας να αποφύγουν την συμπλοκή με τον στρατό που είχε περικυκλώσει το πανεπιστήμιο και τις γύρω οδούς, επέστρεψαν πίσω.¹⁰⁰Την ημέρα αυτή συντελείται και η πρώτη συμπλοκή μεταξύ φοιτητών και στρατού, αφού οι φοιτητές, μη ικανοποιημένοι από την απόφαση της Ιεράς Συνόδου, διότι δεν καταδίκασε με αφορισμό τους μεταφραστές, αποφάσισαν να διεξαγάγουν συλλαλητήριο, πράγμα που ο στρατός είχε ρητή εντολή της Κυβέρνησης να μην επιτρέψει.Ωστόσο, μετά την διαμεσολάβηση του καθηγητή του εθνικού πανεπιστημίου Καρολίδη με τον Στάικο, οι φοιτητές κατάφεραν να πάνε ανεμπόδιστα στο Μητροπολιτικό μέγαρο.¹⁰¹Η ανακοίνωση του Μητροπολίτη προκάλεσε για ακόμη μία φορά την δυσαρέσκεια των διαδηλωτών, ωστόσο επέστρεψαν στο πανεπιστήμιο για να εμποδίσουν το σώμα του στρατού να εισβάλλει σε αυτό.¹⁰²

Την Πέμπτη 08/11, η οποία επρόκειτο να είναι η τέταρτη ημέρα των επεισοδίων,οι φοιτητές συντονίστηκαν με τις συντεχνίες των επαγγελματιών και, παρά την προειδοποίηση του Στάικου πως έχει εντολή της κυβέρνησης να εμποδίσει ακόμη και δια της βίας ένα συλλαλητήριο, αυτοί αποφάσισαν να προχωρήσουν σε πορεία.¹⁰³Συνάντησαν ωστόσο, το ναυτικό, το οποίο έφραζε την οδό που οδηγούσε στα Ανάκτορα και τους διέταξε να διαβούν από άλλο δρόμο να φτάσουν στους Στύλους του Ολυμπίου Διός.Οι φοιτητές όμως, αρνήθηκαν και εν τέλει προκλήθηκε σύγκρουση.Οι φοιτητές κατόρθωσαν έτσι, να φτάσουν έξω από το βασιλικό ανάκτορο.¹⁰⁴

Στο συλλαλητήριο,αφού εκπρόσωποι των Συντεχνιών αλλά και των φοιτητών έπαιρναν τον λόγο και τοποθετούνταν εναλλάξ περί του σκοπού του συλλαλητηρίου, αναγνώσθηκε από φοιτητή της Θεολογίας ψήφισμα που είχαν συντάξει εκπρόσωποι και των δύο ομάδων για να σταλεί στον βασιλιά,στην Κυβέρνηση και στην Ιερά Σύνοδο. Με το ψήφισμα αυτό αποφάσιζαν κατά οποιασδήποτε μόλυνσης του Ιερού Ευαγγελίου και αλλοίωσης της μορφής που τους είχε παραδοθεί από αρχαιοτάτους χρόνους, να

---

¹⁰⁰Ο.π., σ.59

¹⁰¹Ο.π., σ.64

¹⁰²Ο.π., σ.71

¹⁰³Ο.π., σ.76

¹⁰⁴Ο.π., σ.82

αιτηθούν στην Κυβέρνηση να επιτρέψει τον αφορισμό των βεβηλωτών του Ευαγγελίου από την Ιερά Σύνοδο, συμπληρώνοντας την χθεσινή της ατελή απόφαση, η Εκκλησιαστική Αρχή να ζητήσει από την Δικαστική αρχή την εξαφάνιση όλων των αντιτύπων της μετάφρασης και τέλος εξέλεξαν μία επιτροπή με μέλη από τους φοιτητές και τις συντεχνίες.¹⁰⁵Επειτα, το μεγάλο πλήθος της διαδήλωσης γύρισε μπροστά από τα Προπύλαια και εκεί διαλύθηκε, εκτός από μία ομάδα χιλίων ατόμων που αποφάσισαν να κινηθούν προς το μητροπολιτικό Μέγαρο. Ωστόσο, βρήκαν την αντίσταση του ιππικού στην οδό σταδίου όπου έγιναν και τα πρώτα θανατηφόρα επεισόδια, καθώς μετά την επίθεση των ιππέων, ακολούθησαν πυροβολισμοί από τους φοιτητές, στους οποίους ανταπέδωσε το ναυτικό κατόπιν εντολή του διοικητή της αστυνομίας Στάικου και στην συνέχεια και αστυφύλακες. Κατά την διάρκεια αυτών των επεισοδίων έπεσαν και οι πρώτοι νεκροί.¹⁰⁶

Την Παρασκευή 09/11, έγινε η κηδεία των νεκρών και οι φοιτητές εξέδωσαν καινούργια απόφαση την οποία επέδωσαν προς το Πρυτανικό Συμβούλιο. Πέραν από την ικανοποίηση του ψηφίσματος της προηγούμενης ημέρας, είχαν συμπληρώσει με αιτήματα σχετικά με την απόδοση δικαιοσύνης και καταγγελίας των ηθικών αυτουργών αλλά και των στρατιωτών που πυροβόλησαν, καθώς και του μοίραρχου Πανόπουλου, που πυροβόλησε το πρωί εκείνης της μέρας εναντίον φοιτητή έξω από το νοσοκομείο που νοσηλεύονταν τα θύματα.Ακόμη εμπεριείχε αίτημα να μην κατηγορηθεί κανένας φοιτητής και να μην επανεκλεγεί ποτέ ο Μητροπολίτης Προκόπιος.¹⁰⁷

Το Σάββατο 10/11, η Κεντρική Επιτροπή παρέδωσε το ψήφισμά της στον Βασιλιά.¹⁰⁸Την Κυριακή,έβδομη μέρα των γεγονότων, η Επιτροπή καλεί σε συγκέντρωση στο προαύλιο του πανεπιστημίου για να ενημερώσει λαό και φοιτητές σε σχέση με την δράση της.Η συγκέντρωση διαλύθηκε ησύχως.Το βράδυ όμως της ίδιας μέρας,οι φοιτητές βρίσκονταν σε κατάσταση ετοιμότητας, διότι επικρατούσε φόβος ότι ο στρατός θα καταλάβει το πανεπιστήμιο. Η περιφρούρηση του πανεπιστημίου

---

¹⁰⁵Ο.π., σ.79

¹⁰⁶Ο.π., σ.92

¹⁰⁷Ο.π., σ.107

¹⁰⁸Ο.π., σ.115

συνεχίστηκε λοιπόν με αυστηρότητα και προκλήθηκαν πάλι ταραχές έξω από το πανεπιστήμιο, ύστερα από πυροβολισμούς που ακούστηκαν, χωρίς όμως να υπάρξουν θύματα.¹⁰⁹Την Δευτέρα, 8^η μέρα των Ευαγγελιακών, ξεκινούν οι συζητήσεις της Επιτροπής των φοιτητών σχετικά με την παράδοση του κτιρίου, η οποία αποφασίζεται την νύχτα της ίδιας μέρας, ύστερα από την παρέμβαση επιτροπής Καθηγητών.¹¹⁰Εν τέλει, την 9^η μέρα από την κατάληψη του Εθνικού Πανεπιστημίου, οι φοιτητές παραδίδουν τα κλειδιά στην Πρυτανεία.¹¹¹

2.2. Τα Επιχειρήματα των καθαριστών σε σχέση με τη Μετάφραση

2.2.1 Το εθνικό επιχείρημα

Βασικός πρωταγωνιστής και υποκινητής των Ευαγγελιακών είναι ο Γ. Μιστριώτης, ο οποίος ίδρυσε μάλιστα την ίδια περίοδο με τα Ευαγγελιακά την «Εταιρεία της υπέρ των Πατρίων Αμύνης». Στο Καταστατικό της αναγράφεται πως σκοπός της εταιρείας αυτής ήταν να ενισχύσει την ελληνοπρεπή ανατροφή και να υποστηρίξει την πατρική θρησκεία και γλώσσα, καθώς, κατά την γνώμη του, η ανατροφή των παιδιών δεν είναι η πρόπουσα και έχει ως αποτέλεσμα να απομακρύνονται από τα πάτρια, να δείχνουν ασέβεια προς την θρησκεία, την ιστορία και την γλώσσα.¹¹²Ακόμη, δηλώνει σε άρθρο του στην εφημερίδα *Παλιγγενεσία* πως «Ἡ ἀνάπτυξις τῆς διανοίας κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν Ἑλλήνων τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ἢ μόρφωσις τῆς καρδίας κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ Ἐυαγγελίου καὶ ἡ διατήρησις τοῦ ἀφελοῦς βίου τῶν πατέρων καὶ τῶν πάππων ἡμῶν εἶναι τὰ μέγιστα γνωρίσματα τοῦ γνησίου Ἑλλήνος, εἶναι τὰ σύμβολα τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ ἡ σημαία τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ἐξωτερικῆς προόδου».¹¹³

---

¹⁰⁹Ο.π., σ.124

¹¹⁰Ο.π., σ.131-132

¹¹¹Ο.π., σ.133

¹¹² Εμμανουήλ Καλομενόπουλος, *Εταιρεία της υπέρ των Πατρίων αμύνης: Το καταστατικόν και τα κηρύγματα αυτής*, Αθήνα 1902, σ.9

¹¹³ «Κρίσις Λασάνειου δραματικού αγώνος», *Παλιγγενεσία* 7506 (28.03.1889), 2-3, στο Γ.Ζ.Στεφάνου *Ευαγγελικά(1901)Αφορμή εκδήλωσης πολιτικοκοινωνικών αντιθέσεων και παράγοντας διαμόρφωσης γλωσσικής ιδεολογίας στην Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, διπλωματική εργασία, Α.Π.Θ και Ε.Κ.Π.Α, Άργος Ορεστικό Καστοριάς.

Ο Γ.Χατζιδάκης στο *Περί του Γλωσσικού Ζητήματος εν Ελλάδι* σχολιάζει την φράση που χρησιμοποίησε ο Πάλλης στην μετάφραση των Ευαγγελίων «επηρεν ο διαβολος τον Χριστον» ως χυδαία βλασφημία, καθώς επίσης και το «ονισσα», διότι στην νέα ελληνική το θηλυκό έχει μόνο τις εξής δύο καταλήξεις σε -α και σε -ίνα, κρίνοντας αυτήν την φορά την επιστημονική επάρκεια του Πάλλη και του Ψυχάρη, ως υποστηρικτή του. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει πως η γλώσσα που μεταχειρίζονται είναι χυδαία και αηδιαστική «επειδή από πολλών ετών ζώντας εν τη ξένη ου μόνον αγνοούσι παντελώς την γλωσσικήν εξέλιξιν παρ' ημίν από τριακονταετίας, αλλά και απέβαλον, ως φαίνεται, το γλωσσικόν αίσθημα». Ακόμη, τονίζει πως η εξέγερση του Ευαγγελίου ήταν ζήτημα όχι μόνο θρησκευτικό αλλά θέμα εθνικής συνείδησης.¹¹⁴ Στο Περιοδικό *Παναθήναια* στο άρθρο του «Νεότατη φάσις του Γλωσσικού Ζητήματος» είναι έντονα επικριτικός και αναφέρει σε υψηλούς τόνους «...Ούτοι επί τω σκοπώ να καταστώσι δίκην Ηρόστρατου πασίγνωστοι και ονομαστοί ... υπέσκαπτον την εθνικήν νυμώνενότητα και ύπαρξιν, πρώτον μεν διαφθειροντες το έτερον των στύλων ημών, την εθνικήν γλώσσαν, την ενούσαν πάντας ημάς ... έπειτα δε και το έτερον, αυτήν την θρησκείαν των πατερων ημων, δι' ης και εσωθημεν και ανεστημεν εκ της δουλειας, το ιερον ευαγγελιον εκχυδαιζοντες και διαφθειροντες».¹¹⁵ Επισημαίνει μάλιστα, πως οποιοσδήποτε άλλος προσπαθούσε να διαμαρτυρηθεί εναντίον αυτής της μετάφρασης θα έβρισκε την απάθεια της κοινωνίας.¹¹⁶

Στο *Περί του Γλωσσικού Ζητήματος εν Ελλάδι* επαινεί και την έστω καθυστερημένη ανταπόκριση της Ελληνικής Βουλής πάνω στο γλωσσικό θέμα και στο ζήτημα των Ευαγγελιακών. Μάλιστα μεταφέρει τον λόγο του Κωνσταντίνου Παπαμιχαλόπουλου, υπουργού της κυβέρνησης Δηλιγιάννη, ο οποίος ακούστηκε στην συνεδρία της Βουλής 29 Ιανουαρίου του 1902 και είπε, ανάμεσα σε άλλα, πως «Επιβουλή άλλως τε κατά της Ιεράς ημών θρησκείας δεν δύναται να υπάρξη, διότι δεν φρονώ, ότι υπάρχει άνθρωπος τόσο μωρός εν τω κόσμω ολοκλήρω, ώστε να σκεφθή τοιαύτως περί του Ελληνισμού. Το ζήτημα άρα απέμεινε γλωσσικόν». «Μετ' ολίγον ηγέρθη το ζήτημα του Ευαγγελίου

---

¹¹⁴ Γ.Ν.Χατζιδάκης, *Περί του Γλωσσικού Ζητήματος εν Ελλάδι*, Αθήνα, 1903, σ.41

¹¹⁵ Μ.Τριανταφυλλίδη, *Μνημόσυνα: Ψυχάρης, Πάλλης, Φωτιάδης*, Αθήνα 1939/1946, σ.90

¹¹⁶ Γ.Ν.Χατζιδάκης, *Περί του γλωσσικού ...*, σ.37-38

ενταύθα, ζήτημα γλώσσας κατ' εμέ και εθνικής συνειδήσεως, ουχί δε θρησκείας, ως προείπον». Κατά την γνώμη του βέβαια η αυτή η εθνική απειλή δεν είναι σοβαρός κίνδυνος αλλά αποτελεί μία ανοησία που προέρχεται από αδαείς και ημιμαθείς που δεν είναι σωστά καταρτισμένοι στους θησαυρούς «της αμιμήτου ταύτης Ελληνικής γλώσσας».¹¹⁷

Η στάση ωστόσο του Χατζιδάκη υπήρξε πιο μετριοπαθή αναφορικά με τα ίδια τα γεγονότα του Ευαγγελίου συγκρινόμενη με αυτή του καθηγητή Μιστριώτη. Όπως αναφέρει και ο ίδιος, προσπάθησε να παρέμβει κατά την δεύτερη μέρα των εξεγέρσεων και να ηρεμήσει τους εξαγριωμένους φοιτητές, λέγοντας «ότι οι πατέρες ημών έχυσαν ποταμούς αιμάτων χάριν της ελευθερίας και παρρησίας και ότι δεν πρέπει αυτοί, οι της αληθείας και ελευθερίας θεράποντες, να ζητώσι να κωλύωσι τινά να λέγη και να γράφη ό,τι θέλει, έστω και ανοητότατον, διότι η επιστήμη δεν φοβείται τας πλάνας, αλλά πολλώ μάλλον την αδράνειαν» και ένας φοιτητής τον ρώτησε αν είναι Ψυχαριστής. Φαίνεται λοιπόν, να είναι ενάντιος προς τον φανατισμό τόσο κατά της μετάφρασης όσο και κατά της δημοτικής και μάλιστα κατηγορεί και τους ίδιους τους δημοτικιστές πως με τις ενέργειες τους πετυχαίνουν το αντίθετο αποτέλεσμα και στρέφουν τον λαό εντονότερα προς την παράδοση και τον κανόνα.¹¹⁸

Ο Π.Κ. Καρολίδης, ιστορικός, καθηγητής του πανεπιστημίου Αθηνών, συμμετείχε ενεργά στα γεγονότα των Ευαγγελιακών, καθώς πήρε μέρος και στα συλλαλητήρια και κάλεσε τους φοιτητές μετά την ανακοίνωση της απόφασης της Ιεράς Συνόδου, να προχωρήσουν προς το Μητροπολιτικό Μέγαρο.¹¹⁹ Η Μετάφραση του Ευαγγελίου στην δημοτική θα αποτελούσε κατά τον Π.Καρολίδη το έναυσμα ώστε να νομιμοποιηθούν μεταφραστικές απόπειρες άλλων ορθόδοξων εθνών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.¹²⁰ «[...] Αν ημεείς οι Έλληνες κηρύζωμεν εις τον κόσμον, ότι ο λαός ο Ελληνικός δεν εννοεί την γλώσσαν του Ευαγγελίου και έχει ανάγκην μεταφράσεως πώς θα διαμαρτυρηθώμεν

---

¹¹⁷Ο.π., σ.35-36

¹¹⁸Ο.π., σ.45-46.

¹¹⁹ Γ.Σωτηρίου, Λ.Ματλή, Δ.Λεονταρίδου, *Φοιτητικές Σελίδες του 1901*, Αθήνα 1902, σ.70

¹²⁰ Ανταδιάλλα, «Ευαγγελικά και Πανσλαβισμός: Ο Παράδοξος Συσχετισμός;» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεσטיακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σελ. 54

κατά της εν τη Βλαχική,Βουλγαρική και Αλβανική μεταφράσει διαδόσεως του Ευαγγελίου μεταξύ των ΒλαχοφώνωνΟρθοδόξων,πώς θα κωλύσωμεν της εν της γλώσσης εις την Εκκλησίαν αυτών;Δεν θα εξυπηρετήσωμεν ούτω τα σχέδια των ασπόνδων εχθρών του ορθοδόξου Ελληνισμού;»¹²¹Φαίνεται εδώ πως ο εχθρός έχει μετατοπιστεί μέσα στις διεργασίες του Μακεδονικού ζητήματος. Εχθρός δεν είναι πλέον η Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά οι ομόδοξοι λαοί σλαβικής καταγωγής και πίσω από αυτούς η Ρωσία.

Ο Νεοκλής Καζάζης γράφει δύο χρόνια μετά τα γεγονότα των «Ευαγγελικών»: «Θεωρῶ πολὺ καλύτερον ἀμείνη ἢ Μακεδονία ἐπιτοῦ παρόντος ὑπὸ τὴν Τουρκίαν, παρὰ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Μεγάλης ὀρθοδόξου Δυνάμεως. Οἱ Ἕλληνες ὤσκα καλύτερον ἐν Τουρκίᾳ, ὅπου καὶ πνευματικὴν ἀνεξαρτησίαν κέκτηνται καὶ σχολεῖα λαμπρὰ διατηροῦσι, παρά οἱ ἐν Βουλγαρίᾳ, ἔνθα καὶ αἰὲκ κλησῖαι αἰὲ ἑλληνικαὶ καὶ τὰ σχολεῖα τὰ ἑλληνικὰ διαρπάζονται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ...»¹²²

Σύμφωνα με την Ανταδιάλλα, η οποία προσπάθησε να ερμηνεύσει τα «Ευαγγελικά» υπό το πρίσμα των διεθνών σχέσεων, η φοβία προς την Ρωσία κυριαρχούσε ‘όχι μόνο στον ελληνικό αλλά και στον ευρωπαϊκό χώρο. Η Ρωσία συμμετείχε στην Ευρωπαϊκή Συμφωνία, άρα πολιτικά διεκδικούσε την ευρωπαϊκή ταυτότητα, ωστόσο πολιτισμικά άνηκε στην Ανατολή. Έτσι, σε περιόδους όξυνσης των διπλωματικών σχέσεων, αμφισβητείται το δικαίωμα της Ρωσίας να παίζει τον ρόλο της μεγάλης δύναμης. Ο ελληνικός μη δυτικοευρωπαϊκός λόγος, ο οποίος ήταν φορέας της ορθόδοξης παράδοσης αλλά ταυτιζόταν με την Δύση και όχι με την Ανατολή αναπαρήγαγε την ευρωπαϊκή αυτή Ρωσοφοβία.¹²³ Η αφομοίωση ακόμα, του Βυζαντίου και του χριστιανισμού ως αναπόσπαστων κρίκων της εθνικής ιστορίας, χάρη στην συνεισφορά του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου και του Σπυρίδωνα Ζαμπέλιου, ο οποίος είχε για πρώτη φορά διατυπώσει και αναλύσει τον όρο «ελληνοχριστιανισμός»¹²⁴,

¹²¹Καρολίδης, *Ακρόπολις*, 28/10/1901, στο Ν.Μαρωνίτη «Εθνικός και δυναστικός λόγος» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεσσειακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σελ 80.

¹²²Νεοκ. Καζάζης, «*Η Μακεδονία και τα ελληνικά δίκαια...*», σ.13

¹²³Ανταδιάλλα «Ευαγγελικά και Πανσλαβισμός...», σ.49

¹²⁴Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, «Παλαιές ιδέες και νέοι φόβοι» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεσσειακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σελ 18

επιχειρηματολογούσε υπέρ της μεγάλης συνεισφοράς του Βυζαντίου στην μεγάλη δύναμη και της πρόσφερε μία ιδέα υπεροχής, ενώ παράλληλα όξυνε το ζήτημα του κληρονόμου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ενίσχυε τον ελληνικό εθνικισμό.¹²⁵

Δείγματα ακόμα, του πόσο οξυμένη ήταν η φοβία προς τα Σλαβικά έθνη, μπορούμε εύκολα να εντοπίσουμε στα άρθρα των εφημερίδων της περιόδου αμέσως μετά την έκδοση της μετάφρασης. Η εφημερίδα *Καιροί* διερωτάται σε άρθρο της «...Τις από ήμᾶς θὰ ἦναι τόσον ἄνανδρος, ὥστε νὰ ἐπιτρέψη εἰς ἓνα Μητροπολίτην οἰονδήποτε τοιαύτην ἀτιμωτικὴν διὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ κειμένου ἐκσλαύϊσιν;» και η *Σκρίπκα* και η *Αστραπή* εντοπίζουν κρυφούς σκοπούς «θολῆς προελεύσεως»κατά της θρησκείας και του έθνους.

Η εφημερίδα *Καιροί* παρουσιάζει στις αρχές του Νοέμβρη μία σειρά από άρθρα του Δημήτριου Αναστασόπουλου του Αθηναίου τα οποία μετακυλίουν το ζήτημα της μετάφρασης του Ευαγγελίου από την «χυδαία» μετάφραση του Πάλλη στην πρώτη μετάφραση της Αγίας Γραφής. Επισημαίνει την ύπαρξη κρυφά διαδεδομένης μετάφρασης η οποία είναι έργο της Πανσλαβιστικής ή Παλαιστινίου Εταιρείας και αποκαλύπτει το σκοπό της Ρωσίας να υφαρπάξει το Πατριαρχείο της Αντιοχείας με δόλια μέσα όπως για παράδειγμα την διάδοση της κρυφής αυτής μετάφρασης, την προσπάθεια να πείσει τον αραβόφωνο πληθυσμό στην περιοχή της Συρίας, της Παλαιστίνης ότι δεν είναι Έλληνες αλλά Άραβες και ότι πρέπει στην Εκκλησία να ακούγονται αραβικά και να εκλέξουν Άραβες στην Σύνοδο.¹²⁶ Ακόμη, δηλώνει πως «εξυμώθημεν πολιτικῶς με την Ορθοδοξίαν καθ'όλους τους αιώνας της Ιστορίας μας» και πως «άνευ της Ορθοδοξίας δεν δυνάμεθα να ζήσωμεν πολιτικῶς». Γι'αυτό και καταλήγει πως το ζήτημα δεν είναι ούτε γλωσσικό ούτε διαπαιδαγωγικό του Λαού. Είναι ζήτημα αντιθέτως, εκσλαβισμού της Εκκλησίας, αφαίρεσης του κύρους της και εν τέλει του πολιτικού μέλλοντος των Ελλήνων¹²⁷.Στις Φοιτητικές Σελίδες αναφέρεται πως τα

---

¹²⁵Α. Διάλλα «Ευαγγελικά και Πανσλαβισμός...»,σ.50

¹²⁶ «Η Βεβήλωσις του Ιερού Ευαγγελίου- οι Σλαύοι και η Ελληνική Ορθοδοξία- Κάτω ο Σλαυισμός», *Καιροί*,4373(1.11.1901),1.

¹²⁷ «Η Βεβήλωσις του Ιερού Ευαγγελίου-Οι Σλαύοι η Ελληνική Ορθοδοξία- Κάτω ο Σλαυισμός-Το ΕυαγγέλιονΣλαυιστί εν Παλαιστίνη-Η πολιτική σημασία της κατακτήσεως του Αγίου Τάφου από τους Σλαύους» ,*Καιροί*,4377,(3.11.1901),1.

άρθρα αυτά συνετέλεσαν στο να ακούγονται συνθήματα στις διαδηλώσεις των φοιτητών όπως «-Κάτω τα Ρούβλια», «-Κάτω οι Σλαύοι».¹²⁸

2.2.2 Το θρησκευτικό επιχείρημα

Η Ιερά Σύνοδος αρνήθηκε δύο φορές (31 Μαρτίου 1899 και 4 Ιουνίου 1899) το αίτημα της βασίλισσας για έγκριση της μετάφρασης. Συγκεκριμένα, στην δεύτερη απάντησή της στην επιστολή της Βασίλισσας Όλγας, τονίζει πως «[...]ο μεταφραστής και εις ετύχων ενάριστα τη τε έσω και θύραθεν παιδεια συγκεκροτημένος, και εις ετύχων εν αγαθήν βουλήν και πρόθεσιν έχειν, ποιήσασθαι ως οίον τε τέλειαν την μετάφρασιν, αδύνατον αυτώ εξεύρειν την αληθή έννοιαν του θείου Ευαγγελίου, αδύνατον αυτω περιλαβειν εν ταις εστερημεναις ύψους και κάλλους κοιναίς και τετριμμέναις λέξεσι την έννοιαν, την σύμφωνον κατά πάντα ούσαν προς την αγίαν και αμόμητον ημών Πίστιν σύμφωνον προς τα θέσφατα και πανακηρατα ημών δόγματα, και προς τε την ιεραν παραδοσιν και την διδασκαλίαν της Εκκλησίας ακόλουθον».¹²⁹ Σε αυτό συνηγορεί πως κανένας πατέρας ή δάσκαλος της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας δεν θεώρησε πως μία μετάφραση του Ευαγγελίου σε γλώσσα κοινή θα προσδώσει μεγαλύτερη ωφέλεια στον ευσεβή αναγνώστη.¹³⁰ Αντ' αυτού, οι πατέρες της Εκκλησίας χρησιμοποίησαν άλλα μέσα για την ερμηνεία του Αγίου Ευαγγελίου όπως τις πλατύτερες εξηγήσεις του κειμένου, τα σχόλια, δηλαδή τις σύντομες σημειώσεις και τον υπομνηματισμό, δηλαδή την ερμηνεία των σκοτεινών μερών του κειμένου.¹³¹

Σύμφωνα με τον Κορδάτο, το μεταφραστικό αυτό επιχείρημα της βασίλισσας ήταν προϊόν της δικιάς της θρησκοληψίας αλλά και της επιθυμίας της να εντείνει την θρησκοληψία του έθνους.¹³² Το στέμμα, μετά την ήττα του 1897, προσπάθησε να ανασκευάσει το αντιδυναστικό ρεύμα. Συγκεκριμένα, ανέλαβε ενεργό ρόλο στην εθνική «ανασυγκρότηση» προκειμένου να διεκδικήσει το νήμα της εξουσίας. Σε αυτό το

---

¹²⁸ Γ.Σωτηρίου, Λ.Ματλή, Δ.Λεονταρίδου, *Φοιτητικές Σελίδες του 1901*, σ.142

¹²⁹ Καρόλου Σιωμάκη, σ.151-152

¹³⁰ Καρόλου Σιωμάκη, σ.154

¹³¹ Ο.π., σ.158

¹³² Γ.Κορδάτος, *Ιστορία του Γλωσσικού μας Ζητήματος*, Αθήνα 1973, σ. 142

πλαίσιο, εκμεταλλευόμενος ο Γεώργιος το κλίμα κοινοβουλευτικής αστάθειας που υπήρχε, διεξήγαγε και την περιοδεία στην Πελοπόννησο μαζί με την οικογένειά του,κάνοντας «αυτοψία» στα προβλήματα της αγροτιάς. Το συντηρητικό ακροατήριο του αγροτικού πληθυσμού θα μπορούσε να δώσει το ιδεολογικό προβάδισμα στον βασιλικό θεσμό, σε συνδυασμό με το πανεπιστήμιο και την εκκλησία.¹³³ Η κίνηση επομένως, της βασίλισσας Όλγας, την συγκεκριμένη χρονική στιγμή, δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαία. Πέρα από τον γνήσιο θρησκευτικό και φιλανθρωπικό της σκοπό, «εξέφραζε και τη διαφαινόμενη επιθυμία της να συνεισφέρει, στο πλευρό του κλονισμένου συζύγου της, στην ανασκευή του αντιδυναστικού ρεύματος και στην αποκατάσταση του γοήτρου του στέμματος».¹³⁴

Οι πολιτικές στοχεύσεις του στέμματος δεν ήταν ανεδαφικές, Βασίζονταν, πράγματι, στις υπάρχουσες δυναμικές του μετεπαναστατικού κοινωνικού σχηματισμού, ο οποίος ήταν τύποις αστικός. Κυριαρχούσε μία ψευδοαστική τάξη η οποία αποτελούνταν από την παλιά ηγεσία των Ελλήνων και την τάξη των Κοτζαμπάσηδων και είχε βαθιά διασύνδεση με την πολιτική εξουσία και επιθυμούσε να διατηρήσει την οθωμανική οργάνωση της κοινωνίας, χωρίς τους Τούρκους. Αυτό οδήγησε τους αστικούς θεσμούς στην διάβρωση, μέσα από την ώσμωση τους με τις μορφές προαστικής οργάνωσης και διαδοχικά, στην δυσκολία ενσωμάτωσης των νέων ιδεών. Έντονη είναι η αποκρυστάλλωση αυτού του προβλήματος όσον αφορά τις σχέσεις Κράτους-Εκκλησίας. Η βασική ιδέα του Διαφωτισμού αναφορικά με την διάκριση της θρησκείας από την πολιτική εξουσία και την εκκοσμίκευση του κράτους, οπισθοχώρησε σημαντικά στον ελληνικό χώρο, καθώς δεν συνδέθηκε ποτέ με τα ζητούμενα και τις επιδιώξεις της ελληνικής επανάστασης.¹³⁵

Η αντιμετώπιση της Εκκλησίας ακόμη, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους και την βασιλεία του Όθωνα, φανέρωνε την μη πρόθεση του δυναστικού θεσμού να καταστήσει την Εκκλησία ανεξάρτητη, αλλά ακριβώς το αντίθετο. Η «Διακήρυξις περί της

---

¹³³Ν.Μαρωνίτη, «Εθνικός και δυναστικός λόγος» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεσσειακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σ.67,68.

¹³⁴Ο.π.,σελ 70

¹³⁵Σταύρος Νίκας, «Το θρησκευτικό στοιχείο στη νεοελληνική δραματολογία (1850-1950)», διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Ναύπλιο 2016, σ.22,23.

ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας»¹³⁶, την οποία κατέθεσε στην Βουλή η Αντιβασιλεία στις 23 Ιουλίου του 1833, όριζε τον πνευματικό της προσδιορισμό από τον Χριστό και τον κοσμικό της από τον Βασιλιά. Έτσι, ο βασιλιάς αποτελεί και τον εγγυητή της ανεξαρτησίας της Εκκλησίας και έχει πλήρη κοσμικό-θρησκευτικό έλεγχο. Ακόμη, περιορίζεται η πρόσβαση του λαϊκού παράγοντα στην σύσταση και στις αποφάσεις της, καθώς πλέον δεν εκλέγει αυτός τα όργανά της¹³⁷, αλλά ορίζεται ως ανώτατο όργανο η διαρκής πενταμελής Ιερά Σύνοδος, η οποία τελεί υπό την ηγεσία του βασιλιά και διορίζεται από την κυβέρνηση¹³⁸.

Σημαντική θέση ενάντια στην μετάφραση των Ευαγγελίων από τον Αλέξανδρο Πάλλη πήρε και η Θεολογική Σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου, η οποία συνέταξε επιτροπή αποτελούμενη από τους Εμμανουήλ Ζολώτα (Κοσμήτορα), Ζήκο Ρώση και Ιωάννη Μεσολωρά, που σε μεγάλο βαθμό, πυροδότησε μάλιστα και τα επεισόδια των Ευαγγελιακών. Αυτό διακρίνεται από τους θρησκευτικούς λόγους οι οποίοι απαριθμούνται στο έργο *Φοιτητικές Σελίδες*, το οποίο έγραψαν φοιτητές του πανεπιστημίου Αθηνών που πήραν ενεργό μέρος στα επεισόδια των Ευαγγελικών, που συνηγορούν στην βεβήλωση του Ευαγγελίου.¹³⁹ Από την επιτροπή έλειπε ο καθηγητής Κυριακός, ο οποίος είχε δώσει λίγες μέρες πριν, (30/10/1901) συνέντευξη στην εφημερίδα *Άστυ* και είχε δηλώσει πως η μετάφραση της Αγίας γραφής δεν αποτελεί έγκλημα, διαχώρισε όμως την θέση του από την μετάφραση του Πάλλη¹⁴⁰ λέγοντας σε γράμμα του προς την βασίλισσα πως το μόνο λάθος της είναι ότι «βρίθει απλών, χυδαίων λέξεων αίτινες την ασχημίζουν, αν και ακολουθούν την γλώσσα των αγραμμάτων ανθρώπων των χωρίων και του όχλου»¹⁴¹.

---

¹³⁶Φ.Ε.Κ. 23 Ιουλίου / 4 Αυγούστου 1833, αρ. 23, τχ. Α, σ. 169 -174.

¹³⁷Ο.π., σ. 24,25

¹³⁸Αλέξανδρος. Μαντζούτσος, *Η συνταγματική θέση της Εκκλησίας της Ελλάδος: επικρατούσα θρησκεία και δικαιώματα του ανθρώπου*, διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2014.

¹³⁹Γ.Σωτηρίου, Α.Ματλή, Δ.Λεονταρίδου, *Φοιτητικές Σελίδες του 1901*, σ.142, σ.9.

¹⁴⁰Εμμανουήλ. Κωνσταντινίδου (1976). *Τα Ευαγγελικά. Το πρόβλημα της Αγ. Γραφής εις την νεοελληνικήν και τα αιματηρά γεγονότα του 1901*, Εν Αθήναις, σ.174.

¹⁴¹ Μ.Τριανταφυλλίδη, *Μνημόσυνα: Ψυχάρης, Πάλλης, Φωτιάδης*, Αθήνα 1939/1946, σ.42

Το υπόμνημα αναφέρει πως η μετάφραση στην δημοτική αντιβαίνει τις αρχές της Εκκλησίας, καθώς οι πηγές της Θείας Αλήθειας είναι, εκτός της Αγίας Γραφής, και η χριστιανική παράδοση. Ωστόσο, η μετάφραση μόνο των Ευαγγελίων ωθεί σε μονομερή ανάγνωση και ερμηνεία των πηγών του θείου λόγου. Αυξάνονται ακόμα οι διάφορες αναγνώσεις και ερμηνείες του κειμένου της Αγίας Γραφής, πράγμα που μπορεί να οδηγήσει στην ανάδυση νέων αιρέσεων.¹⁴² Η διάκριση του κειμένου διαπαιδαγώγησης του πληρώματος της Εκκλησίας σε άλλο μέσα στην Εκκλησία και σε άλλο εκτός Εκκλησίας μπορεί να διαταράξει την Ενότητα και την Ειρήνη πάνω στις οποίες εδράζεται η σωτήρια δύναμη της Εκκλησίας.¹⁴³ Και η Θεολογική Σχολή και οι Φοιτητικές Σελίδες συναινούν πως η Εκκλησία, της οποίας είναι πάγιος στόχος η κατήχηση του λαού και η χριστιανική διδασκαλία, θα είχε μεταβεί πρωτύτερα στην μετάφραση του Ευαγγελίου, αν την θεωρούσε αναγκαία και ωφέλιμη. «Έχει όθεν εξοικειωθεί ανέκαθεν ο Ελληνικός λαός προς την γλώσσαν του Ευαγγελίου και εννοεί τα ευνόητα, τα μη χρήζοντα ουδεμίας μεταφράσεως, δεν εννοεί δ' ως είνε επόμενον τα δυσνόητα, τα δια μόνης θεολογικής ερμηνείας γινόμενα καταληπτά».¹⁴⁴

Σύμφωνα με το υπόμνημα της Θεολογικής Σχολής, η Ορθόδοξος Εκκλησία κατέχει το πνευματικό προνόμιο να είναι γραμμένα στην γλώσσα της η μετάφραση των Εβδομήκοντα και το αρχέτυπο της Καινής Διαθήκης, πράγμα που έχει την συνείδηση πως της προσδίδει κύρος και, επομένως, δεν υπάρχει λόγος να τα υποκαταστήσει με οποιαδήποτε άλλη μετάφραση.¹⁴⁵ Για την ακρίβεια, η Ρένα Σταυρίδη Πατρικίου αναφέρει πως «η μετάφραση εξελήφθη ως αλλοτρίωση αγαθών, τα οποία είναι εξ αποκαλύψεως τμήμα της ελληνικής οντότητας». Η μετάφραση επομένως, θα είχε ως αποτέλεσμα να εξισωθούν τα κείμενα αυτά με τα αντίστοιχα δυτικά αλλά και με τα σλάβικα. Επιπρόσθετα, στο Υπόμνημα της Θεολογικής σχολής επισημαίνεται η σημασία να περιβάλλουν τα όργανα και τα μέσα της Εκκλησίας σεμνότητα και σεβασμό, πράγμα το οποίο υπονομεύεται με την μετάφραση στην δημοτική και μάλιστα

---

¹⁴² Γ. Σωτηρίου, Α. Ματλή, Δ. Λεονταρίδου, *Φοιτητικές Σελίδες του 1901*, σ.9

¹⁴³ *Η Μετάφρασις του Ευαγγελίου, Υπόμνημα της Θεολογικής Σχολής προς την Ιεράν Σύνοδον*, Αθήνα 1902, σ.4

¹⁴⁴ Γ. Σωτηρίου, Α. Ματλή, Δ. Λεονταρίδου, *Φοιτητικές Σελίδες του 1901*, σ.10.

¹⁴⁵ *Η Μετάφρασις του Ευαγγελίου*, σ.4

σε γλώσσα πιο χυδαία από αυτήν.¹⁴⁶ Αυτό το επιχείρημα μάλιστα επισημαίνει ο Τριανταφυλλίδης πως μεταχειρίζεται και ο Μιστριώτης, όταν το Πρυτανικό Συμβούλιο ήταν προσκεκλημένο στο παλάτι. Συγκεκριμένα, απευθύνθηκε προς την βασίλισσα λέγοντας «Μεγαλειοτάτη, αγαπάτε την Εκκλησίαν, ως και εγώ... Και όμως η αίγλη ταύτης θέλει σβεσθή, αν οι μεταφρασταί της λειτουργίας (:) και του ευαγγελίου κατισχύσωσι. Τίς θέλει φοιτήσει εις την εκκλησίαν, αν ακούη του ιερέως λέγοντος κάτω ταις κούτραις σας;»¹⁴⁷

Στις 07/11/1901, την τρίτη μέρα των επεισοδίων, δημοσιοποιήθηκε η απόφαση της Ιεράς Συνόδου η οποία ανταποκρίνεται στην εγκύκλιο του Πατριαρχείου της 8^{ης} Οκτωβρίου¹⁴⁸, βάσει της οποίας όφειλε να απαγορευτεί η μετάφραση, καθώς θεωρούσε ότι ήταν γραμμένη σε «καινοφανές χυδαϊκόν γλωσσικόν σύστημα» ικανό να προκαλέσει ψυχική βλάβη παρά ωφέλεια.¹⁴⁹ Η εγκύκλιος της Ιεράς Συνόδου ξεκινάει αναφερόμενη στην μακροχρόνια χρήση του κειμένου των Γραφών στην πρωτότυπη γλώσσα για την διάδοση του χριστιανισμού και την επικράτησή της παρά τους διωγμούς που είχε υποστεί χωρίς να προέκυψε ποτέ ζήτημα μεταφράσεως μέχρι τον 17^ο αιώνα.¹⁵⁰ Η Ελληνική Ορθόδοξος Εκκλησία, αναγνωρίζοντας τα μοναδικά προνόμια της να είναι γραμμένη σε αυτή τη γλώσσα το επίσημο κείμενο της Αγίας Γραφής, προνόμια που έλαβε από τους Αποστόλους, τις Οικουμενικές Συνόδους και τους Άγιους Πατέρες, δεν επικύρωσε ποτέ μεταφραστικές απόπειρες σε απλούστερη γλώσσα, διότι επισημαίνει πως αυτό μπορεί να διαστρέψει έννοιες που έχουν αναπτυχθεί σε δόγματα.¹⁵¹ Καταλήγει να «αποκρουει και αποδοκιμάζει και κατακρινει ως βεβηλον» κάθε μετάφραση του κειμένου ή αλλοίωση ή μεταβολή του επίσημου κειμένου όχι μόνο

---

¹⁴⁶ Η Μετάφρασις του Ευαγγελίου, σ.4

¹⁴⁷ Μ. Τριανταφυλλίδης, «Γλωσσικό ζήτημα και γλωσσοεκπαιδευτικά» στο *Άπαντα Μανώλη Τριανταφυλλίδη, Γ'. Δημοτικισμός και αντίδραση*, 6^{ος} τόμος, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, [Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη] 1960, σ.204

¹⁴⁸ Κωνσταντινίδου, Ε. (1976). *Τα Ευαγγελικά. Το πρόβλημα της Αγ. Γραφής εις την νεοελληνικήν και τα αιματηρά γεγονότα του 1901*, σ.168,169

¹⁴⁹ Ο.π.

¹⁵⁰ Γ.Σωτηρίου, Λ.Ματλή, Δ.Λεονταρίδου, *Φοιτητικές Σελίδες του 1901*, σ.61

¹⁵¹ Ο.π., σ.62

και ότι συντελεί σε σκανδαλισμό.¹⁵²Οι φοιτητές όμως δεν έμειναν ικανοποιημένοι από την εγκύκλιο της Ιεράς Συνόδου, καθώς απαιτούσαν αφορισμό του Πάλλη και την θεώρησε εμπαιγμό.

2.3 Τα επιχειρήματα των δημοτικιστών σε σχέση με την μετάφραση του Ευαγγελίου

2.3.1 Το εθνικό επιχείρημα

Ο Αλέξανδρος Πάλλης, μετά την επιστολή που έστειλε ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ στην Ιερά Σύνοδο, με την οποία την καλεί να απαγορεύσει την κυκλοφορία της μετάφρασης και αποκαλεί βέβηλο τον μεταφραστή, στέλνει ο ίδιος γράμμα στον Πατριάρχη με το οποίο ξεκαθαρίζει τις προθέσεις του και τον σκοπό του έργου του. «Εγώ γαρ τουμόν έργον, τούτο δη το ονειδιζόμενόν μοι πεποίηκα πόνων ήκιστα φεισάμενος, πολύν τ' εις αυτό χρόνον προσαναλώσας, το τοις αδελφοίς συμφέρον σκοπών, ως μη διατελοίεν μόνοι δη εκ πάντων ανθρώπων αμαθείς περί τα θεία ρήματα όντες, ουδέ ποτ' ώμην λοιδορίας, ευλογίας δε Σοι το πλέον άξιος έσεσθαι».¹⁵³Ακόμα, το ότι η μετάφραση δεν έχει σκοπό να βλάψει το έθνος αλλά το αντίθετο, φαίνεται από την στάση του απέναντι στον σημαντικό ρόλο που έχει η γλώσσα για το έθνος. Συγκεκριμένα, αυτό το συμπέρασμα εξάγεται και από την μετάφραση του έργου *Γραφή και Δημοτική και Το Γλωσσικό Ζήτημα στην Ελλάδα* του καθηγητή Karl Brugman και φαίνεται πως ταυτίζεται με τις απόψεις του περί άρρηκτου δεσμού γλώσσας και έθνους. Ο Karl Brugman αναφέρει πως σε περιόδους που η κοινωνία μαστίζεται από σφοδρούς ανταγωνισμούς ή σε εποχές κατάπτωσης της πνευματικής ζωής ενός έθνους «τότε ανοίγει βάραθρο μεταξύ των δύο γλωσσικών ειδών», της γραφτής δηλαδή και της προφορικής.¹⁵⁴

Ένας πολύ σημαντικός πρωταγωνιστής των Ευαγγελιακών αποτελεί η Εφημερίδα Ακρόπολις, με ιδιοκτήτη τον Βλάση Γαβριηλίδη, η οποία είναι και αυτή η οποία, όπως

---

¹⁵²Ο.π., σ.63

¹⁵³ Εμμανουήλ Κωνσταντινίδης, *Τα Ευαγγελικά. Το πρόβλημα της Αγ. Γραφής εις την νεοελληνικήν και τα αιματηρά γεγονότα του 1901*, Αθήνα:1976 σ.175-176

¹⁵⁴ Karl Brugman, *Γραφή και δημοτική και το γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα*, μτφ. Λέκας Αρβανίτης, Αθήνα:1907,σ.8

αναφέραμε, ξεκίνησε να δημοσιεύει την μετάφραση των Ευαγγελικών στις 9 Σεπτεμβρίου 1901 ενημερώνοντας το αναγνωστικό κοινό με άρθρο της που είχε τίτλο «Τὸ Εὐαγγέλιον εἰς γλῶσσαν τοῦ λαοῦ. Τὸ ἔργον τῆς βασιλίσσης ἢ Ἀκρόπολις τὸ συνεχίζει»¹⁵⁵ Το άρθρο συγχαίρει το μεταφραστικό εγχείρημα της βασίλισσας Όλγας κι έπειτα τονίζει πως συνεχίζει αυτήν την πρωτοβουλία με την δημοσιοποίηση του πρώτου μέρους από το Κατὰ Ματθαῖον Ευαγγέλιον, σε μετάφραση του Αλέξανδρου Πάλλη. Συγκεκριμένα, αναφέρει: «οἱ χριστιανοὶ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ γνωρίζουν τὸ Ευαγγέλιον, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸ γνωρίζουν πρέπει πρῶτα νὰ καταλαβαίνουν τι λέει. Ἐτσι μόνο θὰ οδηγούνηται στὴν ἐξύψωση τοῦ θρησκευτικοῦ τοῦς αἰσθήματος».¹⁵⁶ Η εφημερίδα Ακρόπολη, μετά τα γεγονότα των Ευαγγελιακῶν, δημοσιοποιεῖ στις 9/11/1901 ἄρθρο στο οποίο ἐξηγεῖ πως στο ζήτημα τῆς μετάφρασης τοῦ Ευαγγελίου ἀκολούθησε τὸ πρόγραμμα τῆς θρησκευτικῆς διάπλασης τῶν χαρακτήρων καὶ τῆς προσέγγισης τῶν κοινωνικῶν τάξεων με τὴν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ὥστε νὰ εξαλειφθοῦν οἱ ἀνισότητες στὴν κοινωνία καὶ ἡ ἀδικία καὶ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ τελείωση τοῦ ἀνθρώπου.¹⁵⁷ Ἀκόμη, ὁ ἀρχισυντάκτης τῆς εφημερίδας εἶπε πως θὰ ἔπρεπε οἱ διαδηλωτές νὰ κατευθυνθοῦν πρῶτα πρὸς τὰ Ἀνάκτορα, καθὼς ἡ βασίλισσα ἦταν ἡ πρώτη ποὺ διηύθυνε τὴν μετάφραση τοῦ Ευαγγελίου καὶ μετὰ στὸν καθηγητὴ τῆς θεολογίας Διομήδη Κυριακοῦ ὁ οποίος τάχθηκε φανερά υπὲρ τῆς μετάφρασης.¹⁵⁸

Ἄλλος ἓνας ἐνθερμος υποστηρικτῆς τῆς μετάφρασης ἦταν ἡ εφημερίδα *Τὸ Ἄστυ*. Ἡ εφημερίδα αὐτὴ θέτει στα ἄρθρα τῆς πολὺ καίρια ἐρωτήματα σε σχέση με τὸ πὼς γίνεται ἡ μετάφραση τοῦ Πάλλη νὰ θεωρεῖται ἀντεθνικὴ καὶ ἀντιχριστιανικὴ, ὅταν τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἔχει ἐπιτρέψει τὴν κυκλοφορία τῆς παράφρασης τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπὸ τὸν Σύλλογο τῆς Ἀναπλάσεως, καθὼς καὶ τὴν Μετάφραση Ἰγνατίου Μοσχάκη. Περίεργο, ἐπίσης φαίνεται τὸ γεγονὸς στους ἀρθρογράφους τῆς εφημερίδας πως ἡ δημοσίευση τῆς μετάφρασης τῆς βασίλισσας Όλγας δὲν εἶχε προκαλέσει καμία

---

¹⁵⁵ «Τὸ Ευαγγέλιον εἰς γλῶσσαν τοῦ λαοῦ-Τὸ ἔργον τῆς Βασιλίσσης ἢ «Ἀκρόπολις» τὸ συνεχίζει», *Ἀκρόπολις* 7015 (9.9.1901), 1.

¹⁵⁶ Π.Ζαρμπαλά,(2022) *Ὁ Μιστριώτης(1840-1916) καὶ ἡ ἐμπλοκὴ στο γλωσσικὸ ζήτημα. Ἀφειτηρίες καὶ προσδοκίες*. διπλωματικὴ ἐργασία, Καλαμάτα, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου,σ.35

¹⁵⁷*Ἀκρόπολις*7076 (9.11.1901),

¹⁵⁸ Μανώλης Τριανταφυλλίδης , «Γλωσσικὸ ζήτημα καὶ γλωσσοεκπαιδευτικὰ Β'. Ἀγῶνες γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς δημοτικῆς»,*Ἄπαντα*,τ.Ε'.1981, σ.423-424

διαμαρτυρία. Όλα αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα πως το ζήτημα δεν είναι ούτε εθνικό, ούτε θρησκευτικό, αλλά καθαρά γλωσσικό.¹⁵⁹ Σε επόμενο άρθρο της, μάλιστα, από ανώνυμο συγγραφέα, προχωράει τον συλλογισμό της σχετικά με τους λόγους της άρνησης κάθε μετάφρασης του Ευαγγελίου και την παραλληλίζει με την άρνηση να διδάσκονται τα αρχαία έργα στο σχολείο μεταφρασμένα. Κατηγορεί τους ανθρώπους που φέρουν αυτές τις απόψεις πως οδηγούν τους Έλληνες στην ημιμάθεια και καθιστούν αδύνατον σε αυτούς να γνωρίσουν την πατρίδα τους, την αρχαία και την νέα, να γνωρίσουν το κάλος του Χριστού και να ξέρουν τι πιστεύουν. Καταφέρεται τόσο έντονα εναντίον του σχολείου ως έχει, που το αποκαλεί «στρεβλωτήριο» της ψυχής και του σώματος. Γίνεται ακόμα, κριτική όχι μόνο εθνική αλλά και γλωσσική, καθώς σχολιάζει έντονα την ημιμάθεια του Έλληνα σε σχέση με την μητρική του γλώσσα, την οποία θα μάθει κάποιος παρά μόνο αν εισαχθεί σε κάποια Φιλολογική Σχολή.¹⁶⁰

Η γνώμη του Σωτηριάδη για την Μετάφραση, έτσι όπως αποτυπώνεται στην εφημερίδα *Ακρόπολις* κυμαίνεται σε ένα ουδέτερο πλαίσιο. Δεν τάσσεται με απόλυτο τρόπο κατά της μετάφρασης, καθώς αυτό δεν θα ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα, αφού ήδη έχει μεταφραστεί πολλές φορές το Ευαγγέλιο από την Βιβλική εταιρεία και συγκεκριμένα, αναφέρει το επιχείρημα πως η μετάφραση της Βασίλισσας Όλγας κυκλοφορεί ήδη ένα χρόνο ελεύθερα. Ωστόσο, δεν θεωρεί πως καμία μετάφραση θα βοηθήσει στην πνευματική καθοδήγηση των πιστών, καθώς επισημαίνει «αλλ' εγώ εις καμιάνχωρικού οικείαν και καλύβην δεν ευρήκα ούτε το πρωτότυπον ούτε το μεταφρασμένον» και θεωρεί πως το πρόβλημα της πίστης έγκειται στην πνευματική πενία του κλήρου, που καθιστά την ανάγνωση του Ευαγγελίου καθώς και των υπολοίπων μυστηρίων ακατάληπτα. Συνεχίζοντας, αναφέρει πως ο ελληνικός λαός δεν θα αποδεχτεί ποτέ την αμαύρωση των ιερών του και τον εκχυδαϊσμό της ιερής πατρικής του γλώσσας, ωθώντας μας στο συμπέρασμα πως υπονοεί εδώ την μετάφραση του Πάλλη, καθώς μετέπειτα ξεκαθαρίζει πως η γλώσσα χωρίς την οποία δεν θα καταφέρουν οι Έλληνες να ανανεώσουν την εθνική τους παιδεία αλλά και την λογοτεχνική τους παραγωγή, δεν μπορεί να είναι ούτε η «χυδαία του Ψυχάρη» ούτε και

---

¹⁵⁹ «Η Μετάφρασις του Ευαγγελίου –Εξέδοθη προ ενός ετους υπο την προστασιαν της βασιλισσης-Υπαρχουν και μεταφρασεις εγκεκριμεναι από την εκκλησιαν», *Το Αστν*, 3944, (31.10.1901), 1.

¹⁶⁰ Έθνος Ημιμαθών, *Το Αστν*, 3945, (31.10.1901), 1.

η «παρούσακαθαρεύουσα των εφημερίδων». Η λύση γι' αυτόν βρίσκεται κάπου στην μέση. «Το κατ'εμέ φρονώ ότι την απλοποίησιν και προσέγγισιν της γλώσσης εις την ζωντανήν πηγήν της γλώσσης του έθνους του νέου θα επιτύχωμεν δια της απλοποιήσεως του ύφους και δια του πλουτισμού της φράσεως με λέξεις συνήθεις, εκφραστικάς ζωντανάς». Συνεπώς, δεν τίθεται αρνητικά προς την μετάφραση του Ευαγγελίου αλλά πιστεύει πως η γλωσσική της μορφή δεν είναι η κατάλληλη. Τηρεί όμως, ανάλογη στάση και για τις προηγούμενες μεταφράσεις στην καθαρεύουσα.¹⁶¹

Ο Ψυχάρης είχε γράψει σχετικά για την μετάφραση στον Εφταλιώτη «(...) Άλλη κουταμάρα του Χωριατάκη ήτανε να βγάλη το Βαγγέλιο πού ν' ακούση λόγο και πού να του πη κανείς; Το καλοκαίρι, σαν πέρασε από δω [από το Παρίσι], απάντησα μια μέρα στο δρόμο τον Περνό που του 'χε διαβάσει ο Χωριατάκης τη μετάφρασή του και που μου έλεγε πως είταν ωραία. Και του αποκρίθηκα τότες εγώ: Τον μπελά μας θα βρούμε με τη μετάφραση. Δεν πρέπει να ανακατέβουμε τα θρησκευτικά με το ζήτημα. Κι αλήθεια, το σύστημα μου απαρχής αφτό είταν και στο Ταξίδι αφτό έκαμα και πρέπει κανείς να μην ξέρει την Ελλάδα μήτε τους Ρωμιούς, για να μην καταλάβη πως έτσι είναι. Τώρα έγινε που έγινε. Τι να κάνουμε (...)».¹⁶² Ο Ψυχάρης φοβόταν πως το εγχείρημα του Πάλλη θα δημιουργούσε καινούργια εμπόδια στην προώθηση του γλωσσικού ζητήματος, εξαιτίας της ένωσης στην κοινή συνείδηση του θρησκευτικού με το εθνικό. Πράγματι, τα αποτελέσματα της μετάφρασης επιβεβαίωσαν τις ενστάσεις του. Γι' αυτό και ο ίδιος, σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε σε γαλλικό περιοδικό και απευθύνεται κυρίως σε ξένους αναγνώστες, προσπαθεί να ξεκαθαρίσει πως το ζήτημα των Ευαγγελιακών αφορά μόνο τον πόλεμο κατά της «χυδαίας» δημοτικής και καθόλου θρησκευτικά ζητήματα. Κατά την γνώμη του, αν η δημοτική είχε την μαζική αποδοχή, δεν θα είχε υπάρξει καμία διαμαρτυρία. Εξηγώντας μάλιστα, στους Ευρωπαίους τα γεγονότα των Ευαγγελιακών, επισημαίνει πως οι οπαδοί του καθαρισμού βλέπουν την καθαρεύουσα ως τον «φύλακα της λατρείας των προγόνων τους και ως σύμβολο

---

¹⁶¹ *Ακρόπολη*, 29/10/1901

¹⁶² Αλληλογραφία των Πρώτων δημοτικιστών. Γιάννη Ψυχάρη και Αργύρη Εφταλιώτη, Αλληλογραφία. 716, στο Ρ. Σταυρίδη Πατρικίου, *Οι φόβοι...* Αθήνα 2008, σ. 78

εθνικής πίστης».¹⁶³ Προσπαθούν να πείσουν ωστόσο, πως οι ταραχές δεν έχουν σχέση με την γλώσσα, ότι προκλήθηκαν εξαιτίας την βεβήλωσης του ιερού λόγου. Μάλιστα, υποστηρίζει πως ένας μέσος φοιτητής δεν θα αναφέρει τον Πάλλη στα γραπτά του κατά της μετάφρασης, ενώ όσοι αναγνωρίζουν πως ο Πάλλης είναι ο συγγραφέας αυτής της βέβηλης μετάφρασης θεωρούν πως ήταν η σπίθα που άναψε το ήδη προυπάρχον «Αντι-σλαβικό» αίσθημα. Ο λόγος που υπεκφεύγουν οι πρωταγωνιστές αυτών των ταραχών αλλά και οι πολιτικοί παράγοντες να αποσαφηνίσουν την αιτία των γεγονότων είναι, κατά τον Ψυχάρη, η αντίθετη γνώμη που έχει γι' αυτά η Ευρώπη από γλωσσολογική και επιστημονική σκοπιά.¹⁶⁴

2.3.2 Το γλωσσολογικό Επιχείρημα

Ο Ψυχάρης στην έκθεση του «The literary battle in Greece» αναφέρεται στο έργο του Φωτιάδη *Το γλωσσικό ζήτημα και η εκπαιδευτική μας αναγέννησις*¹⁶⁵ και εστιάζει στην εκπαιδευτική και γλωσσολογική ματιά του ζητήματος της δημοτικής. Συμφωνεί με την διαπίστωση που κάνει ο Φωτιάδης σε σχέση με την αποτυχημένη λειτουργία των Δημοτικών Σχολείων, καθώς ο μαθητής μόλις μπαίνει σε αυτά ρίχνεται σε μία δίνη και εν τέλει καταπνίγεται. Η απομόνωση που του επιβάλλεται από τα εξωτερικά ερεθίσματα παρομοιάζεται με την ειδική μελέτη μίας ίνας ή ενός νεύρου ενός ζώου στα εργαστήρια ιστολογίας και αυτό επηρεάζει καταστροφικά τον οργανισμό του.¹⁶⁶ Το παιδί, όταν πηγαίνει στο σχολείο, έχει ήδη κατακτήσει ήδη την γλώσσα του «Διότι το σχολείον μας παραλαμβάνει έχοντας ουσιωδώς γλώσσα» η οποία μάλιστα, διαφέρει ανάλογα με τα

---

¹⁶³ J.N.Psichari. "The Gospel Riots in Greece" in Chiensis, *The Language question in Greece/three essays by J.N.Psichari and one by H.Pernot translated into English by the French "Chiensis"*, Baptist Mission Press, Calcuta: 1902, p.57

¹⁶⁴ Ο.π., σ.56

¹⁶⁵ Το έργο αυτό εκδόθηκε το 1902 στην Αθήνα. Χωρίζεται σε δύο μέρη, το πρώτο περιλαμβάνει τον πρόλογο και ένα άρθρο του για τον Γ.Χατζιδάκη που είχε σταλεί στα *Παναθήναια και στην Ακροπολη* αλλά αρνήθηκαν να το δημοσιεύσουν και το δεύτερο τα γράμματα που είχαν δημοσιευτεί στον *Ταχυδρόμο* της Κωνσταντινούπολης από το 1899 έως το 1900. βλ. Γιάννης Παπακώστας, *Ο Φώτης Φωτιάδης και το «Αδερφότο της Εθνικής γλώσσας»*, Εστία, Αθήνα: 1989, σ.42

¹⁶⁶ J.N.Psichari «The Literary Battle in Greece» in Chiensis, *The Language question in Greece/three essays by J.N.Psichari and one by H.Pernot translated into English by the French "Chiensis"*, Baptist Mission Press, Calcuta: 1902, p.32

φυλετικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων που ζούνε σε διαφορετικές περιοχές και επομένως, ο ρόλος του έγκειται στο να μας την καλλιεργήσει, να την διαπλάσει και να τον εκπαιδεύσει στην συνειδητή εργασία της κοινής γλώσσας του έθνους. Γι' αυτό, στο κεφάλαιο 5 του έργου αυτού, ο Φωτιάδης εκφράζει την άποψη ότι η διδασκαλία «πρέπει να έχει ως βάση τις αισθήσεις του και την εμπειρία του, κι επίσης να γίνεται με τρόπο απλό και παραστατικό.»¹⁶⁷Ωστόσο, αντί γι' αυτό το παιδί κατά τον Φωτιάδη είναι αναγκασμένο να μετονομάζει και τις πιο απλές λέξεις.¹⁶⁸

Επίσης, στο β' μέρος του έργου του, στην τέταρτη επιστολή, ο Φωτιάδης εστιάζει στο ζήτημα της εκμάθησης της γραμματικής, η οποία μετατρέπεται σε βάσανο για τους μαθητές. Υποστηρίζει πως η εκμάθηση θα έπρεπε να γίνεται μέσω ολόκληρων προτάσεων και όχι μέσω λέξεων και να έχει ως αφετηρία την προφορική γλώσσα των παιδιών.¹⁶⁹Γενικά, παρατηρούμε ότι προωθείται μία αντίληψη δομιστική, σύμφωνα με την οποία η γλώσσα κατά κύριο λόγο είναι σύστημα επικοινωνίας, έχει δηλαδή πρακτική αξία και επομένως θα πρέπει να δίνεται μεγαλύτερη βαρύτητα στην «εθνική γλώσσα» του παρόντος και όχι στην αρχαία. Αναφορικά με αυτό, εκθέτει την θέση ότι η νεοελληνική γλώσσα πρέπει να διδάσκεται αυτοτελώς στα παιδιά των μικρότερων τάξεων και η αρχαία στις μεγαλύτερες τάξεις.¹⁷⁰ Ο Ψυχάρης, σε γράμμα του στον Φωτιάδη τον Ιούλιο του 1901, είχε εκφράσει και στο παρελθόν τον θαυμασμό του για το έργο και την σκέψη του αναφέροντας πως «Απάνω στο γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα και την Ευρώπη, γραφήκανε πολλά. Δύσκολο είτανε να γραφή και τίποτις που να ναι το καινούριο[...],Κι ωστόσο το κατορθώσατε».¹⁷¹

Ακόμα, ο Φωτιάδης αντικρούει την άποψη του *Ταχυδρόμου* πως η γλώσσα συνδέεται με την ηθική και με την πνευματική δύναμη του ανθρώπου, και επομένως «άρτια μεν και

---

¹⁶⁷ Γιάννης Παπακώστας, *Ο Φώτης Φωτιάδης και το «Αδερφότο της Εθνικής γλώσσας»*,Εστία,Αθήνα:1989,σ.54

¹⁶⁸Ο.π., σ.50-51

¹⁶⁹Ο.π., σ.52

¹⁷⁰Ο.π., σ.53

¹⁷¹Ο.π., σ.43

ομαλή ουσια,εξαγγελλει εθνος ηθικως αρτιμελες και σωφρονουν, πεπηρωμένη δε και βεβαρβαρωμένη μαρτυρεί λαόν ηθικώς και πνευματικώς υποδεή».¹⁷²

Ο Ψυχάρης στον πρόλογο από το *Ταξίδι μου* υπερασπίζεται την ύπαρξη των ντοπιολαλιών, εξηγώντας επιστημονικά πως από τις γλώσσες των χωριών παράγονται οι διάλεκτοι και πως από τις διαλέκτους, λόγω πολιτικών και γεωγραφικών λόγων, προέρχεται και η κοινή. Αναφέρει και το παράδειγμα της Γαλλίας, η οποία δεν υποτιμάει καθόλου τις ντοπιολαλιές, αλλά μιλιούνται ακόμα και στο Παρίσι και της ίδιας της αττικής που ήταν και αυτή κάποτε διάλεκτος.¹⁷³ Την ίδια προοδευτική σκέψη υπέρ των διαλέκτων συναντούμε και στα γράμματα του Φωτιάδη, στα οποία ασκεί κριτική στην άποψη του *Ταχυδρόμου* πάλι για το ίδιο ζήτημα.¹⁷⁴ Εξηγεί επίσης στο ίδιο άρθρο πως η διαφθορά της γλώσσας για την οποία κάνουν λόγο οι υπέρμαχοι της καθαρεύουσας δεν είναι παρά μόνον μία συνεχής εξέλιξη, η οποία συμβαίνει σε όλες τις γλώσσες του κόσμου και κατά την διάρκεια των εποχών. Για να στηρίξει αυτήν την διαπίστωση, συγκρίνει την γλώσσα του Πλάτωνα με εκείνη του Ομήρου και την γλώσσα της Καινής Διαθήκης, την ιερή γλώσσα του Ευαγγελίου με εκείνη του Πλάτωνα. Κάθε νεότερη αλλαγμένη μορφή της γλώσσας, όπως αυτή αποτυπώνεται στις γραπτές της πηγές, προέρχεται επομένως από μία παλιά μορφή. «Η Χυδαία ελληνική είναι, λοιπόν, ο νόμιμος και άμεσος απόγονος της αρχαίας ελληνικής, η οποία στην εποχή της ήταν επίσης χυδαία»¹⁷⁵ Σε αυτό συνηγορεί και ο Εμμανουήλ Ροΐδης στα *Είδωλα*, ο οποίος ασκεί κριτική απέναντι στους υπέρμαχους του αρχαϊσμού όπως ο Φωτιάδης, ο Κοντός, καθώς στα έργα τους προβάλλονται οι προσωπικές τους απόψεις ως επιστημονικά αξιώματα, πράγμα που είναι αντίθετο προς την φύση της γλωσσολογίας η οποία έχει καταταχθεί στις θετικές επιστήμες και έχει καταλήξει, ανάμεσα σε άλλα, στα αδιαμφισβήτητα αξιώματα πως «αι λεγόμεναι κλασικαί γλώσσαι κατ' ουδέν υπερέχουσι γραμματικώς των νεωτέρων» και κατά συνέπεια «Ότι η από των προομηρικών μέχρι των σημερινών χρόνων ελληνική είναι μία και η αυτή γλώσσα, ούτε

---

¹⁷²Ο.π., σ. 48

¹⁷³ Γ.Ψυχάρης, «*Το ταξίδι ...*», σ.6

¹⁷⁴ Γιάννης Παπακώστας, Ο Φώτης Φωτιάδης και το..., σ.48

¹⁷⁵ J.N.Psichari, «*The Literary Battle...* », p.34

φθαρείσα, ούτε βαρβαρωθείσα, οὐδ' ἄλλο τι παθούσα, ἀλλὰ κατ' ἐσωτερικούς και αναγκαίους νόμους ως πάσα ἄλλη αναπτυχθείσα.»¹⁷⁶

Επίσης, ο Ροΐδης σημειώνει πως η διγλωσσία έχει φέρει και σημαντικές σημασιολογικές αλλαγές στο λεξιλόγιο τόσο της καθαρεύουσας όσο και της δημοτικής. Επομένως, και η «μύτη» και η «ρυς» προκαλούν δυσφορία σε αυτόν που τις χρησιμοποιεί, καθώς έχουν αποκτήσει κομματική χροιά και δεν αποδίδουν πλέον καθαρά το νόημα τους.¹⁷⁷ Μόνο οι λέξεις που είναι κοινές τόσο στην αρχαία όσο και στην νέα ελληνική δεν φέρουν την επιπρόσθετη αυτή σημασία «της αγοράς ή του διδασκαλείου», πράγμα που καθιστά αδύνατον σε όποιον επιθυμεί να εκφράσει μία ιδέα ή ένα θέμα να το αναπτύξει χωρίς να του προσδώσει το φορτίο της γλωσσικής έριδας. Αυτή η διαδικασία έχει επηρεάσει αναμφίβολα και την λογοτεχνική γραφή, καθώς ο συγγραφέας συναντά τα παραπάνω ως εμπόδια στην μετάγγιση του συναισθήματος στον αναγνώστη.¹⁷⁸

---

¹⁷⁶ Εμμανουήλ Ροΐδης, *Τα Είδωλα*. 4ος τόμ. του 'Απαντα. Επιμ. 'Α. Αγγέλου, Ερμής, Αθήνα:1987, σελ. 96-98

¹⁷⁷ Εμμανουήλ Δ. Ροΐδης, *Πάρεργα*, Δημήτριος Ι. Σταματόπουλος, Αθήνα:1885 σ.13.

¹⁷⁸ *Ο.π.*, σ.13-14.

3.Συνέπειες των Ευαγγελικών

3.1 Στην εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος και στην Εκπαίδευση

Στην Εκπαίδευση, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, είχε γίνει μία στροφή από τις αστικές δυνάμεις προς την μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος. Συγκεκριμένα, το 1899 είχαν προταθεί νομοσχέδια τα οποία συνέδεαν άμεσα τις εθνικές συμφορές και την ήττα του 1897 με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, καθώς η μόρφωση του λαού θα μπορέσει να βοηθήσει τη χώρα να αναπτύξει όλους τους κλάδους της οικονομίας, να αποκτήσει χρηστούς πολίτες και να ενισχύσει την στρατιωτική της δύναμη.¹⁷⁹ Την περίοδο εκείνη ωστόσο, το εκπαιδευτικό σύστημα είναι πολύ υπονομευμένο. Οι εκθέσεις της Έκτακτης Επιθεώρησης χαρακτηρίζουν την φοίτηση των μαθητών ως «άτακτον» και «ελλιπή», τους μαθητές «αγραμμάτους» και «ρυπαρούς» και τα διδακτήρια «ακάθαρτα».¹⁸⁰ Το νομοσχέδιο «περί Δημοτικής Εκπαιδευσεως» θέτει για πρώτη φορά ως σκοπό του δημοτικού σχολείου «την μετάδοση πρακτικών γνώσεων και την ιδεολογική διαπαιδαγώγηση» και ορίζει την αυτονομία του δημοτικού και την κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων. Η γλώσσα βέβαια που προτείνει δεν είναι η δημοτική, αλλά η καθαρεύουσα, ωστόσο πρόκειται για ένα νομοσχέδιο που θέτει τα θεμέλια για ένα λαϊκό και δημοκρατικό σχολείο σε σχέση με ένα σχολείο λίγων και αριστοκρατών.¹⁸¹ Το νομοσχέδιο αυτό όμως, δεν ψηφίστηκε, λόγω της προοδευτικής του κατεύθυνσης και της κρίσιμης κατάστασης της ελληνικής κοινωνίας. Μάλιστα, απέσπασε μεγάλη αντίδραση από την πλειοψηφία της Βουλής.¹⁸²

Σύμφωνα με την Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, το γλωσσικό ζήτημα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα πήρε καινούργια τροπή. Είναι χαρακτηριστικό το πόρισμα του Krumbacher, στο ιστορικό του βιβλίο στο 1902, πως «έσπασε ο σκληρός πάγος της αρχαϊστικής παράδοσης και πάνω στην ελληνική γη χύνεται δροσερή πηγή νέας δυνατής ζωής».¹⁸³ Οι

---

¹⁷⁹ Άννα Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι*, Αθήνα 1977, σ.18

¹⁸⁰ Ο.π., σ.20

¹⁸¹ Ο.π., σ.22-23

¹⁸² Ο.π., σ.26

¹⁸³ Krumbacher K., *Das Problem der neugriechischen Schriftsprache*, σ.155 στο Μ. Τριανταφυλλίδη, *Μνημόσυνα: Ψυχάρης, Πάλλης, Φωτιάδης*, Αθήνα 1939/1946, σ.26

καθαρολόγοι θα μάχονταν υπέρ της καθαρεύουσας δια μέσου κρατικής και διοικητικής επέμβασης, η οποία θα κατέληγε σεθεσμική κατοχύρωση, ενώ αντίθετα οι δημοτικιστές θα είχαν πλέον συγκροτήσει κίνημα.¹⁸⁴Συγκεκριμένα παραδείγματα θεσμικής κατοχύρωσης της καθαρεύουσας και περιθωριοποίησης της δημοτικής είναι πρώτα, αμέσως μετά τα Ευαγγελιακά, η ομιλία του υπουργού παιδείας Μομφεράτου,στις 11 Φεβρουαρίου του 1902, ο οποίος τόνισε πως είναι μία η Ελληνική γλώσσα αλλά μετά πρόσθεσε το «καθαρεύουσα», επειδή έχει αναδειχθεί μία γλωσσική αίρεση η οποία χρησιμοποιεί την χυδαία. Κατέληξε πως πρέπει να γραφτεί στο νομοσχέδιο σκέτο το «Ελληνική γλώσσα» αλλά να γραφτεί στα πρακτικά πως αποκλείεται σε κάθε περίπτωση η δημοτική¹⁸⁵ κι έπειτα, η τροπολογία νομοσχεδίου σχετικά με τα διδακτικά βιβλία, που είχε προταθεί στην Ολομέλεια της Βουλής τον Νοέμβριο του 1907, η οποία όριζε πως τα διδακτικά βιβλία πρέπει να συντάσσονται υποχρεωτικά «εν γλώσση απλή και καθαρευούση ίνα μην εισβάλη ο χυδαϊσμός εις το Σχολείον».¹⁸⁶Το σκεπτικό πίσω από αυτή την πρόταση βασιζόταν καταρχάς στην προάσπιση της εθνικής ενότητας και κατά δεύτερον στην προάσπιση του χριστιανισμού.Συγκεκριμένα,η Εφημερίδα *Ακρόπολις* αναφέρει «Η γλώσσα η Ελληνική[...] είναι η γλώσσα την οποίαν ο Θεός δις εμφαντικώταταμετεχειρίσθη [...]» και ότι η Παλαιά Διαθήκη μεταφράστηκε «κατά τρόπον ακατανόητον,κατά τρόπον αυτόχρημα θεόπνευστον».¹⁸⁷Αυτές οι αναφορές δηλώνουν, κατά την Ρ.Σταυρίδη-Πατρικίου, άμεση σύνδεση με τα Ευαγγελιακά.

Η πλευρά των καθαριστών δημιούργησε μετά τα Ευαγγελιακά επίσης, δικό της σύλλογο, ο οποίος ονομαζόταν «Σύλλογος της υπέρ των πατρίων αμύνης», αποτελούνταν από ανώτατους υπάλληλους της εκπαίδευσης και αντιμετώπιζαν και καθαρεύουσα ως πατριωτικό ιδανικό. Στην πρώτη της πανηγυρική συνεδρία, διακήρυξε για την γλώσσα του Ελληνικού λαού πως είναι «παρηβηκυία και ρύσση πανεθνούς Αφροδίτης ιερόδουλος, εκμανώς σπαργωσα, μεθ'υπερηφάνου αναιδειας επιδεικνύουσα τα καταρρακωθεντα υπό των της ημερας δεσποτων πατρωα ιματια, επιπτυσσουσα ταυτα

---

¹⁸⁴Ρ. Σταυρίδη - Πατρικίου, «Οι φόβοι ενός αιώνα», Αθήνα 2008, σ.120

¹⁸⁵ Γ.Ν.Χατζιδάκης, *Περί του γλωσσικού...*, σ.39.

¹⁸⁶Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής,Συνεδρίαση ΜΒ' της 27ης Φεβρουαρίου 1907,σ.421. στο Ρ. Σταυρίδη - Πατρικίου, *Οι φόβοι ...*,σ.94

¹⁸⁷Εφ.Ακρόπολις,1η Μαρτίου 1907,σ.3, στο. Σταυρίδη - Πατρικίου, *Οι φόβοι ...*,ό.π., σ. 94.

προς κάλυψιν της γυμνώσεως αυτής, δι' ὧν, παρ' ἐκάστου ἐκείνων ἐδωροφορήθη ρακῶν, δια τουρκικοῦ φερετζέ, δια βουλγαρικοῦ ἀμπά, δια φραγκικοῦ φύκους και ψιμμυθίου εν οἷς πᾶσι μετ' αἰσχύνης βλέπει εαυτὸν συγκυλινδούμενον της ἀσπίλου ἐλληνίδος ο πάλλευκος χιτῶν». ¹⁸⁸

Ἀπὸ την ἄλλη, οἱ ἐκπρόσωποι του δημοτικισμοῦ συγκρότησαν κίνημα, ἀπόδειξη του οποίου εἶναι ἡ δημιουργία πολλῶν συλλόγων ὅπως ἡ «Ἐθνικὴ Γλῶσσα» (Ἀθήνα 1905), το «Ἀδελφάτο της Δημοτικῆς» (Κωνσταντινούπουλη 1905), ο «Σολωμός» (Χανιά, 1908 και Ἡράκλειο, 1909), ο «Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος» (Ἀθήνα 1910), ἡ «Φοιτητικὴ Συντροφιά» (Ἐθνικὸ και Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο 1910) και ἐκδοσὴ περιοδικῶν ὅπως *Ὁ Νουμάς* (1903-1931) και ἡ ἐκδοσὴ του *Δελτίου του ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου* (1911-1924). ¹⁸⁹

Ὁ Τριανταφυλλίδης υπογραμμίζει στα *Ἄπαντά* του πως το ἀποτύπωμα των Εὐαγγελιακῶν ἦταν διττό. «Χωρὶς ἀμφιβολία δόθηκε τότε ἴσια ἴσια ἀφορμὴ να προσέξουν περισσότερο το ζήτημα της δημοτικῆς και να διαφωτιστοῦν. Ἀπὸ το ἄλλο ὅμως μέρος, θολώθηκε για δεκαετίες ἡ κρίση του ἐλληνικοῦ κοινού για το ἔργο του Πάλλη και ζημιώθηκε και ο δημοτικισμὸς στα πρώτα του βήματα - καθὼς ἄλλωστε συγχύστηκε και ἀργότερα σε διάφορες ἐποχές, με ξένες του κάθε φορὰ κινήσεις και θεωρίες.» ¹⁹⁰ Πράγματι, ἡ πιεστικὴ κατάσταση με την οποιᾶ κλήθηκαν να ἀναμετρηθοῦν οἱ δημοτικιστὲς λειτούργησε σε κάποιες περιπτώσεις και προωθητικά για την οργάνωση του δημοτικισμοῦ. Παράλληλα ἡ ἔντεχνα καλλιεργούμενη γλωσσικὴ «μυθολογία» τοποθετεῖ τους δημοτικιστὲς στο περιθώριο της κοινωνίας και τους ἀναγκάζει διαρκῶς να ἀμύνονται ἀπέναντι στις υπερβολές των καθαρολόγων και να ἐξαντλοῦν τὴ δυναμικότητά τους με πράξεις και κείμενα ὄχι σπάνια ἀπολογητικοῦ χαρακτήρα, ἐνὼ στεροῦνται τὴ δυνατότητα να συσπειρωθοῦν και να διεκδικήσουν ἀντίστοιχα ἢ να ἐπιβάλλουν τις ἀπόψεις τους. ¹⁹¹

---

¹⁸⁸ Μ. Τριανταφυλλίδης, *Μνημόσυνα: Ψυχάρης, Πάλλης, Φωτιάδης*, Ἀθήνα 1939/1946, σ.26

¹⁸⁹ Ρ. Σταυρίδης - Πατρικίου, *Οἱ φόβοι...*, Ἀθήνα 2008, σ.120.

¹⁹⁰ Μανώλης Τριανταφυλλίδης, «Γλωσσικὸ ζήτημα και γλωσσοεκπαιδευτικὰ Β'. Ἀγῶνες για την ἐπιβολὴ της δημοτικῆς», *Ἄπαντα*, τ.Ε' 1981, σ.390.

¹⁹¹ Χαρίτος Χαράλαμπος, «Το Α.Δ.Π. και ἡ ἐποχὴ του», *Το Παρθεναγωγεῖο Βόλου, τ.Α.*, ΙΑΕΝ, Ἀθήνα:1989, σ.337.

Παράδειγμα αποτελεί η δράση του Αδελφάτου «Η Ανάσταση», μέλη του οποίου είναι, μεταξύ άλλων, ο Φώτης Φωτιάδης αλλά και ο Ψυχάρης και ο Πάλλης, το οποίο λειτούργησε υπό μυστικότητα το πρώτο διάστημα από το 1905 έως και το 1907, καθώς, όπως αναφέρεται και σε ένα εμβόλιμο πρακτικό τους, «τα πράγματα γινήκανε δύσκολα». Το Αδελφάτο δέχτηκε πίεση από πολλές πλευρές, τόσο από τις τούρκικες δυνάμεις καταστολής όσο και από τις ομάδες λογίων στην Πόλη, όπως ήταν ο «Φιλολογικός Σύλλογος». Κυκλοφορούσαν εκείνη την περίοδο οι ίδιες φήμες που είχαν έρθει στην επιφάνεια με την μετάφραση των Ευαγγελίου σχετικά με την σλαβική απειλή και τον χρηματισμό με ρούβλια των δημοτικιστών. Εκείνη την περίοδο μάλιστα, η εφημερίδα *Πρωία* στην Πόλη δημοσίευσε ονόματα δασκάλων που είναι οπαδοί του δημοτικισμού και προέτρεπε στην απόλυσή τους.¹⁹²

Ακόμα, σημαντικό απόηχο των «Ευαγγελιακών» αποτελούν τα «Ορεστειακά», τα οποία ήταν αιματηρά επεισόδια που έλαβαν χώρα στην Αθήνα από τις 16-19 Νοεμβρίου του 1903, με αφορμή την μετάφραση της *Ορέστειας* από τον Γεώργιο Σωτηριάδη και της παράστασής της από το Βασιλικό θέατρο σε σκηνοθεσία Θωμά Οικονόμου.¹⁹³ Όσον αφορά τα Ορεστιακά, η πολιτεία φαίνεται να διαχειρίστηκε τις ταραχές ερμηνεύοντάς τις ως προϊόν των προσωπικών κινήτρων του Μιστριώτη, πράγμα που φαίνεται και από την παρατήρηση του εισαγγελέα Μπενή-Ψαλτή για το θέμα «ο πρόεδρος της Εταιρείας προς παράστασιν αρχαίων δραμάτων προκάλεσεν ερεθισμόν και αταξίαν εις τους κόλπους ιδία των φοιτητών (ίσως διότι ενόμιζεν ότι το Βασιλικόν Θέατρον προώρισται μόνον διά παραστάσεις αρχαίων δραμάτων)». ¹⁹⁴ Στις 9 του μηνός, που ήταν μάλιστα και επέτειος των Ευαγγελικών, ο Μιστριώτης έβγαλε λόγο στην αίθουσα τελετών του πανεπιστημίου, μιλώντας σε φοιτητές και σε καθηγητές για το Γλωσσικό ζήτημα και για τα εθνικά ήθη τα οποία καλλιεργούνται μέσα από τους αρχαίους συγγραφείς το έργο των οποίων ακολούθησαν Βυζαντινοί λόγιοι. Η Ομιλία αυτή φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα ενθαρρυντική ως προς τα γεγονότα που ακολούθησαν. Συγκεκριμένα, ένας φοιτητής

---

¹⁹² Γιάννης Παπακώστας, *Ο Φώτης Φωτιάδης και το...*, σ.70

¹⁹³ Ελενα Πατρικίου, «Το Γλωσσικό Ζήτημα ως Πρόσχημα Ερμηνευτικής Απορίας», στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεστειακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σ.156

¹⁹⁴ Ο.π., σ.177.

βεβαίωσε πως οι φοιτητές δεν θα επιτρέψουν την βεβήλωση των «αριστουργημάτων της αρχαιότητας» όπως δεν επέτρεψαν και την βεβήλωση του Ιερού Ευαγγελίου.

Η μεταρρύθμιση του Συντάγματος του 1911 αντηχεί επίσης, τις κοινωνικοπολιτικές ζυμώσεις που επήλθαν μετά την όξυνση του γλωσσικού ζητήματος στα Ευαγγελιακά και τα Ορεστειακά. Ο Βενιζέλος, με την αναθεώρηση του 1911, κατόρθωσε να θεσπίσει θεσμούς «κράτους δικαίου». Ωστόσο, παρότι ο ίδιος ήταν υπέρμαχος της δημοτικής και προσπάθησε να αναχαιτίσει οποιαδήποτε νόμο για το γλωσσικό ζήτημα, τελικά δεν αρνήθηκε το άρθρο 107, «το οποίο κατοχύρωνε ως επίσημη γλώσσα του κράτους αυτή με την οποία συντάχθηκαν το πολίτευμα και τα κείμενα της ελληνικής νομοθεσίας», δηλαδή την καθαρεύουσα.¹⁹⁵ Η δημοτική ψηφίστηκε μόνο από 19 βουλευτές και το συγκεκριμένο άρθρο του Συντάγματος προκάλεσε έντονες αντιδράσεις, κυρίως από τον χώρο των δημοτικιστών, οι οποίοι μάλιστα κατηγόρησαν τον Βενιζέλο για προδοσία.¹⁹⁶

Οι παρακαταθήκες και ο συσχετισμός των κοινωνικών δυνάμεων που ανέδειξαν τα Ευαγγελιακά δεν έχει ανατραπεί ακόμα από τους δημοτικιστές, αλλά εξακολουθεί να κρίνει την πορεία των γεγονότων όσον αφορά την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και το γλωσσικό ζήτημα. Το επιχείρημα αυτό αποκρυσταλλώνεται στην πίεση την οποία δέχτηκε ο Βενιζέλος από τις συντηρητικές δυνάμεις της κοινωνίας, το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, την αντιπολίτευση, βουλευτές των φιλελευθέρων και του Τύπου, που τελικά οδήγησε στην ψήφιση του συνταγματικού άρθρου. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα, πως ακόμα βασικός πρωταγωνιστής και υποκινητής των αντιδράσεων είναι ο Μιστριώτης. «Οι περί προδοτών υπαινιγμοί και τα ξενικά ρούβλια απομένουσιν υποκειμενικάί όλως πεποιθήσεις του κ. Μιστριώτου, του οποίου δεν αμφισβητούμεν την ειλικρίνειαν αλλά δεν λησμονούμεν και τον φανατισμόν και την φιλολογικήν εχθρότητα προς τους αντιφρονούντας» αναγράφεται στην έκθεση

---

¹⁹⁵ Χατζηστεφανίδης, Θ. Δ. (1990). *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, 1821-1986* (2η έκδοση διορθωμένη), Αθήνα: Παπαδήμας, σελ.103. στο Μ. Μεγκίσογλου(2021), *Το Γλωσσο-εκπαιδευτικό ζήτημα στην Ελλάδα: Ανάμεσα στο Σύνταγμα του 1911 και την Εισαγωγή της Δημοτικής Γλώσσας το 1917*, διπλωματική εργασία, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, σ.18.

¹⁹⁶ Μ. Μεγκίσογλου(2021), *Το Γλωσσο-εκπαιδευτικό ζήτημα στην Ελλάδα: Ανάμεσα στο Σύνταγμα του 1911 και την Εισαγωγή της Δημοτικής Γλώσσας το 1917*, διπλωματική εργασία, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, σ.18.

της εξεταστικής επιτροπής της Βουλής για τα επεισόδια του 1911.¹⁹⁷ Η «Επιτροπή περί εννόμου αμύνης της Εθνικής Γλώσσας», η οποία είχε σχηματιστεί από τον Μιστριώτη εκείνη την περίοδο απέστειλε ψήφισμα στο όνομα της Φυλής, του Γένους και της Εθνικής Ενότητας, το οποίο ανέφερε ότι ήταν «επιτακτική ανάγκη να αναγραφεί εν αυτώ τω Συντάγματι διάταξις ότι η επίσημος γλώσσα του Κράτους είναι η Εθνική γλώσσα» και ακόμα ζητούσε να περιοριστούν οι ξένες γλώσσες και να απολυθούν από τα σχολεία οι δημοτικιστές εκπαιδευτικοί.¹⁹⁸

Ο Ψυχάρης συγκεκριμένα, στον Νουμά αναφέρει «Πρέπει νά σάς πώ,[...] πώς τό ζήτημα της Ελληνικής γλώσσας είναι σήμερα γιά τήν "Ελλάδα ζήτημα ζωής, κι από τήν αφορμή του ανεβοκατεβαίνουν υπουργεία, καθώς το είδαμε στα Ευαγγελιακά.Και ή εντύπωσή μου, ή, σωστότερα, ο φόβος μου είναι πώς ό κ. Βενιζέλος σαλεύει κάπως τις βάσιμες ελπίδες πού θεμελιώνονται άπάνου στην Πολιτεία του, και ίσα ίσα σε στιγμή πού είταν απαραίτητο καθαρά νά τήν πιστοποιήση τή γνώμη του.»¹⁹⁹Ο φόβος λοιπόν, κρίνεται εδώ και από τον Ψυχάρη πως είναι η αιτία που ο Βενιζέλος δέχεται να συζητήσει την πρόταση του Μιστριώτη, καθώς, όπως είχε δείξει η πρόσφατη ιστορία, το γλωσσικό ζήτημα ήταν ικανό να επικαθορίσει το πολιτικό σκηνικό. Μάλιστα, ο Βενιζέλος πρότεινε να προστεθεί στο άρθρο 1 του συντάγματος απαγόρευση σε «οποιαδήποτε μετάφραση της Αγίας Γραφής, χωρίς προηγούμενη έγκριση των εκκλησιών της Ελλάδος και της Κωνσταντινούπολης».²⁰⁰Αυτό, κατά την γνώμη του, ήταν αναγκαίο, διότι κάποιιοι υποκινούν την κοινή γνώμη και την εμφυτεύουν θρησκευτικούς και εθνικούς φόβους έχοντας πολιτικές σκοπιμότητες. Προφανώς, έναν από αυτούς θεωρεί και τον Μιστριώτη, καθώς τον κατονομάζει φανερά και μάλιστα τον

---

¹⁹⁷ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Η ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης και γλώσσας*, Αθήνα 2017, (ειδική έκδοση για την εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ), τ. Β', 1895-1967, σ. 35-38 στο Π.Ζαρμπαλά, (2022), *Ο Μιστριώτης(1840-1916) και η εμπλοκή του στο γλωσσικό ζήτημα. Αφετηρίες και προσδοκίες*, διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου,Καλαμάτα

¹⁹⁸ Άννα Φραγκουδάκη, 2007, «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις: Η μακρόχρονη σύγκρουση ανάμεσα σε δύο αντίπαλες εκδοχές του εθνικισμού». *Ομιλία στο συνέδριο του Ιστορικού Αρχείου του Πανεπιστημίου Αθηνών. «Πανεπιστήμιο και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές προσεγγίσεις»*. Αθήνα 7-8 Ιουνίου 2007, σελ.3. στο Μ. Μεγκίσογλου.ό.π., σ.18

¹⁹⁹ «Το γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα, Ο Μιστριώτης και το Έθνος, Τι λέει ο Ψυχάρης», *Ο Νουμάς 427*, (13.3.1911) σ.162

²⁰⁰ Σ.Παχουνδάκης, «ΗδημιουργίαδημόσιαςταυτότηταςτωνΕυαγγελικώνστηνΕλλάδαμέσω της παιδείας από το 1821 και μετά», στο https://www.eens.org/EENS_congresses/2010/Pachoundakis_Isidoros.pdf προσπελάστηκε στις 14-4-2024.

κατηγορεί πως έδρασε με σκοπό να διώξει από το Πανεπιστήμιο τους κ.Λάμπρον, Πολίτη και Χατζηδάκη, επειδή «δεν του ήταν αρεστοί».²⁰¹Έτσι, κατοχυρώνοντας το θρησκευτικό αυτό αίτημα, το οποίο ξεσήκωσε τόσες αντιδράσεις, θεωρεί πως βάζει ανάχωμα στις διαθέσεις αυτών των υποκινητών που εμπνέουν τεχνητούς θρησκευτικούς φόβους του λαού.

Την ίδια περίοδο, ωστόσο, συντελείται και η εκστρατεία κατά του Ανώτερου Παρθεναγωγείου Βόλου, το οποίο είχε ιδρύσει ο Αλέξανδρος Δελμούζος το 1908 και είχε εφαρμόσει σε αυτό προοδευτικές εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, όπως την χρήση της δημοτικής για την διδασκαλία των μαθημάτων. Η σύμπτωση της εκστρατείας αυτής με την συζήτηση για το άρθρο 107 του Συντάγματος και την ανάπτυξη του ευρύτερου κλίματος εναντίον των «μαλλιαρών», καθώς και η αφορμή ενός επεισοδίου που υπήρξε ανάμεσα στον Δεσπότη Γερμανό και στην καθηγήτρια Χρηστάκου, την οποία κατηγορήσε για αντιθρησκευτική στάση. Τα επιχειρήματά του ήταν πως, όταν παρακολούθησε το μάθημα, του υπέδειξαν να καθίσει πίσω από τις μαθήτριες, ότι στο σχολείο δεν εκτελείται η πρωινή προσευχή και μάλιστα η καθηγήτρια προέβαλλε παιδαγωγικούς λόγους, ότι δεν του φίλησε το χέρι και τέλος ότι τον εξύβρισε.²⁰²

Το περιστατικό προκάλεσε έντονη δυσαρέσκεια, σε σημείο όπου ξεσηκώθηκε ο τοπικός τύπος, η εφημερίδα *Κήρυξ* εναντίον του Ανώτερου Παρθεναγωγείου και η *Θεσσαλία* υπέρ του, εκκλησιαστικοί παράγοντες και ο δήμος. Ο Επίσκοπος καταγγέλλει το αιρετικό σχολείο, ενώ ο μητροπολίτης Τρίκκης και Σταγών παραγγέλλει στον μητροπολίτη της Δημητριάδος: «Πατάξατε την ασεβή και αντεθνικήν εργασίαν».²⁰³

Ο Μητροπολίτης Γερμανός παρουσιάζεται ως υπέρμαχος στον αγώνα εναντίον των δημοτικιστών και συμπαρατάσσεται με τον ηγέτη των Αθηναίων «γλωσσαμυντόρων» Γεώργ. Μιστριώτη. Σ' επιστολή του πρώτου στο δεύτερο (με ημερομηνία 28.2.1911) γράφονται μεταξύ άλλων: «...Ευχαρίστως πληροφορώ [υμάς ότι] πνευματικόν μου

---

²⁰¹ «Το ζήτημα στη Βουλή» *Ο Νουμάς* 427, (13.3.1911), σ.171-172

²⁰² Ιωάννα Σκριβάνου(2008), *Οι κοινωνικές αντιστάσεις στις πρώτες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 20ου αιώνα*, διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σ.25

²⁰³ Χαράλαμπος Γ.Χαρίτος *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*, τ.Α', Αθήνα 1989, σ.281-82

ποίμνιον εξηγέρθη εναντίον χυδαϊστών, οίτινες ίδρυσαν Ανώτερον Παρθεναγωγείον, όπου υπονομεύεται η εθνική γλώσσα και θρησκεία...»²⁰⁴

3.2 Πολιτικές Συνέπειες

Τα γεγονότα των Ευαγγελιακών ακολούθησαν αξιοσημείωτες συνέπειες στην πολιτική ζωή της χώρας. Από την μελέτη του τύπου της εποχής προκύπτει ένας πολυκεραματισμός σε θεωρίες απόδοσης της ευθύνης της αιματηρής εκείνης σύγκρουσης. Συγκεκριμένα, οι φοιτητές διαδίδουν μέσω των εφημερίδων *Εμπρός* και *Πρωία* πως ρίχτηκαν σφαίρες από το κτήριο του Υπουργείου Οικονομικών,²⁰⁵ ενώ από την άλλη πλευρά η εφημερίδα *Ακρόπολις* δημοσιεύει την ανακοίνωση του υπουργείου που διαψεύδει τον εν λόγω ισχυρισμό.²⁰⁶ Ο τύπος της εποχής χωρίζεται κατά κύριο λόγο σε δύο πλευρές, αυτή η οποία αποδίδει μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης στον Μητροπολίτη Προκόπιο και σε αυτήν που το αποδίδει στην κυβέρνηση. Στο άρθρο της με τίτλο «Απέλθετε» η εφημερίδα *Καιροί* καλεί την κυβέρνηση να παραιτηθεί τονίζοντας τον πυροβολισμό από το κτήριο του υπουργείου.²⁰⁷ Στην ίδια κατεύθυνση η εφημερίδα *Πρωία* στο άρθρο της «Εις το Χάος» κατηγορεί φανερά την κυβέρνηση αναφέροντας πως οι δολοφονίες των Ευαγγελιακών διεπράχθησαν από το υπουργείο, τα όργανα εξουσίας και με τις διαταγές αυτών.²⁰⁸ Η *Ακρόπολις* προεξοφλεί στο άρθρο της «Η Θέσις της Κυβερνήσεως» την πτώση της κυβέρνησης και του πρωθυπουργού Θεοτόκη, καθώς, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της, η αδυναμία της να καταπνίξει το κίνημα αυτό αποτελεί την κορύφωση σε μία σειρά από ατασθαλίες και λανθασμένους χειρισμούς. Τονίζει μάλιστα, πως δεν έχει την έκφραση της λαϊκής εμπιστοσύνης και «αν υπάρχουν οι υποστηρίζοντες αυτή, τούτο γίνεται υπέρ της δημοσίας τάξεως, διότι θα ήτο κίνδυνος μέγας δια την ύπαρξιν μας ως Κράτους Συνταγματικού αν μετά μίαν ούτω προκαλουμένην οχλοβοήν επήρχοντο υπουργικάί κρίσεις». Από την άλλη όμως, δεν στηρίζει ούτε την αντιπολίτευση, διότι κρίνει αρνητικά την στάση του αρχηγού της Δηλιγιάννη. Ο λόγος

---

²⁰⁴ Ο.π., σ.275

²⁰⁵ *Εμπρός* 1810 (10.11.1901), 4. και *Πρωία* 1871 (10.11.1901)

²⁰⁶ *Ακρόπολις* 7077 (10.11.1901), 3.

²⁰⁷ «Απέλθετε!», *Καιροί* 4582 (10.11.1901), 1.

²⁰⁸ «Εις το χάος», *Πρωία* 1871 (10.11.1901), 1.

είναι ότι πρότεινε υπομονή και σύνεση, αλλά μετά τα αιματηρά γεγονότα κατέληξε στο συμπέρασμα πως κακώς διαχειρίστηκε το ζήτημα η κυβέρνηση, σε αντίθεση με τον Δ. Ράλλη, βουλευτή της αντιπολίτευσης, που ήδη από τις διαδηλώσεις των φοιτητών κάτω από τα γραφεία των τύπων πρότεινε την άμεση καταστολή της εξέγερσης.²⁰⁹

Η εφημερίδα *Εμπρός* κρατάει πιο μετριοπαθή στάση, ζητώντας την παραίτηση της κυβέρνησης αλλά θεωρώντας κυρίαρχο υπεύθυνο τον Μητροπολίτη Προκόπιο και κάνοντας παράλληλα αυστηρή κριτική στην αντιπολίτευση. Στο άρθρο της «Το μέγα ζήτημα» αναφέρει «Μετά τὴν παραίτησιν τοῦ Μητροπολίτου θὰ καταστήσῃ πλήρη τὴν ἐθνικὴν ἱκανοποίησιν ἢ παραίτησις τῆς κυβερνήσεως. Ἀλλὰ ἐκεῖνο, ὅπερ ἤρχισε νὰ προξενῇ ἀνέκφραστον ἀπογοήτευσιν, εἶνε τὸ γεγονὸς, ὅτι εὐρέθησαν πολιτικοὶ ἄνδρες πρόθυμοι νὰ ἐκμεταλλευθῶσι τὸ ἐθνικώτατον τοῦτο ζήτημα. Καὶ ἠκούσαμεν χθὲς ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τοῦ κ. Δηλιγιάννη οὐχὶ λόγους κατευνασμοῦ καὶ γαλήνης, ἀλλὰ λόγους ἐρεθισμοῦ καὶ ἀντιδράσεως».²¹⁰ Τον Προκόπιο ως κυρίαρχο υπαίτιο θεωρεῖ η εφημερίδα *Εστία*, λόγω του ότι ἔδωσε τὴν ἄδεια τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν βασίλισσα Όλγα καὶ δὲν συνεκάλεσε τὴν Ἱερά Σύνοδο σε σύσκεψη προκειμένου νὰ ηρεμήσει καὶ νὰ καθησυχάσει τόσο τὰ πλήθη ὅσο καὶ τὴν ἐπιθετικὴ ἀρθρογραφία. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Διότι εἰς τὸ πείσμα του, εἰς τὴν στενοκεφαλὴν τοῦ, εἰς τὴν ὑπόδουλον θέλησίν του, ὀφείλονται τὰ πάντα»²¹¹.

Στις 10 Νοεμβρίου συγκαλεῖται διαδικασία τῆς Βουλῆς ἡ ὁποία μάλιστα λήγει με ψήφο ἐμπιστοσύνης υπὲρ τῆς κυβέρνησης με 109 ψήφους υπὲρ ἀπὸ τοὺς 203 ψηφίσαντες καὶ 7 που ἀρνήθηκαν τὴν ψήφο. Ἡ διαδικασία περιφρουρεῖται καὶ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ ἀπὸ τὸν στρατὸ καὶ τοὺς πεζοναύτες, καθὼς καὶ πλῆθος λαοῦ εἶχε συγκεντρωθεῖ ἐξω ἀπὸ τὴν Βουλὴν.²¹² Στὴν διαδικασία αὐτὴ ὁ Θεοτόκης ἀρνήθηκε πὼς ἔδωσε ἐντολὲς νὰ πυροβολήσουν ἀστυφύλακες ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, παραδέχτηκε πὼς μονάχα δόθηκε ἐντολὴ νὰ ἐκπυρσοκροτήσῃ ὁ στρατὸς με ἄδειες σφαίρες, ἔτσι ὥστε νὰ φοβηθεῖ

---

²⁰⁹ *Ἀκρόπολις* 7078 (11.11.1901).

²¹⁰ «Το μέγα ζήτημα», *Εμπρός* 1810 (10.11.1901), 1.

²¹¹ «Ο Μητροπολίτης», *Εστία* 253 (9.11.1901), 1.

²¹² «Ἡ Κατάστασις ἐν Ἀθῆναις-Θυελλῶδεις συζητήσεις εἰς τὴν Βουλὴν-Ψήφος Ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴν Κυβέρνησιν», *Εμπρός* 1811 (11.11.1901), 1.

το πλήθος. Στην υπερασπιστική του γραμμή ήταν πως έδειξε μεγάλη ανοχή προς τους εξεγερθέντες και πως μέρος από αυτούς που επέμεναν να πάνε ξανά προς τον Μητροπολίτη και επιτέθηκαν στον στρατό είχαν πολιτικές σκοπιμότητες και επιθυμούσαν να δημιουργήσουν ταραχές. Βασική αιτία της εξέγερσης θεωρεί πως είναι η ιδέα που διαδόθηκε πως η μετάφραση έχει σκοπό να αλλάξει την θρησκεία του Έλληνα, να αφαιρέσει τον Εθνισμό του και να τον κάνει υπόδουλο στον Σλάβο, κατηγορίες που απ' ότι φαίνεται θεωρεί πως δεν ισχύουν.²¹³ Σε αυτό συνηγορεί και ο Υπουργός Εκκλησιαστικών Αθ. Ευταξίας, διότι πριν την μετάφραση του Πάλλη είχε γίνει δεχτή από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και την Ιερά Σύνοδο η μετάφραση του συλλόγου «Ανάπλασης».²¹⁴ Επίσης, προσπάθησε να απαλείψει την καχυποψία που υπήρχε προς την Βασίλισσα Όλγα ως προς το ότι αποτελούσε δάκτυλο των Ρώσων, επαινώντας το έργο της και την ευρύτερη στάση της και τονίζει πως η Όλγα δεν ονειρεύεται ο γιος της να γίνει βασιλιά της Ρωσίας αλλά μίας μεγαλύτερης Ελλάδας²¹⁵. Ακόμα, επιρρίπτει όλες τις ευθύνες για την μετάφραση της Βασίλισσας στον μητροπολίτη Προκόπιο, διότι θεωρεί ότι αυτός είχε το καθήκον να την αποτρέψει.²¹⁶ Υπερασπίζεται, έτσι την βασίλισσα καθολικά, έναντι όλων των κατηγοριών που της προσάπτουν και προσπαθώντας να αποτινάξει το μερίδιο ευθύνης και από πάνω του ισχυρίστηκε πως η Κυβέρνηση δεν γνώριζε για την ύπαρξη αυτή.²¹⁷ Η αντιπολίτευση, τόσο ο Δηλιγιάννης όσο και ο Ράλλης, κατέκριναν την Κυβέρνηση για την ολιγωρία της και την καθυστερημένη διευθέτηση του ζητήματος που δείχνει έλλειψη πολιτικού ενδιαφέροντος για τα εθνικά ζητήματα. Στις 11 Νοεμβρίου, ο Θεοτόκης ανακοινώνει στον βασιλιά την παραίτησή του, έτσι ώστε να ανατεθεί σε άλλη Κυβέρνηση η τακτική ανάκριση για την ανεύρεση των αιτιών των γεγονότων στην οδό

---

²¹³ «Η Κατάσταση εν Αθήναις-Θυελλώδεις συζητήσεις εις την Βουλήν-Ψήφος Εμπιστοσύνης προς την Κυβέρνησιν», *Εμπρός* 1811 (11.11.1901), 2

²¹⁴ «Η Μεγάλη Ηθική Ικανοποίησης της «Ακροπόλεως»» *Ακρόπολις*, 7079, 2.

²¹⁵ Εμμ. Κωνσταντινίδης, «Τα Ευαγγελικά...», σ. 244-249

²¹⁶ «Ο λόγος του Πρωθυπουργού», *Σκριπ* 2242 (11.11.1901), 2.

²¹⁷ *Ο.π.*, σ. 3.

Κοραή, για λόγους αμεροληψίας²¹⁸ και ο βασιλιάς διορίζει τον Αλ. Ζαΐμη για να σχηματίζει καινούργια Κυβέρνηση.²¹⁹

Η γενική αντιμετώπιση του τύπου της εποχής δέχεται θετικά το γεγονός της παραίτησης και του διορισμού της καινούργιας Κυβέρνησης από τον βασιλιά, παρότι δεν πληροί τις προϋποθέσεις της πλειοψηφίας της βουλής. Το *Άστυ* συγκεκριμένα αναφέρει «Ο κ. Θεοτόκης, επαληθεύων την εις τον χαρακτήρα εκτίμησιν του, ηθέλησε να διευκολύνη την θέσιν των πραγμάτων, υποβάλλων την παραίτησιν του, παρά τας προτροπάς του βασιλέως να παραμείνει εις την εξουσίαν» και ακόμα αναφέρει «κατ' αρχήν δεν θα υπαρξή νομοταγής ειλικρινής, χρηστός πολίτης, όστις δεν θα παράσχη ακέραιαν την υποστήριξιν του εις την νέαν Κυβέρνησιν δια να επαναφέρη την πρωτεύουσαν εις την τροχίαν της νομιμότητος, από της οποίας προ οχτώ ημερών εντελώς εξήλθεν».²²⁰ Το *Σκρίπ* επίσης, αναφέρει πως, αν και είναι αντίθετο του Συντάγματος να ανατρέπονται Κυβερνήσεις που χαίρουν την πλειοψηφία της Βουλής, ωστόσο αυτό αποτελεί την μόνη λύση, καθώς έχει χάσει την εμπιστοσύνη του λαού. Έπειτα, εξαίρει τον Θεοτόκη για την αυταπάρνησή του, αφού παρέδωσε την εξουσία χωρίς σκηνές όπως έκανε παλιότερα ο Δηλιγιάννης, όπως μας ενημερώνει η εφημερίδα.²²¹ Φαίνεται πως αυτό που αποτελεί κυρίαρχη ανησυχία είναι πώς θα επανέλθει η Ελλάδα σε τροχιά πολιτικής σταθερότητας.

Η *Ακρόπολη* ωστόσο, δεν φαίνεται να κρατάει τόσο ανεπιφύλαχτα θετική στάση απέναντι στην εκλογή του Ζαΐμη. Θέτει το ζήτημα της συνταγματικότητας της ληφθείσας από τον βασιλιά απόφασης, καθώς ο Ζαΐμης διέθετε λιγότερη κοινοβουλευτική δύναμη απ' ό,τι ο Δηλιγιάννης. Συγκεκριμένα, δεν παίρνει ξεκάθαρη τοποθέτηση υπέρ την εντολής του βασιλιά και αντιθέτως φιλοξενεί συνέντευξη στο πρωτοσέλιδο της του βουλευτή των θεοτοκικών Ρεπούλη, στον οποίο έθεσαν ερωτήματα σχετικά με τον λόγο εκλογής του Ζαΐμη και όχι του Δηλιγιάννη και με την

---

²¹⁸ «Ο Πρωθυπουργός εις τ' Ανάκτορα» *Το Άστυ* 3987 (12.11.1901), 1.

²¹⁹ «Τα Χθεσινά –Η Παραίτησις της Κυβερνήσεως-Διατί ο Κοσ Θεοτόκης Εγκατέλειψε την Εξουσίαν-Η Πρόσκλησις του Κου Αλ. Ζαΐμη-Ο Σχηματισμός του νέου Υπουργείου-Συνεντεύξεις μετά Πολιτικών Προσώπων», *Ακρόπολις*, 7079 (12.11.1901), 1.

²²⁰ «Η Παραίτησις», *Το Άστυ* 3987 (12.11.1901), 1.

²²¹ «Η Λύσις», *Σκρίπ* 2244 (13.11.1901)

συνταγματικότητα αυτού. Επίσης, φιλοξενεί τις γνώμες των Δηλιγιαννικών βουλευτών σε σχέση με το γεγονός, οι οποίοι μάλιστα υποστήριζαν πως η παραίτηση του Θεοτόκη αποτελούσε ξεκάθαρη δική τους επιτυχία και πως η επιλογή του Ζαΐμη θα συνεχίσει την καταστροφική πολιτική του Θεοτόκη, καθώς πολλοί υπουργοί του υποστήριζαν τον Θεοτόκη.²²² Ο Κωνσταντινίδης μάλιστα, αναφέρει πως ο λόγος που δόθηκε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Ζαΐμη είναι επειδή τον προτιμούσε ο βασιλιάς και είχε την ίδια γνώμη και ο Θεοτόκης.²²³

Ο βασιλιάς διατύπωσε την γνώμη του για την συμμετοχή της Αντιπολίτευσης στα γεγονότα στον Γάλλο πρέσβη d'Ormesson και φαίνεται καθαρά πως θεωρεί ως υπεύθυνους του «Δηλιγιαννικούς» και τους «Δραγουμικούς», διότι εκμεταλλεύτηκαν την μετάφραση για να ρίξουν την κυβέρνηση Θεοτόκη.²²⁴

Η Εφημερίδα *Καιροί* αναφέρει σε άρθρο της, στις 13 Νοέμβρη, το ζήτημα του Ευρωπαϊκού Τύπου, ο οποίος, όπως δηλώνει η ίδια, είχε εξαπολύσει «εθνοκτόνα μικρόβια». Η εξέγερση, κατά τους *Καιρούς*, δεν μπορεί να συσχετιστεί με τις αντίστοιχες εξεγέρσεις στην Ευρώπη των κομμουνιστών ή των αναρχικών αλλά υποκινείται από ιερά κίνητρα της άμυνας της βεβήλωσης της γλώσσας και της θρησκείας του λαού.²²⁵

Στη 1 Οκτωβρίου του 1902, έναν χρόνο σχεδόν δηλαδή μετά τα επεισόδια, εκδίδεται και το βούλευμα των ταραχών του Ευαγγελίου. Σύμφωνα με αυτό, παραπέμπονται στο κακουργιοδικείο οι αστυφύλακες Σπανός, Σγούρος, Μπιτσάκος και Ιωάννου με την κατηγορία της «αναιρέσεως», καθώς και οι Καχράνος, Σκούταρης, Μπογράκος, Πολυχρονόπουλος για αντίσταση κατά της Αρχής και τέλος ο φοιτητής Δρακόπουλος ως υπαίτιος ανθρωποκτονίας. Η ευθύνη σε μεγάλο ποσοστό δίνεται σε ομάδα πολιτών κατώτερης κοινωνικής τάξης και αέργων, που αποσπάστηκε από τους υπόλοιπους διαδηλωτές και αυτοβούλως προσπάθησε να περάσει μέσα από τις τάξεις των

---

²²² «Διατί δεν εκκλήθη ο Κοσ Θ.Π.Δηλιγιάννης-Τι λέγουν οι Βουλευται-Η γνώμη των Θεοτοκικών-Τι λέγει ο κ Εμμ.Ρεπούλης» *Ακρόπολις* 7079 (12.11.1901),1.

²²³ Εμμ.Κωνσταντινίδης, «*Τα Ευαγγελικά...*», σ.244-249

²²⁴ Καίτη Αρώνη-Τσιγλή, «Τα Ευαγγελικά κατά την άποψη της Ευρωπαϊκής διπλωματίας», στο *Ευαγγελικά (1901) – Ορεσειακά (1903). Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σ. 193-194

²²⁵ «Οι Ξένου», *Καιροί* 4383(13.11.1901),1.

στρατιωτών με βρισιές, λιθοβολισμούς και πυροβολισμούς για να φτάσει στο Μητροπολιτικό Μέγαρο. Ο στρατός, σύμφωνα με την απόφαση, έδειξε μεγάλη ανοχή και χειρίστηκε την κατάσταση σωστά, αλλά οι κατηγορούμενοι αστυφύλακες παραβίασαν τα καθήκοντα τους, καθώς τον ρόλο της αποκατάστασης της τάξης τον έφερε ο στρατός. Αναφορικά με τους πυροβολισμούς από το παράθυρο του Υπουργείου Οικονομικών, το βούλευμα δεν παίρνει ξεκάθαρη θέση λόγω των αντιφάσεων των υπαρχόντων μαρτυριών. Ένας από τους μάρτυρες, που αρνείται πως υπήρξαν πυροβολισμοί, ήταν μάλιστα και δικαστής. Τέλος, ένας στοιχείο που συνηγορεί κατά το βούλευμα στην αδυναμία απόφασης σχετικά με το γεγονός είναι το ότι όλες οι ανθρωποκτονίες ευθύνονται σε πυροβολισμούς προερχόμενους από το ίδιο επίπεδο και πως για πολλές από αυτές ευθύνονται πολίτες.²²⁶

Το βούλευμα προκάλεσε αντιδράσεις από την πλευρά των φοιτητών, καθώς θεώρησαν πως είναι άδικο και δεν κατονομάζει τους πραγματικούς υπεύθυνους των επεισοδίων. Κατά συνέπεια, οι φοιτητές προχωρούν σε συγκέντρωση στις 2/10 στα Προπύλαια, όπου αποφασίζουν να αιτηθούν από την Πρυτανεία να ανακόψει το βούλευμα εις βάρος τους φοιτητή Δρακόπουλου, διότι δεν είχε συμμετάσχει ενεργά στις ταραχές, να υποβληθεί υπόμνημα προς την Κυβέρνηση για να μελετηθεί εκ νέου η δικογραφία, έτσι ώστε να φαίνονται οι πραγματικοί ένορκοι και, αν παρουσιασθεί ανάγκη, να γίνει έκκληση προς τον Λαό για να συγκροτηθεί καινούργιο συλλαλητήριο. Φαίνεται ότι κυρίαρχη είναι η ιδέα πως στο όνομα του φοιτητή που κατηγορείται άδικα, κατηγορείται το σύνολο των φοιτητών ως στασιαστές και υπεύθυνοι ανθρωποκτονιών. Στην συγκέντρωση αυτή επίσης, ειπώθηκαν ύβρεις κατά της Δικαιοσύνης και κατά της Αρχής. Τα αντανακλαστικά της Κυβέρνησης αυτήν την φορά ήταν άμεσα, καθώς έδωσε εντολή στην Πρυτανεία να προβεί σε ανακρίσεις και να απαγορεύσει οποιαδήποτε συγκέντρωση μπροστά από τα Προπύλαια.²²⁷

Η απόφαση της Πρυτανείας, μετά το πέρας των ανακρίσεων στις 5/11, ήταν η αποβολή του φοιτητή Αλεξίου, ο οποίος φάνηκε από τις μαρτυρίες πως προχώρησε σε εξύβριση του Εισαγγελέα Λυκουρέζου και ποινή αποβολής σε όποιον επιχειρεί να παρακινήσει

---

²²⁶ «Το Βούλευμα των Ταραχών του Ευαγγελίου τις 8^{ης} Νοεμβρίου», *Το Άστυ*, 4271, (1.10.1902), 1.

²²⁷ «Η Νυχτερινή Σύσκεψις των Φοιτητών-Αι ληφθείσαι αποφάσεις», *Το Άστυ*, 4273, (3.10.1902), 3.

ξανά συγκέντρωση μπροστά από τα Προπύλαια.²²⁸ Στο ίδιο πόρισμα, οδηγήθηκε και η δικαστική αρχή, η οποία έβγαλε απόφαση προφυλάκισης του Αλεξίου για εξύβριση της Δικαιοσύνης.²²⁹ Η στάση τόσο της Πρυτανείας όσο και του κρατικού μηχανισμού διαφοροποιείται σημαντικά από τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίστηκαν τις ταραχές των Ευαγγελιακών. Φαίνεται πως παίρνουν την επιλογή να επιβάλουν άμεσα την πειθαρχία στην νεολαία με αυστηρό και αποφασιστικό τρόπο, έτσι ώστε να καταστείλουν εγκαίρως το ρεύμα αντίδρασης που γεννήθηκε από την έκδοση της απόφασης.

Σημαντική υπήρξε και η επίδραση που είχαν τα Ευαγγελιακά στην σχέση της Πολιτείας με την Εκκλησία. Τα συντάγματα, μέχρι και το 1975, ορίζουν πλέον με ακρίβεια στα άρθρα τους που αφορούν την Εκκλησία πως απαγορεύεται κάθε μεταφραστική απόπειρα των Ευαγγελίων δίχως την έγκριση της Εκκλησίας. Για παράδειγμα, το σύνταγμα του 1911 αναφέρει : «το κείμενον των Αγίων Γραφών τηρείται αναλλοίωτον· η εις άλλον γλωσσικόν τύπον απόδοσις τούτου, άνευ προηγουμένης εγκρίσεως και της εν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, απαγορεύεται απολύτως».²³⁰

Ο Έλληνας Πρέσβης της Αγίας Πετρούπολης, Α.Τομπάζης, βλέπει με ανησυχία τα όσα συμβαίνουν στην Ελλάδα με την διασύνδεση της μετάφρασης με την Ρωσική πολιτική.Οι επίσημοι κύκλοι στην Ρωσία συζητάνε περί του θέματος και εκλαμβάνουν, σύμφωνα με τον Τομπάζη, το γεγονός αυτό ως εχθρική πολιτική απέναντι στην Ρωσία σε συνδυασμό με την προσέγγιση της Ρουμανίας από την Ελλάδα. Οι Ρώσοι πίστευαν πως οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών αναπτύχθηκαν με άξονα την δημιουργία ενός «αντισλαβικού, ειδικότερα αντιρωσικού μετώπου» και την συμμαχία με την Αυστρο-Ουγγαρία και την Γερμανία.²³¹Ο Κωνσταντινίδης επίσης, μεταφέρει τις πληροφορίες από τον Κορδάτο, που τις αντλεί από τις σημειώσεις του Κωνσταντίνου Τοπάλη, που έχουν χαθεί, υπουργού Δικαιοσύνης επί κυβέρνησης Ζαΐμη,²³² οι οποίες επιβεβαιώνουν

---

²²⁸ «Αι δηλώσεις της Πρυτανείας-Πέρας των Ανακρίσεων», *Το Άστυ*,4276, (6.10.1902),2.

²²⁹ «Αι ανακρίσεις», *Το Άστυ*,4276, (6.10.1902),2

²³⁰ Ε. Κωνσταντινίδης. *Τα Ευαγγελικά. Το πρόβλημα της Αγ. Γραφής εις την νεοελληνικήν και τα αιματηρά γεγονότα του 1901*, Αθήνα,σ.252

²³¹ Άντα Διάλλα, «Ευαγγελικά και Πανσλαβισμός:Παράδοξος συσχετισμός»,σ.47

²³² Ε.Κωνσταντινίδης. «Τα Ευαγγελικά...»,σ.265

πως η πριγκίπισσα Σοφία συνεργαζόταν με την γερμανική πρεσβεία για να εξυπηρετήσει τα γερμανικά συμφέροντα.²³³

Παρά όμως, το ήδη υπάρχον αντιδυναστικό ρεύμα λόγω της ήττας του 1897 και των κατηγοριών προς την Βασίλισσα Όλγα για την προαγωγή των ρωσικών συμφερόντων, φαίνεται πως η μοναρχία μένει αλώβητη έως κερδισμένη, ύστερα από τα γεγονότα των «Ευαγγελιακών». Οι κινήσεις που είχε κάνει με την περιοδεία του βασιλιά Γεωργίου στην Πελοπόννησο²³⁴ και την απεύθυνσή του στον συντηρητικό αγροτικό πληθυσμό, καθώς και η ανάδειξη του πρίγκιπα Κωνσταντίνου σε αρχηγό της Γενικής διοίκησης ως μέρος του εγχειρήματος αναμόρφωσης του στρατού, το οποίο ξεσήκωσε έντονες αντιδράσεις αλλά εν τέλει ψηφίστηκε στις 11 Μαρτίου του 1911,²³⁵ ισχυροποίησαν την θέση της βασιλείας, σε σύγκριση με τον κοινοβουλευτισμό που κλονίστηκε από τα «Ευαγγελιακά». Η παραίτηση μάλιστα του Θεοτόκη, η περιθωριοποίηση των αντιπολιτευτικών κομμάτων από τον Τύπο και η επιλογή της κυβέρνησης του Αλ.Ζαΐμη έδωσε την δυνατότητα στον δυναστικό λόγο να ισχυροποιηθεί.²³⁶

---

²³³Ο.π., σ.259-260

²³⁴ Νίκη Μαρωνίτη, «Εθνικός και Δυναστικός λόγος», στο *Ευαγγελικά (1901) – Ορεσσειακά (1903). Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σ.68

²³⁵Ο.π., σ.72.

²³⁶Ο.π., σ.68

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα Ευαγγελιακά αποτέλεσαν μία συμπύκνωση πολλών παραγόντων στο πεδίο της κοινωνίας. Βασικός παράγοντας είναι βέβαια, η οξύτατη αντιπαράθεση καθαριστών και δημοτικιστών, ωστόσο φλέγοντα ρόλο διαδραμάτισαν τα εθνικά ιδανικά και οι φόβοι της εποχής, σε μία συγκυρία που η ήττα του 1897 είχε προκαλέσει ρωγμές όσον αφορά την πίστη τόσο στον Βασιλιά όσο και στο πρότυπο της κοινοβουλευτικής και δημοκρατικής κυβέρνησης, καθώς και τις «τρικουπικές» εκσυγχρονιστικές μεταρρυθμίσεις. Η παράλληλη ανάδυση, από τον Κριμαϊκό πόλεμο έως το 1878, των σλαβικών κινημάτων, του βουλγαρικού εθνικισμού²³⁷ και το Συνέδριο του Βερολίνου στο οποίο «η Σερβία, το Μαυροβούνιο, η Ρουμανία και κυρίως η Βουλγαρία είχαν προνομαχική μεταχείριση από την πλευρά της νικήτριας Ρωσίας»²³⁸ δημιούργησαν τις συνθήκες ύπαρξης του αποκαλούμενου «πανσλαβισμού», της φοβίας δηλαδή ότι η Ρωσική Αυτοκρατορία, η οποία πατούσε με το ένα πόδι στην Ανατολή και με το άλλο στην Δύση, καθώς και τα σλαβικά έθνη τα οποία αυτή θα υποστήριζε, θα είχαν επεκτατικές βλέψεις προς τα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας τα οποία διεκδικούσαν οι Έλληνες. Όπως παρουσιάστηκε, οι εφημερίδες της εποχής καθώς και κάποιοι ακαδημαϊκοί ενίσχυαν την άποψη πως πίσω από την μετάφραση του Ευαγγελίου κρύβονταν τα ρωσικά ρούβλια και η Βασίλισσα Όλγα κατηγορήθηκε πως με την μετάφρασή της προωθούσε τα σλαβικά σχέδια.

Τα επιχειρήματα και των καθαριστών αλλά και των δημοτικιστών μέσα σε αυτήν την συγκυρία στοιχίζονται πάντα με γνώμονα την εθνική ανόρθωση και την Μεγάλη Ιδέα. Η ιστορική συνέχεια από την αρχαία Ελλάδα μέχρι την νεότερη αποτελεί κοινή παραδοχή τόσο για τον Γ. Χατζιδάκη όσο και για τον Γ. Ψυχάρη. Ο Χατζιδάκης ωστόσο αποδέχεται τον Καθαρισμό, διότι θεωρεί ότι η Κοινή γλώσσα του Μεσαίωνα έχει αναμειχθεί με ξενικά και ιδιωματικά στοιχεία, τα οποία δεν θα μπορούσαν να ευνοήσουν τον φωτισμό του γένους, πράγμα που είναι και το ζητούμενο. Από την άλλη, ο Ψυχάρης στο *Ταξίδι* μου αναφέρεται συνέχεια στην ανάγκη επέκτασης όχι μόνο των φυσικών συνόρων αλλά

---

²³⁷ Άντα Διάλλα, «Ευαγγελικά και Πανσλαβισμός: Παράδοξος συσχετισμός», σ.44

²³⁸ Ρένα Σταυρίδη Πατρικίου, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, σ.28

και των νοερών και στην άμυνα της πατρίδας, η οποία είναι όμως και άμυνα της δημοτικής.²³⁹

Η εθνική ιδεολογία συνδυάστηκε όμως από την πλευρά των δημοτικιστών με εκσυγχρονιστικές τάσεις, ιδιαίτερα όταν απέκτησε και αξιώσεις εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και συγκρότησε κίνημα στις αρχές του αιώνα. Οι εκσυγχρονιστικές μεταρρυθμίσεις τέθηκαν υπό αμφισβήτηση, μετά την ήττα του 1897 και την πτώση της κυβέρνησης Τρικούπη. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ξεχωρίζει η προσωπικότητα του Μιστριώτη, η οποία προβάλλει αναχρονιστικές και ξενοφοβικές αντιλήψεις σε σχέση με την «εισβολή» του Δυτικού παράγοντα στην ελληνική κοινωνία. Ενδεικτική είναι μάλιστα, και η δραστηριότητα του τύπου της περιόδου, πέρα από την *Ακρόπολη* και το *Άστυ*, που πυροδότησαν τα Ευαγγελιακά με κατηγορίες πως δήθεν η μετάφραση του Πάλλη είχε σκοπούς αντεθνικούς και αιρετικούς.

Επομένως, τα Ευαγγελιακά μέσα σε αυτήν την συγκυρία αποτέλεσαν απότοκο της συνολικότερης πάλης ανάμεσα στα συντηρητικά και στα προοδευτικά ρεύματα της κοινωνίας σε μία κρίσιμη περίοδο για τα εθνικά θέματα της χώρας. Ωστόσο, όπως τονίζει ο Ψυχάρης, η πραγματική αιτία που κρυβόταν πίσω από αυτά ήταν ο πόλεμος εναντίον της δημοτικής. Πράγματι, οι δημοτικιστές και η δημοτική αποτελούσαν τους κύριους εκπροσώπους του εκσυγχρονισμού και άρα, της απομάκρυνσης από την παράδοση, την ένδοξη αρχαιότητα και την στενή σύνδεση ακόμα του κράτους και της θρησκείας.²⁴⁰

Τα Ευαγγελιακά δημιούργησαν εμπόδια στην μετέπειτα δράση των δημοτικιστών, οι οποίοι, λόγω της μεγάλης «μυθολογίας» που απέκτησε το ζήτημα της μετάφρασης του Ευαγγελίου, των νέων φόβων που διέσπειρε ευρύτερα στην κοινωνία, ήρθαν αντιμέτωποι με σκληρότερες πολιτικές αντιπαραθέσεις αλλά και έναν λιγότερο ευνοϊκό κοινωνικό συσχετισμό. Δείγμα των παραπάνω αποτελούν τόσο τα Ορεστειακά, με πρωτοστάτη πάλι τον Μιστριώτη, όσο και τα «Αθεικά» του Βόλου, καθώς και η

---

²³⁹ Γ.Ψυχάρης, *Το ταξίδι μου*, σ.23

²⁴⁰ Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, «Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική», Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα στο https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_d2/08.html

οπισθοχώρηση του Βενιζέλου όσον αφορά το άρθρο 107 του Συντάγματος το 1911, παρόλο που υποστήριζε την δημοτική.

Η συζήτηση για την ελληνική γλώσσα απασχόλησε, μετά τα Ευαγγελιακά, πολλές φορές την Ελληνική Βουλή, η οποία όπως φαίνεται και το 1902 και το 1907 όρισε πως Ελληνική γλώσσα, δηλαδή η επίσημη γλώσσα του Κράτους, είναι η καθαρεύουσα. Μέσα σε αυτό το ασφυκτικό πλαίσιο, οι δημοτικιστές, οι κύριοι εκπρόσωποι των οποίων βρίσκονταν εκτός Ελλάδος, δημιούργησαν πολλούς Συλλόγους εντός και εκτός των ορίων του κράτους, ξεκίνησαν να χρηματοδοτούν τον *Νουμά* σε μία προσπάθεια να προπαγανδίζουν τις ιδέες τους και γενικότερα, προσπάθησαν να ασκήσουν έναν μαχητικό δημοτικισμό, προσανατολισμένο πλέον όχι μόνο στην λογοτεχνία, όπως γινόταν τον 19^ο αιώνα, αλλά κυρίως στην εκπαίδευση. Ο λόγος πλέον γίνεται ακόμα πιο πολιτικός, συνδέει την δημοτική με την ανάγκη της καθολικής μόρφωσης του έθνους καθώς όπως περιγράφει και η προκήρυξη του «Αδερφάτου η Ανάσταση»: «μονάχα μ' αυτή (...) θα ενωθούνε όλες οι κοινωνικές τάξεις σε κοινή εθνική ζωή».²⁴¹

Το πολιτικό σκηνικό ταραχτηκε επίσης πολύ από την κομβική σύγκρουση των Ευαγγελιακών. Σε μία κρίσιμη συγκυρία για την εθνική πολιτική, όπου η εμπιστοσύνη του λαού απέναντι στο κοινοβουλευτικό σύστημα και τους αντιπροσώπους του αλλά και στο πρόσωπο του βασιλιά είχε κλονιστεί, τα Ευαγγελιακά αποτέλεσαν ακόμη ένα ρήγμα απέναντι στην πολιτική σταθερότητα της χώρας, αφήνοντας εθνικούς φόβους, στερεότυπα και ανασφάλειες που επηρέασαν έκτοτε τον κοινωνικό σχηματισμό σε διάφορα γεγονότα, όπως ήταν για παράδειγμα ο φόβος για τα ρωσικά ρούβλια.

Ακόμα, τα Ευαγγελιακά προώθησαν σημαντικά την εξουσιαστική θέση του Βασιλιά έναντι των κοινοβουλευτικών δυνάμεων. Η πριγκίπισσα Όλγα μπορεί να κατηγορήθηκε για υποχθόνια υποστήριξη του «πανσλαβισμού», ωστόσο η κύρια ευθύνη αποδόθηκε στην κυβέρνηση Θεοτόκη και στον μητροπολίτη Προκόπιο, ενώ η Βασιλεία κατάφερε να ασκήσει μέσα από τις «μειοψηφικές κυβερνήσεις του Αλ. Ζαΐμη στα χρόνια

---

²⁴¹ Γιάννης Παπακώστας, *Ο Φώτης Φωτιάδης και...*, σ.73

1902-1905»²⁴² το πολιτικό της πρόγραμμα και να αποτελέσει μία σταθερή εξουσιαστική δομή.²⁴³

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. Φ.Ε.Κ. 23 Ιουλίου / 4 Αυγούστου 1833, αρ. 23, τχ. Α
2. «Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής», Συνεδρίαση ΜΒ' της 27^{ης} Φεβρουαρίου 1907
3. Αλληλογραφία
Ψυχάρης προς Πάλλη [456-457] 14/12/1899
Ψυχάρης προς Πάλλη [469-472] 17/3/1900
Ψυχάρης προς Πάλλη [472-475] 18/3/1900

ΑΡΘΡΑ - ΒΙΒΛΙΑ

1. Αρώνη-Τσιχλη Καίτη, «Τα Ευαγγελικά κατά την άποψη της Ευρωπαϊκής διπλωματίας» στο *Ευαγγελικά (1901) – Ορεσטיακά (1903). Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005.
2. Βάμβας Νεόφυτος, *Σύντομος απάντησις περί της ανάγκης της μεταφράσεως των ιερών Γραφών Υπό του αιιδίμου Νεοφύτου Βάμβα*, Εν Αθήναις Τύποις, Λακωνίας 1889
3. Βερεβή Αλκηστις, «Ευαγγελικά και Ορεσטיακά, Το χρονικό των γεγονότων» στο *Ευαγγελικά (1901) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005
4. Βερναρδάκης Δημήτρης, *Ψευδαπτικισμού έλεγχος Ητοι Κ. Σ. Κόντου γλωσσικών παρατηρήσεων αναφερομένων εις την νέαν ελληνικήν γλώσσαν ανασκευή*, Τύποις του αυστρουγγρικού Λόυδ, Τεργέστη 1884.
5. Brugman Karl, *Γραφή και δημοτική και το γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα*, μτφ. Λέκας Αρβανίτης, Αθήνα 1907.

---

²⁴²Νίκη Μαρωνίτη, «Εθνικός και Δυναστικός Λόγος», σ.68

²⁴³Ο.π., σ.75

6. Δημαράς Αλέξης, «Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Η ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης και γλώσσας», Αθήνα 2017, (ειδική έκδοση για την εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ), τ. Β΄, 1895-1967, σ. 35-38 στο Παναγιώτα Ζαρμπαλά, (2022), *Ο Μιστριώτης(1840-1916) και η εμπλοκή του στο γλωσσικό ζήτημα. Αφειρηίες και προσδοκίες*», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα
7. Δημαράς Θ. Κωνσταντίνος , *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Ίκαρος, Αθήνα 1987, σ.358, στο Βερεβή Αλκηστις, «Ευαγγελικά και Ορεσטיακά, Το χρονικό των γεγονότων» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεσטיακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005
8. Διάλλα Άντα «Ευαγγελικά και Πανσλαβισμός: Ο Παράδοξος Συσχετισμός;» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεσטיακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005
9. Ζαρμπαλά Παναγιώτα, *Ο Μιστριώτης(1840-1916) και η εμπλοκή στο γλωσσικό ζήτημα. Αφειρηίες και προσδοκίες*. διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα 2022
10. «Η Μετάφρασις του Ευαγγελίου, Υπόμνημα της Θεολογικής Σχολής προς την Ιεράν Σύνοδον», Αθήνα 1902,
11. Καζάζης Νεοκλής, *Η Μακεδονία και τα ελληνικά δίκαια. Δέκα διαλέξεις*, Αθήνησιν 1903
12. Καζάζης Νεοκλής, *Ο Κοινοβουλευτισμός εν Ελλάδι*, Αθήνα, τύποις «Πανελληνίου Κράτους», 1910,
13. Καλομενόπουλος Εμμανουήλ, *Εταιρεία της υπέρ των Πατρίων αμόνης: Το καταστατικόν και τα κηρύγματα αυτής*, Αθήνα 1902.
14. Καραβάς Σπύρος, «Η Μεγάλη Βουλγαρία και η «ΜΙΚΡΑ ΙΔΕΑ» στο *Εν Έτει...» 1878 και «Εν Έτει ...» 1922*, Αθήνα, Ίδρυμα Μωραΐτη, 2008.
15. Καρατζάς Σταμάτης, Καψωμένος Ερατοσθένης (επιμ.) *Από την αλληλογραφία των πρώτων δημοτικιστών: Ι. Γιάννη Ψυχάρη και Αργύρη Εφταλιώτη Αλληλογραφία, 716 γράμματα (1890-1923)*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 1988.
16. Κοντός Σ. Κωνσταντίνος, *Γλωσσικαί Παρατηρήσεις αναφερόμεναι εις την νέαν Ελληνικήν Γλώσσαν*, εκ των καταστημάτων Ανδρέου Κορομηλά, Εν Αθήναις 1882.
17. Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία του Γλωσσικού Ζητήματος*, Αθήνα 1973.
18. Κορδάτος Γιάννης, *Δημοτικισμός και Λογιωτατισμός. Κοινωνιολογική μελέτη του γλωσσικού ζητήματος*, Αθήνα 2 1974.
19. Krumbacher K., «Das Problem der neugriechischen Schriftsprache», στο Μ. Τριανταφυλλίδη, *Μνημόσυνα: Ψυχάρης, Πάλλης, Φωτιάδης*, Αθήνα 1939/1946.
20. Κωνσταντινίδης Εμμανουήλ, *Τα Ευαγγελικά. Το πρόβλημα της μεταφράσεως της Αγ. Γραφής εις την νεοελληνικήν και τα αιματηρά γεγονότα του 1901*, Αθήνα 1976.
21. Μαντζούτσος Αλέξανδρος, «*Η συνταγματική θέση της Εκκλησίας της Ελλάδος: επικρατούσα θρησκεία και δικαιώματα του ανθρώπου*», διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2014

22. Μαρωνίτη Νίκη, «Εθνικός και δυναστικός λόγος» στο Ευαγγελικά (1901)-Ορεστειακά (1903) *Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005.
23. Μεγκίσογλου Μαρία. «Το Γλωσσο-εκπαιδευτικό ζήτημα στην Ελλάδα: Ανάμεσα στο Σύνταγμα του 1911 και την Εισαγωγή της Δημοτικής Γλώσσας το 1917», διπλωματική εργασία, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2021 σ.18
24. Μιστριώτης Γεώργιος, *Ρητορικοί Λόγοι*, Αθήνα, 1903,
25. Μπέτσας Γιάννης, Χαραλάμπους Δημήτρης, «Είμεθα οι μόνοι θεματοφύλακες και κλειδοκράτορες των προγονικών κειμηλίων». Οι φοιτητές στην υπηρεσία της γλωσσικής καθαρότητας(1901) στο 6ο *Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης «Ελληνική γλώσσα και εκπαίδευση*.
26. Μπουγάς Νίκος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (1000 - 1977)*, εκδόσεις Σταφυλίδη, Αθήνα 1977.
27. Νίκας Σταύρος, «Το θρησκευτικό στοιχείο στη νεοελληνική δραματολογία (1850-1950)», διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Ναύπλιο 2016
28. Παπακώστας Γιάννης, *Ο Φώτης Φωτιάδης και το «Αδερφότο της Εθνικής γλώσσας»*, Εστία, Αθήνα 1989.
29. Πατρικίου Έλενα, «Το Γλωσσικό Ζήτημα ως Πρόσχημα Ερμηνευτικής Απορίας» στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεστειακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005
30. Πολίτης Λίνος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ΜΙΕΤ , 'Δ έκδοση Αθήνα: 1985
31. Psichari N. Jean «The Literary Battle in Greece» in Chiensis, *The Language question in Greece/three essays by J.N.Psichari and one by, H.Pernot translated into English by the French "Chiensis"*, Baptist Mission Press, Calcuta 1902.
32. Psichari N. Jean. "The Gospel Riots in Greece" in Chiensis, *The Language question in Greece/three essays by J.N.Psichari and one by, H.Pernot translated into English by the French "Chiensis"*, Baptist Mission Press, Calcuta 1902.
33. Ροΐδης Εμμανουή , *Τα Είδωλα*. 4ος τόμ. Άπαντα. Επιμ. 'Α. Αγγέλου, Ερμής, Αθήνα 1987.
34. Σιδέρης Γιάννης, *Το αρχαίο θέατρο στη νεα ελληνική σκηνή*, Ίκαρος [1976], στο Δ. Σπάθης «Ο σκηνοθέτης και η παράσταση της Ορέστειας στο βασιλικό Θέατρο», στο *Ευαγγελικά (1901) - Ορεστειακά (1903) Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005, σ.149-150
35. Σκριβάνου Ιωάννα, «Οι κοινωνικές αντιστάσεις στις πρώτες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 20ου αιώνα», διπλωματική εργασία, Αθήνα Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2008.
36. Σταυρίδη – Πατρικίου Ρένα, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Αθήνα 2008

37. Σταυρίδη-Πατρικίου Ρένα, «Παλαιές ιδέες και νέοι φόβοι», στο *Ευαγγελικά (1901) – Ορεσטיακά (1903). Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Αθήνα 2005
38. Σταύρου Θρασύβουλος (επιμ.), *Ψυχάρης, Εφταλιώτης, Πάλλης, Βλαστός*. Αθήνα, Αετός, 1956.
39. Σωτηρίου Γ., Μάτλη Λ., Λεονταρίδου Δ', *Φοιτητικές σελίδες του 1901*, Αθήνα 1902,
40. Τριανταφυλλίδης Μανώλης, «Γλωσσικό ζήτημα και γλωσσοεκπαιδευτικά Β'. Αγώνες για την επιβολή της δημοτικής», *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, τ. Ε, Θεσσαλονίκη 1981.
41. Τριανταφυλλίδης Μανώλης, «Γλωσσικό ζήτημα και γλωσσοεκπαιδευτικά Γ'. Δημοτικισμός και αντίδραση», στο *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, τ. Στ', Θεσσαλονίκη 1960
42. Τριανταφυλλίδης Μανώλης, *Ευαγγέλιο και Αττικισμός*
43. Τριανταφυλλίδης Μανώλης, *Μνημόσυνα: Ψυχάρης, Πάλλης, Φωτιάδης*, Αθήνα 1939/1946.
44. Τριανταφυλλίδης Μανώλης, «Ο Ψυχάρης και το γλωσσικό ζήτημα», *Νέα Εστία* 70, (15.11.1929).
45. Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, «Η ανορθωτική προσπάθεια του Χαρίλαου Τρικούπη», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. «Εκδοτική Αθηνών», τόμ. ΙΔ', Αθήνα, 1977.
46. Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι*, Κέδρος, Αθήνα 1977.
47. Φραγκουδάκη Άννα, «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις: Η μακρόχρονη σύγκρουση ανάμεσα σε δύο αντίπαλες εκδοχές του εθνικισμού», *Ομιλία στο συνέδριο του Ιστορικού Αρχείου του Πανεπιστημίου Αθηνών. «Πανεπιστήμιο και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές προσεγγίσεις»*, Αθήνα 7-8 Ιουνίου 2007.
48. Χαρίτος Χαράλαμπος, *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*, τ. Α', ΙΑΕΝ, Αθήνα 1989
49. Χατζιδάκης Γεώργιος, *Σύντομος Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα:1915.
50. Χατζιδάκης Γεώργιος, *Περί του Γλωσσικού Ζητήματος εν Ελλάδι*, εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις, 1903
51. Χατζηστεφανίδη, Θ. Δ. (1990). *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, 1821-1986* (2η έκδοση διορθωμένη), Αθήνα: Παπαδήμας.
52. Ψυχάρης Γιάννης, *Το ταξίδι μου*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Αθήνα, Ερμής, 1971

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. Διατσέντος Πέτρος, « Το γλωσσικό Ζήτημα» στη Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_12/index.html προσπελάστηκε στις 7/5/2024
2. Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, «Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική», Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα στο https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_d2/08.html

3. Σ. Παχουνδάκης, «Η δημιουργία δημόσιας ταυτότητας των Ευαγγελικών στην Ελλάδα μέσω της παιδείας από το 1821 και μετά» στο https://www.eens.org/EENS_congresses/2010/Pachoundakis_Isidoros.pdf προσπελάστηκε στις 14-4-2024

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Εφ. *Το Άστυ* 3945, 3987, 4271, ,4273, 4276

Εφ. *Ακρόπολις* 7015, 7064,7065, 7076, 7077, 7078 , 7079,

Εφ. *Εμπρός* 1810, 1811

Εφ. *Εστία* 253

Εφ. *Καιροί* 4383,4582,

Εφ. *Πρωία* 1871

Εφ. *Σκριπ* 2242,2244

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Νέα Εστία, «Ψυχαρισμοί», 15.11.1929

Ο Νουμάς, «Το γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα, Ο Μιστριώτης και το Έθνος, Τι λέει ο Ψυχάρης», 13.3.1911, «Το ζήτημα στη Βουλή», 13.3.1911